

TEREZIŇSKÉ LISTY

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZIN

27

99

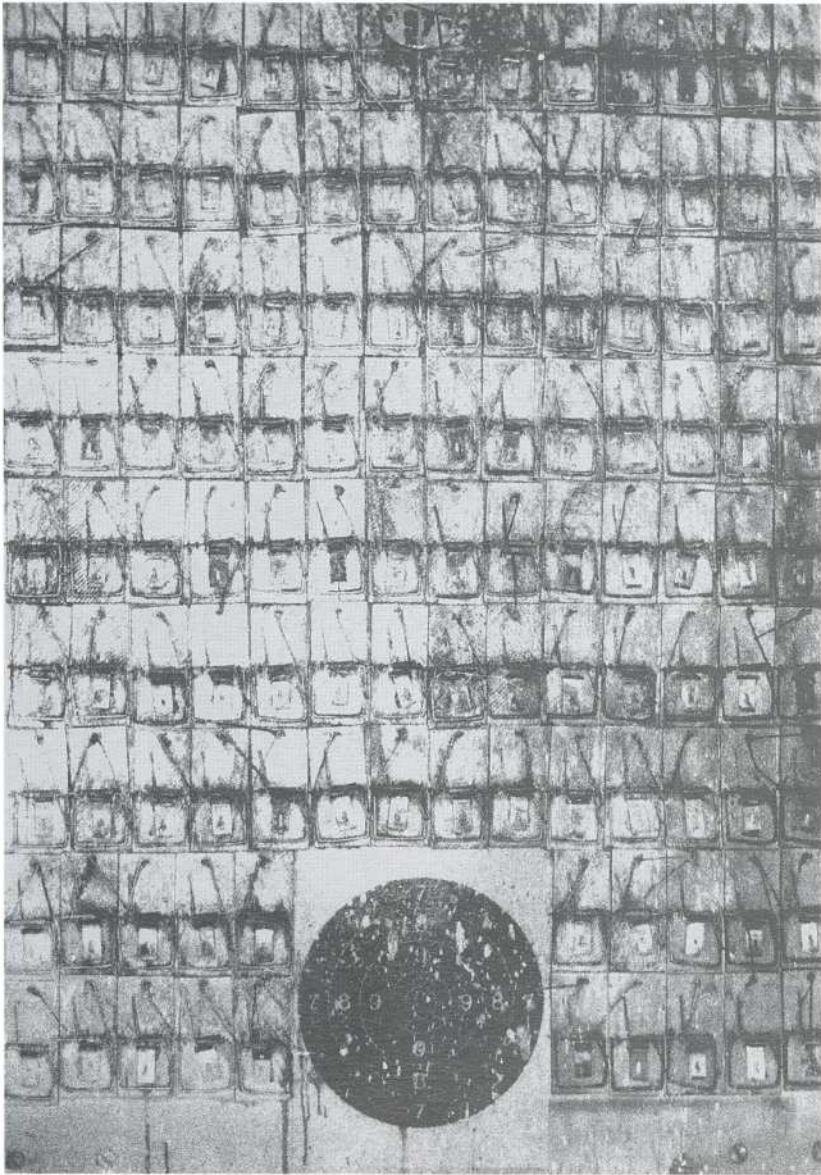
Z nových přírůstků galerie Památníku Terezin

ILJA SAINER

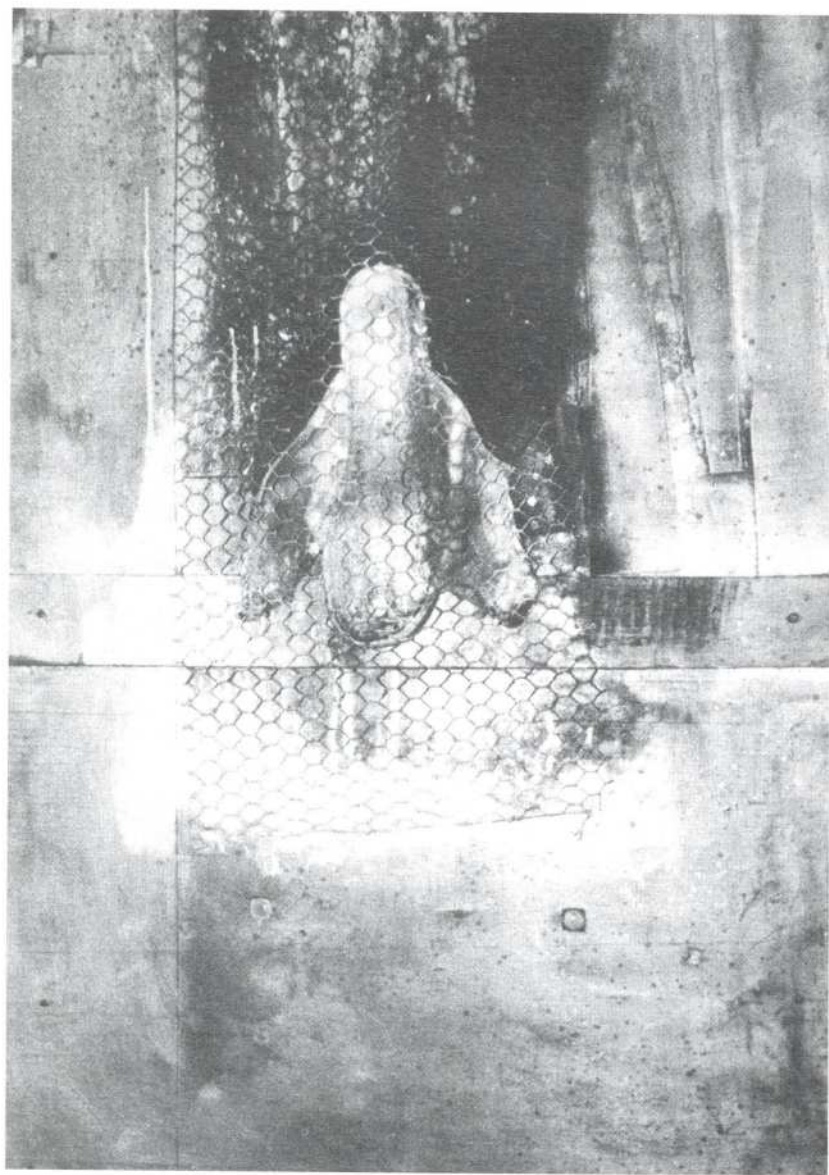
Narozen dne 15. 10. 1947 v Chomutově, vystudoval matematiku a výtvarnou výchovu na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze (1968–1972) u profesorů Karla Šmida a Ladislava Leitgeba. V letech 1972 až 1978 byl jmenován animátorem v Krátkém filmu Praha, Studio Jiřího Trnky, byl žákem J. Adama a V. Lehkého. Jako animátor a výtvarník se podílel na realizaci téměř osmdesáti krátkometrážních filmů. Od roku 1978 se věnuje volné tvorbě – kresba, malba, objekty. Od roku 1993 také kurzů ilustraci. Je členem Unie výtvarných umělců České republiky.

První obraz nazvaný „Ležící figura N 92“ z cyklu Numeri (1981–1983) zakoupil Památník od autora v roce 1987, druhý obraz „Konfigurace III“ z cyklu Terče (1978–1981) dostal darem od autora v tom samém roce. V roce 1995 měl Ilja Sainer svoji samostatnou výstavu nazvanou „Citadela“ v Památníku Terezin. Z této výstavy Památník zakoupil do svých sbírek asambláž na dřevě „Pasti Numeri 13“ z již uvedeného cyklu. Darem od autora získal další dvě jeho díla „Studie k ukřížování“ z cyklu Boty (1978 až 1981) a „Zaměření II“ z cyklu Biorytmy (1983–1985).

Není snadné orientovat se v díle Ilji Sainera. Každým novým cyklem rozšiřuje svoji dosavadní zkušenost a začíná tvořit téměř znovu. Po trilogii Boty – Terče – Numeri, věnované protiválečné a civilizacní tematice, nastá-

Ilja Seiner: Pasti (1982)

Ilja Seiner: Studie k ukřižování (1981)

TEREZIŇSKĚ LISTY 27

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

© Památník Tereziín, 1999
ISBN 80-85433-51-6

OBSAH

Dosavadní výsledky výzkumu dějin policejní věznice gestapa
v Malé pevnosti a perspektivy další výzkumné a dokumentační práce

Marek Poloncarz

(7)

Právo v nuceném společenství

Renáta Lipková

(20)

Význam práce se skupinami mládeže v Památníku Terezín v kontextu
výchovně vzdělávacího procesu

Robert Krejčí

(39)

Mimořádné osudy zvláštního vězně — parašutisty Viliama Gerika

Václav Krůta

(47)

Stříbrnou polnicí zpívejte píseň svobody. Život a dílo Jiřího Weila

Jan Podlešák

(73)

Medailonky

Alena Hájková

(85)

Očima vzpomínek

Margita Kárná, Marek Poloncarz, Vladimír Zahradník

(100)

Deníky z Terezína

Miroslav Kryl

(125)

Zprávy a recenze

(136)

Chronologický přehled

(157)

Bibliografie

(174)

DOŠAVADNÍ VÝSLEDKY VÝZKUMU DĚJIN POLICEJNÍ VĚZNICE GESTAPA V MALÉ PEVNOSTI A PERSPEKTIVY DALŠÍ VÝZKUMNÉ A DOKUMENTAČNÍ PRÁCE

Marek Poloncarz

V poslední době se hlavně z řad bývalých vězňů Malé pevnosti ozývají hlasy, že stav poznání dějin policejní věznice gestapa v Terezíně není uspokojivý. Kritika se zaměřuje především na otázku rekonstrukce kartotéky vězňených osob. Zejména poté, co vznikl projekt Terezínské iniciativy na zpracování databáze vězňů terezínského ghetta, jehož první část byla završena vydáním pamětní knihy, poukazují bývalí vězňové Malé pevnosti, že chybí obdobný počín ve vztahu k Malé pevnosti a že vzhledem ke svému věku se takového projektu už nedočkají. Setkáváme se dokonce někdy s nespravedlivými výtkami, že jsme provedli bilanci Němců internovaných v Terezíně po válce dříve než politických vězňů. Zapomíná se přitom, že výzkum dějin a postavení policejní věznice gestapa v Malé pevnosti v Terezíně je nerozlučně spjat s činností Památníku Terezín po celou dobu jeho existence. Nelze sice zjednodušeně předpokládat, že jeho vznik v roce 1947 automaticky znamenal zahájení této činnosti, protože Památník dlouho plnil pouze funkci pietního místa a teprve koncem 60. let začal budovat pracoviště vědecko dokumentační a muzejní. Dvacetileté zpoždění nepochybně výrazně ovlivnilo potenciální možnosti a reálné výsledky bádání. Na jedné straně každým rokem klesal počet živých svědků těchto událostí, na druhé poúnorový vývoj mnohé z nich rozptýlil po světě a znemožnil s nimi kontakt. Přesto však se během uplynulých téměř 30ti let podařilo shromáždit poměrně rozsáhlý materiál, na jehož základě byly vědecky zpracovány dějiny věznice. Vedle excerpcí v českých archivech probíhal sběr předmětů přímo se vztahujících k Terezínu a vzpomínek bývalých vězňů. Významným krokem byl výzkum žádostí o odškodnění dle zákona 255/46 Sb., evidovaných na Ministerstvu národní obrany, který položil základ pro statistické zpracování osobních údajů a rekonstrukci vězeňské kartotéky. Je také nesporné, že v tomto období výzkum dějin Malé pevnosti předbíhal obdobné snahy v otázkách ghetta alespoň na domácí scéně. V této souvislosti bych jen rád připomněl jméno dlouholetého pracovníka Památníku Terezín doc. Jaroslava Jozy, který tento výzkumný program organizoval.

Výrazným omezením výsledků výzkumu dějin Malé pevnosti je celkový stav poznání nacistické perzekuce v českých zemích. Na jedné straně existují syntetické, obecné práce, které na toto období pohlížejí optikou vysvětlení obecných mechanismů fungování nacistického aparátu, ale nedávají odpověď na konkrétní otázky o počtech a struktuře perzekvovaných osob. Na druhé existuje proud mikrohistorický, který se snaží popsat okupační události na lokální či

regionální úrovni, někdy však bez dalšího propojení na globální jevy. Do tohoto proudu nepochybně lze zařadit činnost historicko – dokumentačních komisí Svazu bojovníků za svobodu, místních archivářů apod. Bohužel se tato činnost nedočkala určité syntetizace, která by mohla přinést kvantitativní obraz nacistické perzekuce. Je možné, že to souvisí i s institucionalizací výzkumné základny. Ve velké míře se totiž otázkám okupace a jejích následků věnovaly osoby spojené s tímto obdobím osobním poutem. Bylo dobře, když se jejich osobní zaujetí pro věc snoubilo s povoláním historika, protože vedlo k profesionálním výsledkům. Přesto se jednalo o individuální zájem, který nebyl vždy spojen s činností specializovaných institucí. Je škoda, že např. československá komise pro stíhání válečných zločinů se neinspirovala příkladem polských kolegů a její činnost prakticky zanikla.

Přes všechny uvedené výhrady a omezení se domníváme, že dnešní stav poznání dějin terezínské věznice gestapa lze hodnotit jako uspokojivý. Díky výzkumu jsou již zcela známy důvody a okolnosti zřízení věznice, jejíž vznik se časově shoduje s dokončením první vlny potírání potenciálního a reálného odporu českého národa, tzn. s obdobím likvidace sítě Obrany národa a zásahů do organizace komunistického odboje. Přeplnění věznic na Pankráci a na Karlově náměstí vedlo pražskou řídicí úřadovnu gestapa k hledání nových prostor a nevhodnějším objektem pro tento účel se nakonec ukázal být Terezín.

Strategická poloha Malé pevnosti, která hrála významnou úlohu při rychlém rozhodování v první polovině 1940 o lokalizaci nové věznice, ji ještě několikrát během války předurčila k dalšímu využití. V roce 1944 byla její část poskytnuta k užívání správě koncentračních táborů, která zde na několik měsíců umístila komando flossenbürských vězňů určené pro stavbu podzemních továren v Litoměřicích, a v březnu 1945 se Malá pevnost stala místem, kam bylo přesunuto 800 vězňů tzv. soudního oddělení pankrácké věznice.

Podřízenost pražské řídicí úřadovně gestapa určovala fakt, odkud byli do Terezína vězni přiváženi. Je pochopitelné, že to byla především pražská úřadovna a zejména pankrácká věznice. Od samého počátku měla věznice nadregionální význam, což lze vysledovat ze zlomku dochovaných předávacích rozkazů z roku 1940. Vyskytují se v nich venkovní služebny v Mladé Boleslavi, Kolíně, Plzni, ale také Sonderkommando v Berouně. Z jiných zdrojů víme, že šlo prakticky o všechny venkovní služebny gestapa podřízené pražské řídicí úřadovně, tzn. Kladno, Klatovy, České Budějovice, Tábor, Pardubice, Jičín, Hradec Králové a další. V některých případech záběr věznice dokonce přesahoval působnost pražského gestapa. Vzhledem k tomu, že se Terezín nacházel téměř na protektorátní hranici, byli sem posíláni po celou dobu války rovněž zatčení litoměřickou pobočkou ústecké venkovní úřadovny gestapa. Ještě výrazněji se tento přesah projevil v letech 1944 a 1945, kdy do Terezína přicházeli vězni z některých služeben na Moravě a dokonce z úřadovny v Opavě.

Po válce byla terezínská Malá pevnost velmi často označována za koncentrační tábor a toto nepřesné určení se objevuje dodnes. Její status policejní

věznice nebyl nikdy změněn a rozhodně nespádala pod správu koncentračních táborů. Ostatně je známo, že až na tři, resp. čtyři pobočky KL Flossenbürg a jednu KL Auschwitz, na území protektorátu se koncentrační tábory v úzkém slova smyslu nezřizovaly. Na druhé straně mnohým vězňům, kteří prošli koncentračními tábory a pak se dostali do Terezína, nepochybně zdejší podmínky situace v koncentračních táborech připomínaly. Zejména v posledním roce války zde vládly přímo katastrofální poměry. Nešlo jen o přeplnění věznice, ale také o celkové zacházení s vězni, týrání, vraždy. Nakonec i sám velitel se zřejmě inspiroval těmito zařízeními, když nechal nad vrata vedoucí na I. dvůr napsat proslulé Arbeit macht frei.

Údaje, které se dosud podařilo shromáždit o německých zaměstnancích věznice, posloužily nejen pro vědeckovýzkumné účely, ale staly se v několika případech i součástí úředních spisů během pátrání a usvědčování nacistických zločinců. Jsou tedy známé základní údaje nejen o veliteli věznice, kterým po celou dobu existence věznice byl SS-Hauptsturmführer Heinrich Jöckel, ale i o dalších dozorcích, jimiž byli např. Jöckelův zástupce W. Schmidt, dále S. Rojko, A. Malloth, R. Burian, A. Neubauer a H. Mende. Všichni jmenovaní se podíleli na týrání a vraždách vězňů. Dohled v ženském oddělení prováděly manželky některých dozorců (C. Rojko, E. Schmidt, H. Mende a A. Neubauer). Poněkud hůře je v tomto ohledu zmapováno první období existence věznice, kdy zde ještě pracovali vězeňští dozorcí.

Na základě rekonstrukce vězeňské kartotéky a srovnání získaných údajů s dalšími prameny byly učiněny závěry týkající se počtu osob vězněných v Terezíně, jejich pohybu v jednotlivých letech a dalších osudů.

V letech 1940 – 1945 předaly služebny gestapa do terezínské věznice na 27 000 mužů a 5 000 žen. V kartotéce, kterou zejména v průběhu 70. a 80. let rekonstruoval tým pracovníků Památníku, se nachází údaje přibližně o 21 000 osobách vězněných v Terezíně. V porovnání s údaji z dalších pramenů lze usuzovat, že se jedná o zhruba 2/3 všech skutečně vězněných. Jestliže tedy Terezínem prošlo asi 32 tisíc vězňů a z neúplných hlášení úřadoven gestapa v Praze, Brně a Liberci vyplývá, že v době okupace bylo zatčeno asi 105 až 115 tisíc osob, znamenalo by to, že téměř 30% z nich muselo projít Terezínem. Přestože počty vězněných v jednotlivých letech kolísaly, měly trvale vzestupnou tendenci. Zatímco v roce 1940 průměrný počet vězňů činil 150, v roce 1941 již 600, v roce 1942 vzrostl na 1 200 a v letech 1943 a 1944 se pohyboval kolem 2 000. V posledních týdnech války byla věznice přeplněna a její stav dosáhl 5 500 osob. V prvním období sloužily pro vězeňské účely dva dvory, po zřízení ženského oddělení tři. Pro zvýšení kapacity věznice byl v letech 1943 – 1944 vybudován IV. dvůr určený pro muže.

Mezi vězni byli představitelé a spolupracovníci obou hlavních odbojových proudů – demokratického a komunistického. Terezínem prošly stovky členů vojenského odboje, zejména organizace Obrana národa. Byli mezi nimi i vysokí důstojníci bývalé československé armády. Gestapo sem posílalo rovněž přís-

lušníky občanského demokratického odboje: PÚ, PVVZ a ÚVOD. Po celou dobu okupace přicházeli do Malé pevnosti komunisté a jejich spolupracovníci. Jednalo se o představitele ilegální sítě KSC a různých odbojových skupin komunistické orientace.

Přiliv vězňů do Terezína ovlivnily zásahy okupační moci proti českému obyvatelstvu, zejména v období obou stanných právních. V průběhu prvního stanného práva, 8. října 1941, došlo k masovému zatýkání členů Sokola. Na 130 jeho funkcionářů zde uvěznila a později odvezli do Osvětimi. V důsledku akcí kladenského gestapa proti českému školství prošli pevností na podzim téhož roku studenti obchodní akademie ze Slaného a průmyslové školy z Kladna. Po atentátu na zastupujícího říšského protektora R. Heydricha a následném vyhlášení druhého stanného práva soustředili do Terezína příbuzné a podporovatele atentátníků. V tomto období zvýšeného teroru došlo i k zatčení 84 studentů roudnických středních škol. Třináct z nich se domů nevrátilo. Právě za druhého stanného práva bylo v Malé pevnosti zřízeno zvláštní oddělení pro ženy. V letech 1943 až 1945 se v Terezíně objevili zástupci řady menších odbojových skupin a partyzánských oddílů z Čech a Moravy (např. Kapitán Nemo, Druhá lehká tajná divize, tábořská odbojová skupina Jaroslava Vacka, Národní sdružení československých vlastenců, Mistr Jan Hus). Poslední měsíce existence věznice se nesly ve znamení totálního přeplnění cel, protože do Terezína přicházely transporty nových a nových vězňů už nejen ze spádové oblasti pražské úřadovny, ale z celého území dnešní České republiky, mimo jiné i zbídačení uprchlíci z evakuačních transportů vypravovaných zejména z KL Auschwitz.

IV. dvůr, kde v neutěšených hygienických podmínkách živořilo asi 3 000 mužů, byl nejvíce postižen různými infekčními nemocemi a nakonec se stal ohniskem skvrnitého tyfu, který přineslo do věznice komando Richard. Tyfová epidemie, jejíž likvidace trvala ještě dlouho po osvobození věznice, si nakonec vyžádala téměř 1 000 obětí.

Domníváme se, že vyčerpávající odpovědi se dočkala také otázka: kdo byl vězněn v Terezíně? Z hlediska národnostního, někdy přesněji z hlediska státní příslušnosti, byl Terezín určen Čechům, osobám bydlícím především na území Protektorátu Čechy a Morava. Zhruba 10% tvořili příslušníci jiných států, zejména občané bývalého Sovětského svazu, Polska, Britského společenství, Francie a bývalé Jugoslávie.

Ve velké míře ráz věznice a její místo v perzekuční soustavě určují důvody, pro které byli její vězňové zatčeni. Údaj o tom je bohužel dostupný pouze u 14 800 vězňů, tj. asi u 70% podchycených v kartotéce a necelých 47% z odhadovaného počtu vězňů. Je nutné zároveň podotknout, že tento údaj může být dvojí povahy, jednak jako příčina, kterou uvádí nacistické úřady, jednak jako důvod subjektivně deklarovaný samotným postiženým. Přes určité nepřesnosti lze konstatovat, že 7 384 terezínských vězňů, tj. téměř 50% z těch, u nichž je důvod znám, bylo zatčeno za účast v odbojovém hnutí. Největší podíl v této skupině měly osoby stíhané za činnost nebo spolupráci s ilegální

KSC (více než 2 900 osob). Uvedené číslo může však být zatíženo chybou, protože v době sběru dat se činnost mnoha menších lokálních skupin oficiálními činiteli záměrně ztotožňovala s činností komunistického odboje. S Obranou národa a vojenským odbojem bylo spojeno téměř 830 osob.

Vedle účasti v odbojovém hnutí velmi častou příčinou zatčení byly různé projevy individuálního odporu, mezi něž byly zahrnuty poslech cizího rozhlasu, protifašistické výroky nebo tzv. protifašistická činnost. Zmíněný důvod je uveden u 1 829 osob – tzn. 12% z celkového počtu. Druhou nejpočetnější skupinu – 2 126 (tj. asi 14%) tvořili zatčení za pracovní přestupky. Za podporu nacisty pronásledovaných osob bylo do Terezína posláno 1 105 občanů, tedy asi 7%. Z nejnovějšího výzkumu Miroslavy Benešové víme, že terezínskou Malou pevností prošlo nejméně 1 216 Židů.

Dalších 587 vězňů (4%) je zařazeno do skupiny rukojmích. Patří mezi ně sokolští funkcionáři zatčení 8. 10. 1941, studenti z Kladna a Slaného uvězněni rovněž v době I. stanného práva, stejně jako oběti 2. stanného práva – příbuzní atentátníků Kubiše a Valčíka, studenti z roudnických středních škol nebo osoby zatčené v akci Gitter II.

Poslední větší skupinou vězňů v Terezíně byli váleční zajatci, jejichž počet nepochybně překračoval 600, ale jmenovitě v kartotéce je jich pouze 227. Z uvedených údajů vyplývá, že převážná část osob, které byly vězněny v Terezíně, spadala do kategorie vězňů politických, tzn. že byli zatčeni pro svůj postoj vůči okupačnímu režimu.

Věznice v terezínském Malé pevnosti nebyla určena k odpykávání trestu. Určitou výjimkou byly osoby zatčené za pracovní přestupky, které zde většinou strávily několik týdnů nebo měsíců a pak byly propuštěny. Pro většinu vězňů však toto místo mělo zcela jiný význam. Terezín byl průchozí stanicí na cestě před nacistické soudy, do káznic a především do koncentračních táborů. Z údajů v již dříve citované neúplné kartotéce vyplývá, že přibližně 30% terezínských vězňů bylo odsud deportováno do některého z koncentračních táborů. V období do poloviny roku 1943 byli terezínští vězni odváženi převážně do táborů Mauthausen nebo Auschwitz. Z kartotéky vyplývá, že do Mauthausenu bylo z Terezína odvezeno celkem 777 mužů a 150 žen. Zahynuly tam pravděpodobně všechny deportované ženy a téměř 500 mužů. Do největšího nacistického koncentračního tábora Auschwitz bylo odvezeno více než 1 500 terezínských vězňů. Tyto transporty začaly již v roce 1941, ale nejintenzivnější byly v roce 1942 a první polovině roku 1943, na které připadá téměř 2/3 celkového počtu deportovaných. Rovněž bilance úmrtí zde byla otřesná. V Auschwitz zahynulo více než 600 z nich. Největším masovým transportem do KL Auschwitz byl ten, kterým z Terezína odešlo 14. 1. 1942 více než 130 sokolských funkcionářů, z nichž v tomto táboře naprostá většina zahynula. Nejvíce českých vězňů prošlo táborem Buchenwald. Přímými transporty se tam dostalo více než 1 500 mužů, několik set dalších bylo přesunuto z KL Auschwitz. Deportace z Malé pevnosti byly směřovány i do dalších táborů.

Téměř 1 100 mužů bylo odvečeno do Flossenbürgu, nejméně 400 do Dachau a téměř 500 žen do Ravensbrücku. I v těchto zařizních byla bilance tragická, nicméně úmrtnost tam byla oproti táborům Auschwitz a Mauthausen podstatně nižší.

Vedle transportů do koncentračních táborů bylo nejčastějším důvodem ukončení věznění v Terezíně předání nacistickým soudům. Týkalo se to více než 4 200 osob. Téměř 500 z nich bylo posléze odsouzeno k smrti a popraveno. Dalšíh nejméně 250 zemřelo během odpykávání trestu. Odsouzení byli posíláni převážně do káznic na území říše. Téměř 500 osob bylo předáno na Pankrác. Celkem tedy lze říci, že asi 50% terezínských vězňů bylo z Malé pevnosti deportováno do dalších nacistických represivních zařizních a přibližně každého čtvrtého čekala smrt.

Malá pevnost se od roku 1943 stala také popravištěm. Odhaduje se, že v Malé pevnosti bylo na základě tzv. Sonderbehandlung zavražděno asi 250 osob. Jména všech nejsou známa. K první popravě došlo v Terezíně ještě před vydáním generálního souhlasu Himmlerem a sice již 11. 5. 1943. K nejtragičtější události došlo 2. 5. 1945, kdy před popravčimi četami skončilo 49 mužů a tři ženy, z velké části spolupracovníků odbojové skupiny „Předvoj“ a ilegální KSČ.

Smrt měla v Terezíně mnoho podob. Zmíněné oběti tyfové epidemie a popravení, to je jen část oné tragické bilance, která velmi jednoznačně poukazuje na místo terezínské pevnosti v nacistickém systému teroru. Násilí a vraždy zde byly na denním pořádku. Jak jinak lze vysvětlit umučení šéfredaktora Lidových novin Karla Zdenka Klímy a jeho tři spolupracovníků Jiřího Beneše, Josefa Hájka a Josefa Sedmidubského v roce 1942 nebo „ucvičení“ k smrti ing. Josefa Kočárka? Za pokus o útěk byli bestiálně zavražděni v roce 1942 František Soukup, v roce 1944 Adolf Szinay a poručík Villágoš, v roce 1945 pak Šimek a Vondrášek. Zvlášť krutě zacházeli dozorcí s židovskými vězni. Týrali je, bili, nutili k sebevraždám. Vzpomeňme za všechny alespoň bestiální ubijení Židů z Kolína nad Rýnem v říjnu 1944 nebo uprchlíků z osvětimských transportů v zimě 1945. Jen během pěti dní zákopových prací v březnu 1945 bylo zastřeleno 33 židovských vězňů. Nepochybně se nám nepodaří zjistit jména všech, kteří zemřeli v důsledku týrání.

Všechny výše uvedené údaje snad přesvědčivě potvrzují tezi o tom, že výzkum dějin Malé pevnosti přinesl dostatek výsledků. Nakonec ani otázka rekonstrukce kartotéky, tedy získání přehledu o každém jednotlivci, nebyla zanedbána, jestliže v polovině 80. let byly shromážděny údaje o asi 2/3 z celkového předpokládaného počtu vězňených. Tehdejší metody práce a především technické zázemí důkladnější zpracování neumožňovaly.

Poněkud nižší intenzita práce v posledních letech není zapřičiněna vyčerpáním problematiky, ani podceněním historického významu Malé pevnosti. Dosažení relativně vysoké úrovně poznání ve srovnání s dalšími výzkumnými otázkami (ghetto Terezín, KT Litoměřice) vedlo k tomu, že počátkem 90. let se začalo více pozornosti věnovat právě těmto problémům.

Dokumentační a výzkumná činnost věnovaná otázkám policejní věznice gestapa v Malé pevnosti však probíhá a bude probíhat i nadále. Vedle průběžného sběru všech druhů písemných materiálů, které jsou zařazovány do archivních fondů PT nyní a v následujících letech, bude prioritou doplňování údajů o osobách vězněných v Terezíně. Nepůjde o rozšiřování stávající rekonstruované kartotéky, nýbrž o nový projekt počítačového zpracování dat o věznicích policejní věznice gestapa v Malé pevnosti, jehož realizace byla zahájena v letošním roce. Začali jsme pořizováním základních dat z jednotlivých pramenů. V další fázi budeme hledat vhodného partnera, programátorskou firmu, která vybuduje příslušné programové prostředí přímo na míru našim potřebám. Ze zkušeností jiných víme, že se nejedná o lehký úkol, ale vzhledem k tomu, že podobných atypických zakázek za poslední roky přibývá, věříme, že se to podaří. Tento postup se do jisté míry podobá metodám, které byly použity při realizaci takových projektů v řadě polských a německých muzeí. Celý projekt by se podle předběžného časového plánu měl uskutečnit v letech 1998 až 2004. První etapa, tzn. období do roku 2003, by měla zahrnout přípravu zadání, zpracování programového prostředí a paralelně by měl probíhat sběr, pořizování a prvotní zpracování dat. Předpokládáme, že v roce 2004 bychom připravili k vydání pamětní publikaci.

Nejdříve jsme přistoupili k pořizení dat z pramenů, které se nalézají přímo v Památníku Terezín. Zde bych si proto dovilil krátce tyto prameny představit. Prvním a nejrozsáhlejším je nepochybně torzo původní vězeňské kartotéky, které jsme získali ze Státního oblastního archivu v Litoměřicích. Bohužel jedná se o materiál neúplný, zahrnující asi 8 000 jmen, především vězňů, kteří byli v Malé pevnosti do osvobození, a pak těch, jejichž jména začínají písmeny St až do konce abecedy. Zbytek byl nacisty zničen. Kromě toho není tento pramen stejnorodý. Sestává ze tří druhů dokladů. Jsou to tzv. Karteikarte, základní evidenční štítky, dále malé karty, které pořizoval hlavní kápo věznice a nakonec lístky na tzv. efekty, tedy do úschovy odevzdané osobní věci. Jeho celkovou věrohodnost zčásti snižuje fakt, že po osvobození na některých tzv. malých kartách byly dělány opravy a doplňky, u nichž nelze vždy bezpečně zjistit datum vzniku. Kromě toho tiskopisy těchto karet byly použity pro vystavení tzv. náhradních karet, na kterých nelze vždy poznat, zda se skutečně jedná o vězně policejní věznice nebo také tzv. soudního oddělení, anebo dokonce jakoukoliv jinou osobu, která přišla do styku s ČPA. Některé navíc byly zřejmě vystaveny po válce na základě zpráv pozůstalých.

Druhým velkým pramenem jsou kartotéky ČPA, které sestávají z oddílů československých občanů a oddílů cizinců. Tento pramen se pochopitelně vztahuje k osobám, které byly v Terezíně osvobozeny. Je poměrně rozsáhlý (asi 8 000 karet), ale obsahuje několik různých druhů dokumentů, jako jsou potvrzení o odvšivení, lístky se záznamem o pobytu v jednotlivých nemocnicích a potvrzení o propuštění z Terezína, a některé osoby mají více dokladů. Bohužel materiál se týká všech skupin bývalých vězňů, kteří se octli na území

města Terezín, tzn. jak vězňů Malé pevnosti, tak ghetta a také osob, které přišly evakuačními transporty. Nelze jej tedy použít jako prvotní, nýbrž pouze jako doplněk ke konfrontaci s dalšími spolehlivějšími údaji.

Dalšími rozsáhlými prameny jsou poznámky vedené hlavním kádem věznice M. Charvátém a kádem IV. dvora J. Průšou. Jsou to sešity, ve kterých oba zaznamenávali rozmísťování vězňů do cel, přesuny mezi celami, odchody z Terezína, úmrtí včetně poprav a příchody. Některé údaje nejsou vedeny jmenovitě, ale pouze uvedením počtu osob, ani údaje o jednotlivých osobách nejsou úplně – zpravidla jméno, příjmení a rok narození. Bohužel, oba se týkají pouze velmi omezeného časového úseku, tzn. zimy a jara 1945.

Samostatnou skupinou jsou knihy týkající se zdravotní péče. Jde o knihu nemocných (Krankenbuch), která obsahuje záznamy již od roku 1942, zpočátku však pouze jméno a příjmení, později i rok nebo datum narození, knihu cely 11 z let 1944 a 1945, která má obdobnou podobu, a knihu vydaných léků z krátkého období duben až listopad 1942. V této knize jsou zaznamenána pouze jména a příjmení (někdy jen příjmení) vězňů, kterým byly léky vydány. Posledním materiálem je soupis živých ošetřovaných vězňů, pořízený ČSČK v zahraničí, který podchycuje jména, příjmení, datum narození a celu, ve které byl dotyčný umístěn.

Evidence zemřelých je podložena několika samostatnými prameny. První jsou záznamy pohřebního ústavu Bubák, které dokumentují úmrtí 68 osob od 31. 7. 1941 do 24. 11. 1942. Dále je to sada více než 500 úmrtních listů. Tyto listy zahrnují úmrtí od června 1944 do května 1946. Pouze část byla vystavena německým lékařem v březnu 1945 a týká se tohoto období. Ostatní byly vystaveny po osvobození likvidátorem věznice. Část z nich dokonce dokládá úmrtí Němců internovaných v Terezíně po válce. Jde tedy o materiál velmi různorodý a ne zcela spolehlivý. ČSČK v zahraničí obdobně jako v případě přeživších sestavil seznam zemřelých vězňů. Bohužel úmrtí po osvobození jsou v něm zachycena jen částečně a mezi jmény vězňů policejní věznice se vyskytují také internovaní Němci. Existuje rovněž seznam 199 osob zemřelých na tyfus pořízený dr. Konopíkem, seznam zemřelých pořízený kádem Charvátém a seznamy zemřelých na IV. dvoře, sešit se záznamy o úmrtích, pomocné záznamy o zemřelých na IV. dvoře. Bohužel většinou se tyto písemnosti týkají období před osvobozením a po něm, neposkytují tudíž informace o předchozích letech.

Z původní německé administrativy se dochovalo ještě několik zajímavých dokumentů. Patří k nim pokladní kniha (Kassabuch) za období od 20. března 1944 do 26. dubna 1945, ve které byly evidovány peníze uschované vězňům. Celkem 1 582 záznamy obsahují pouze jméno a příjmení, datum přijetí depozitu, datum vyplácení jednotlivých částek, případně poznámku o úmrtí vězně. Dále jsou to seznamy vězňů určených k propuštění z dubna a počátku května 1945, několik transportních seznamů z počátku roku 1945 a asi 50 rozkazů o předání zatčených do Terezína z let 1940 až 1942 a také dva seznamy ode-

braných kufrů a kniha vrácených poštovních zásilek, které však také obsahují pouze jména a příjmení vězňů.

Bohatá dokumentace pracovního nasazení nebude pro nás velkým přínosem. Existuje sice velmi podrobný přehled venkovních pracovních komand s počty nasazených vězňů a odpracovaných hodin, který byl veden již od roku 1942, ale neobsahuje žádné informace o jednotlivcích. Obdobně je tomu i u komand vnitřních. Jmenných seznamů je jen několik. Jsou to seznamy komanda Prag (Jenerálka) z května a června 1944, rozpisy komanda Reichsbahn a vnitřních komand, pořízené J. Kylišem v březnu 1945, a tři nedatované, velmi špatně čitelné seznamy vězňů s připsaným jejich pracovním zařazením.

Velmi různorodou skupinu pramenů tvoří asi 20 seznamů vězňů zahrnujících zpravidla jednotlivé cely. Některé z nich vznikly již během války, ať už ze služebních nebo osobních důvodů, jiné sepisovali vězni po osvobození, někdy i s odstupem několika let. Tento faktor ve velké míře předurčuje různou úroveň jejich spolehlivosti. Mezi nejrozsáhlejší a nejspolehlivější patří seznam známý jako Hellerova kartotéka (cela 43) a V. Dřevem knižně vydaný seznam cely 44.

Dalším pramenem je vězeňská korespondence. Je to pramen, který sice poskytuje velmi neúplné údaje, ale v některých případech může posloužit i jako nástroj verifikace údajů získaných odjinud.

V Památníku Terezín je rovněž uložena rozsáhlá sbírka vzpomínek, z nichž více než 1 700 se týká právě Malé pevnosti. Jde o pramen velmi subjektivní povahy, přesto však údaje o autorech vzpomínek, ale také některé seznamy osob v nich obsažené, a nakonec i zmínky o dalších osobách, pokud bude možné je identifikovat, by se měly v další práci využít.

Jako pramen bude rovněž využita poválečná korespondence s bývalými vězni a pozůstalými, zejména žádosti o vydání potvrzení o věznění. Z praxe víme, jak často jsme vydávali potvrzení negativní a bylo nám přitom jasné, že žadatelé byli v Terezíně skutečně věznění. Někdy své žádosti doplňovali kopiemi různých dokladů, které měly jejich oprávněnost dokázat. I přes určité riziko, že někdy mohlo jít o podvod, domníváme se, že tento zdroj informací je třeba do celkového projektu zahrnout.

Není možné a ani není nutné zde vyjmenovávat všechny drobnější prameny, které máme k dispozici. Nakonec bych se chtěl ještě zmínit o jednom velmi specifickém zdroji informací. Jsou to výsledky strojového zpracování žádostí o odškodnění dle zákona 255/46 Sb. V rámci projektu, realizovaného koncem 70. let, byly ze všech žádostí došlých do té doby na ministerstvo obrany vybrány údaje o osobách, které byly perzekvovány nacisty. Získaná data byla operacionalizována a strojově zpracována. Význam výzkumu byl velký a snižuje jej ani zatížení chybami a nedokonalost vyplývající z úrovně tehdejší výpočetní techniky. Donedávna šlo o jediný tak rozsáhlý projekt strojového zpracování dat, který mimochodem zahrnul nejen vězně Malé pevnosti Terezín, ale všechny občany perzekvované nacisty, jejichž údaje zmíněné žádosti obsahovaly. Dnes však zmíněná nedokonalost zpracování vyvolává pochyb-

nosti, zda jej lze znovu použít jako pramen pro počítačovou databázi. Největším jejím záporom je fakt, že časové údaje, kromě data narození, byly zaznamenány pouze v podobě měsíc – rok, což znamená velkou ztrátu pro stanovování přesných údajů. Kromě toho od jejich pořízení uplynulo již téměř 20 let a za tuto dobu na ministerstvo nepochybně byly podány další žádosti. Na druhé straně je otázkou, zda, i kdybychom k těmto materiálům měli přístup, jsme schopni zopakovat tak rozsáhlou a časově náročnou excerpci. Domníváme se, že toto je jedna ze sporných otázek, o kterých bychom měli také diskutovat a vyslechnout názor zástupců ministerstva obrany.

Z předchozího výčtu jednoznačně vyplývá, že neexistuje jeden stěžejní pramen, který by mohl posloužit jako základ pro tuto práci. Tím se právě rekonstrukce kartotéky Malé pevnosti liší např. od projektu týkajícího se rasové perzekuce, kde taková možnost existovala a byla pochopitelně použita. Zde půjde o pořízení desítek (zatím v interním pracovním seznamu máme přes 80 dokumentů – a to jde pouze o prameny uložené v Památníku) a možná i stovek různých pramenů, které se budou lišit nejen spolehlivostí či rozsahem, ale především strukturou a množstvím údajů o každém jednotlivci.

Kromě archivních pramenů se budeme zřejmě obracet také ke vzpomínkové literatuře a pamětním publikacím, které často obsahují mnoho zajímavých údajů. Z dřívější zkušenosti víme, že takové publikace jako Žaluji nebo Velký čín malé církve pomohly verifikovat některé údaje.

Jako první pro zpracování jsme zvolili ty, které nebyly použity během rekonstrukce kartotéky na přelomu 70. a 80. let. Je to pro nás přínosné i z toho důvodu, že můžeme při vydávání potvrzení pro bývalé vězně snadněji vyhledávat údaje, které nejsou podchyceny ve stávající rekonstruované kartotéce. Jedná se zejména o část materiálů, které Památník Tereziín získal koncem 80. let od Státního oblastního archivu v Litoměřicích.

Následujícím krokem bude opětovná excerptce všech ostatních písemností z fondů PT, tzn. těch, které posloužily k tvorbě rekonstruované kartotéky. Domníváme se, že ačkoliv to bude práce poněkud náročnější než přenesení do počítače již hotových záznamů, nemůžeme jít jinou cestou. Máme k tomu dva důvody. Prvním je to, že k chybám vzniklým při předchozím pořízení, bychom přidali další vzniklé při přepisu. Druhým důvodem je fakt, že tehdejší excerptce nezahrnuje všechny informace obsažené v pramenech. Při zpracování původních karet nebyla např. do rekonstruované kartotéky zanesena vězeňská čísla nebo čísla cel. Při počítačovém zpracování by takovéto údaje mohly v některých případech ulehčit identifikaci osob.

Třetím krokem bude excerptce pramenů uložených v jiných institucích. Mnoho si slibujeme především od Státního ústředního archivu, kde se kromě pramenů, které již byly zpracovány – např. pankrácké vězeňské knihy, nalézá zajisté ještě řada dokumentů námi neprostudovaných nebo takových, o jejichž existenci vůbec nevíme. Předpokládáme, že také v archivu MV lze nalézt ještě další materiály, které by poskytly dodatečné informace o vězňích Malé pevnosti.

Potenciálními zdroji informací jsou samozřejmě také zahraniční archivy. Vzhledem k objemu práce, který nás čeká doma, se však toto jeví jako vzdálená budoucnost. Přesto už o ní uvažujeme. Jedním z prvních kroků bude excerpce archivu Státního muzea v Osvětimi, které rovněž pracuje na projektu počítačového zpracování údajů o věznicích a dočkalo se již prvních výsledků v podobě publikace úmrtních listů. Předpokládáme, že informace, které už jsou elektronicky zpracovány, bychom mohli obdržet v této podobě a pouze u nezpracovaných materiálů bychom provedli klasický průzkum.

Bylo by pro nás důležité získat také maximum možných informací o dalších koncentračních táborech, zejména o KT Mauthausen a KT Buchenwald, kam směřovalo mnoho českých vězňů i z Terezína. Výzkum problematiky Čechů vězněných v těchto táborech už v Památníku probíhal. Nejdůkladnějšího zpracování se dostalo KT Ravensbrück, dále máme poměrně ucelenou evidenci českých občanů v Mauthausenu a rovněž záznamy o věznicích v Buchenwaldu zahrnují asi 2/3 předpokládaného počtu vězněných Čechů. Velká část informací však pochází ze zmíněného projektu 255, a tudíž ze subjektivních zdrojů. Bylo by vhodné tyto údaje doplnit z dalších pramenů. Bohužel podle dostupných informací Památník Buchenwald disponuje velmi skromnou dokumentací, a proto hledáme, zda existují jiné zdroje informací. V tomto ohledu je nepřekonatelnou překážkou absolutní nepřístupnost archivu Mezinárodní pátrací služby v německém Arolsensu. Sotva si dokážeme představit, jak cenné informace se tam nalézají.

V neposlední řadě mnoho údajů by mohly poskytnout německé archivy ve městech, kde byli nacistickými soudy souzeni čeští občané.

Tento příspěvek měl za cíl ukázat, jaký je reálný stav poznání dějin policejní věznice gestapa v terezínské Malé pevnosti a zdůraznit, že navzdory některým názorům bylo v této věci učiněno již mnoho. Dále měl načrtnout předstihu pracovníků Památníku o tom, jaké úkoly nás ještě čekají, zejména pokud jde o doplnění a upřesnění údajů o jednotlivých osobách, které touto věznicí prošly.

RESULTS OF RECENT RESEARCH STUDIES OF THE HISTORY OF THE GESTAPO PRISON IN THE LITTLE FORTRESS OF TEREZÍN AND OF FUTURE RESEARCH AND DOCUMENTARY PROJECTS

Marek Poloncarz
Resumé

Despite various reservations, limitations, and certain slowdown in research activities, the current status of knowledge of the Gestapo prison of Terezín is considered satisfactory. Thanks to research studies completed thus far, we know enough about the reasons and circumstances that led to the foundation of the prison, and we also know that it was to be used not only for the purposes of the Gestapo police in Prague, but for other purposes as well. A fairly complete map of the locations from which the inmates were transported to Terezín exists and the fact that the prison's purpose was reaching beyond the limits of the region has been confirmed.

Hitherto collected data on the Germans employed at the prison have been used not only for research purposes; at times, they also became part of official files that were used as evidence during investigation and trial proceedings of Nazi criminals.

A reconstruction of the prison's files and comparison with data found in other sources render it possible to draw conclusions as to the demographics of those imprisoned in Terezín, as well as the movement of individuals during those years, and, last but not the least, the reasons for their imprisonment. The information has been statistically processed, enabling us to follow up on Terezín prisoners' subsequent fate with respect to mortality, executions, transfers within the Nazi judicial system or other repressive institutions.

Present and future documentary and research activities exploring the Little Fortress Gestapo police prison focus predominantly on searching for missing information on former prisoners. A new computer-based project has been in progress since 1998. It involves data entry and processing of information on former Little Fortress prisoners. According to a preliminary timetable, the project should continue until 2004. The first phase, scheduled to end in 2003, involves the preparation of data for entry into a database and the programming of the database. Meanwhile, collection, acquisition, and primary data processing will continue as a parallel activity. Towards the end of the final phase, in 2004, we plan to issue a commemorative publication.

The first phase involves the collection of data from primary sources found at Památník Terezín, i.e., rudiments of the original prison files; ČPA files; notes taken by the prison's head kapo, J. Chorvát, and the 4th courtyard's kapo, J. Průša; medical care records; death records; the treasury book; several transport lists from the beginning of 1945; about 50 orders for the admission of new arrivals; lists of the contents of two suitcases; a book of unsent correspondence; about 20 lists of prisoners, mostly of individual cells; prisoners' correspondence; and a collection of mementos. Furthermore, the computer database will contain post-war correspondence with former prisoners, their survivors, and other sources of minor significance. As the above list indicates, there is not single primary source which could be regarded as a base. Rather, it is a matter of having to acquire and process hundreds of different types of written documentation.

It will be necessary to take excerpts (abstracts) from sources found in other institutions, the National Central Archives, the Archives of the Ministry of Internal Affairs, and other archives. Moreover, research work is not limited to archival material found in the country, as it also involves archives and museums abroad, especially in locations where there are monuments of former concentration camps.

The database created from the data thus compiled will contain the maximum information possible on individuals formerly imprisoned at the Little Fortress and, as such, will form a solid base for all future research of the history of the Little Fortress.

BISHERIGE ERGEBNISSE DER GESCHICHTSFORSCHUNG BETREFFS DES POLIZEI GEFÄNGNISSES DER GESTAPO IN DER KLEINEN FESTUNG UND PERSPEKTIVEN WEITERER FORSCHUNG UND DOKUMENTATION

Marek Poloncarz
Resumé

Trotz verschiedener Einwände, Beschränkungen und gewisser Verzögerungen läßt sich der derzeitige Zustand der Erkenntnisse über das Theresienstädter Gefängnis als befriedigend bezeichnen. Dank der Nachforschungen sind nun die Ursachen und die äußeren Umstände der Gründung des Gefängnisses bekannt und ebenso die Zweckbestimmung des Objektes, das nicht nur den Bedürfnissen der Prager Gestapo diente, sondern auch anderen Zwecken. Es wurde auch das Gebiet bestimmt, woher die Häftlinge nach Theresienstadt kamen und die überregionale Bedeutung des Gefängnisses bestätigt.

Daten über das deutsche Wachpersonal, die es gelang zusammenzutragen, dienten nicht nur wissenschaftlichen Forschungszwecken, sondern erschienen auch in amtlichen Akten während Nachforschungen und Überführung von Naziverbrechern. Auf Grund der Rekonstruktion der Gefangenenkartei und dem Vergleich von Angaben aus anderen Quellen wurden Schlüsse gezogen auf die Anzahl und die Struktur von Theresienstädter Häftlinge, auf ihren Aufenthalt in den einzelnen Jahren und nicht zuletzt auch die Gründe, weshalb sie in Haft waren. Es wurde eine Statistik erstellt, bezüglich weiterer Schicksale von Theresienstädter Häftlingen, das heißt Sterbefälle, Hinrichtungen, Oberstellung an die Nazijustiz oder weitere repressive Maßnahmen. Die Dokumentation und Forschungsarbeit, die das Polizeigefängnis der Gestapo in der Kleinen Festung betrifft, wird derzeit und in den kommenden Jahren darauf gerichtet sein, Angaben über Theresienstädter Häftlinge zu ergänzen. Es ist ein neues Projekt entstanden mit einer Computergesteuerten Bearbeitung der Angaben über die Gefangenen des Polizeigefängnisses in der Kleinen Festung, womit im Jahr 1998 begonnen wurde. Das gesamte Projekt soll zwischen 1998 und 2004, entsprechend einem vorläufigen Zeitplan, verwirklicht werden. Die erste Phase, d.h. die Zeit bis 2003 sollte Vorbereitungen zur Eingabe von Daten und die Bearbeitung des Programms einschließen, ebenso wie das parallel verlaufende Sammeln und die grundlegende Bearbeitung von Daten. Wir setzen voraus, daß im Jahr 2004 eine Erinnerungsherausgabe erfolgen könnte. In der ersten Phase werden Daten aus Quellen verarbeitet, die sich direkt in der Gedenkstätte in Theresienstadt befinden, wie vor allem ein Torso der ehemaligen Häftlingskartei, der Kartei CPA, Anmerkungen des Oberkapos des Gefängnisses, J. Charvát und des Kapos des IV. Hofes J. Průša, Bücher, die das Gesundheitswesen betreffen, eine Evidenz der Toten, ein Kassabuch, mehrere Transportlisten aus dem Jahr 1945, ungefähr 50 Befehle zur Oberstellung von Häftlingen, zwei Listen von beschlagnahmten Koffern, ein Buch über zurückgestellte Post, ungefähr 20 Listen von Häftlingen, die in der Regel einzelne Zellen umfassen, Korrespondenz aus dem Gefängnis und eine Sammlung von Erinnerungen. Ebenso wird die Nachkriegskorrespondenz mit ehemaligen Häftlingen und Hinterbliebenen genutzt und viele andere geringerer Quellen.

Aus der oben angeführten Aufzählung geht eindeutig hervor daß keine Hauptquelle vorhanden ist, die grundlegend wäre, sondern daß hunderte verschiedene Schriftstücke in Betracht gezogen werden müssen. Unumgänglich notwendig sind Auszüge aus in anderen Institutionen befindlichen Quellen, besonders aus dem Staatlichen Zentralarchiv, dem Archiv des Verteidigungsministeriums u.s.w.

Es kommen nicht nur heimische sondern auch ausländische Archive und Museen in Betracht, besonders Gedenkstätten ehemaliger Konzentrationslager.

Auf Grund der gesammelten Daten soll eine Datenbasis entstehen, die eine größtmögliche Menge von Informationen über einzelne Gefangene aus der Kleinen Festung enthalten soll und somit eine weitere Grundlage für die weitere Geschichtsforschung über nationalsozialistische Gefängnisse bilden wird.

PRÁVO V NUCENÉM SPOLEČENSTVÍ

Renáta Lipková

Dovol mi, vážený čtenáři Terezínských listů, abych tě přivítala na malé historicko právní exkurzi, která má v podtitulu název „Právo v nuceném společenství“. Pojďme se tak společně zabývat právními poměry v židovském ghettu Terezín.

Vznik ghetta

Nejdříve se zaměříme na vznik tohoto koncentračního tábora. Léto 1941 bylo počátkem poslední fáze „konečného řešení“ židovské otázky na celém území říše, jež měla podobu přímého hromadného vyvražďování.

Právě tehdy se začalo naplňovat Hitlerovo proctví z ledna 1939, že výsledkem světové války bude zničení židovské rasy v Evropě.

V prvních letech války se v Německu, v Rakousku, v českých i jiných okupovaných zemích realizoval proces expropriace a židovské izolace prostřednictvím řady diskriminačních opatření, tak aby bylo možno ve vhodný okamžik přikročit k jejich teritoriální ghettoizaci.

Za účelem evakuace se měli tito židé koncentrovat na jednom místě v Čechách a jednom místě na Moravě. Jako sběrný tábor přicházel v úvahu moravský Kyjov, husitský Tábor nebo Terezín.

Nakonec byl vybrán Terezín, a to z několika důvodů. Pevnostní město obklopené mohutnými hradbami zaručovalo snadnou ostrahu, mělo řadu kasárenských objektů, vhodných pro umístění velkého množství osob. Nezanedbatelná byla blízkost železniční tratě Praha - Ústí nad Labem. Existence policejní věznice v Malé pevnosti, kde sloužila strážní jednotka složená z příslušníků SS, měla rovněž velký význam.

A tak dne 24. 11. 1941 přijel do Terezína první transport z Prahy tzv. Aufbaukommando, aby připravil město pro příjem velkého počtu vězňů. Tímto dnem se začala psát historie terezínského tábora.

Postupně vyklidil německý wehrmacht v Terezíně veškeré vojenské a kasárenské budovy, potom přišlo na řadu civilní obyvatelstvo.

Poslání Terezína

Ještě než se dostanu k detailnějšímu rozboru jednotlivých právních odvětví, chtěla bych se stručně, nicméně komplexně zmínit o poslání Terezína.

Na proslulé poradě vysokých říšských funkcionářů 20. 1. 1942 ve Wannsee, bylo trojjediné poslání Terezína jako koncentračního a průchozího tábora, jako nástroje decimace i prostředku dezinformace o osudu deportovaného židovského obyvatelstva zakorporováno do strategie konečného řešení.

Původní myšlenka zřídit Terezín jako průchozí a decimační ghetto, jehož

věžňové budou dále transportováni na Východ, se tedy modifikovala. Bylo rozhodnuto židy starší 65 let neevakuovat, ale přemístit je do ghetta pro staré, počítalo se s Terezínem. Vedle starých byli do Terezína posíláni také těžcí váleční poškození a osoby s válečnými vyznamenáními. Tímto krokem se mělo zaměřit četným nežádoucím intervencím.

Jeho tři funkce působily prakticky po celou dobu existence.

Terezín představoval *tranzitní místo*. Jeho branami prošlo od listopadu 1941 do jara 1945 celkem 73 608 protektorátních židů ve 122 transportech, od poloviny roku 1942 začaly přijíždět i transporty židů z říše a ze zemí s německou okupační správou. Celkem tak Terezínem prošlo více než 140 000 vězňů. Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze řídila vystěhovaleckou agendu i transporty. Jednotlivými transporty přijíždělo zpravidla tisíce lidí, kteří si s sebou mohli vzít zavazadlo o hmotnosti 50 kg na osobu.

Jaký byl další osud těchto transportů? Denní rozkaz z 5. 1. 1942 přinesl tuto zprávu: „Podle nařízení velitelství tábora má 9. 1. 1942 odjet transport s tisíci osobami z Terezína do Rígy.“¹⁾ Od ledna 1942 do října 1944 bylo na Východ vysláno 63 transportů, které čítaly 86 934 vězňů, z nichž válku přežilo asi 4 000 osob.²⁾

Také svou *decimální funkci* plnil Terezín dokonale. Následující fakta jen dokumentují toto tvrzení:

Přímo v Terezíně zemřelo z původních vězňů 33 430, každý čtvrtý tedy terezínské věznění nepřežil. Počty zemřelých v Terezíně, i když vysoké, se odlišují od plošného vyvražďování ve východních vyhlazovacích táborech. V Terezíně se nepostavily plynové komory, nedocházelo k hromadnému střílení. Nepříznivé životní podmínky zde působily v delším časovém horizontu, někdy se v této souvislosti hovoří o nepřímé decimaci.

K těmto nehumánním životním podmínkám náležely nejenom nedostatečné obytné kapacity, ale i alarmující hygienické poměry a nikdy nekončící boj s dotěrným hmyzem.

Jednotvárná, nevyvážená, často studená malá dávka potravy způsobovala podvýživu naprosté většiny vězňů. Psychické a fyzické útrapy židů se samozřejmě zrcadlily v jejich zdravotním stavu.

Terezínský tábor hrál významnou *propagandistickou roli*, měl budit dojem samosprávného města, které si židé sami spravují. Disponoval, jak poznáme i pseudoprávem. Stejná předpona by rovněž výstižně charakterizovala obchody, peněžní styk, banky, jejichž činnost byla v ghettu zavedena.

Seznámili jsme se stručně s posláním terezínského koncentračního tábora. Jeho tři funkce nepůsobily rovnoměrnou silou, někdy vystoupila do popředí tranzitní, jindy propagandistická stránka. Nelze však jednotlivé role izolovat, vzájemně se totiž ovlivňovaly a podmiňovaly jedna druhou.

Speciální právní řád

A nyní se společně začteme do prvního listu pomyslné knihy předpisů, které bychom označili jako právní poměry v Terezíně.

Terezínský koncentrační tábor, od 1. 5. 1943 oficiálně označován jako židovské sídliště, byl nucené společenství, do kterého nikdo nepřišel na základě svobodného rozhodnutí.

Formálně však měl budit dojem samosprávného města, které se samo spravuje a disponuje vlastním právním řádem. Tento zásadní rozdíl mezi táborem Terezín a ostatním normálním společenstvím se musel zákonitě projevit v právu.

Bylo samozřejmě nutné regulovat životní podmínky mnoha tisíců židů; buď jít cestou převzetí práva platného na jiných místech, t.j. protektorátního zákonodárství, nebo vytvořit vlastní právo, které by odpovídalo zvláštnostem terezínského sídliště. Při úpravě celé řady vztahů jak z oblasti práva veřejného, tak z práva soukromého, se využily obě výše uvedené možnosti.

Skutečná moc v táboře náležela německému velitelství (SS-Lagerkommandatur). Komandatura se řídila jednak rozkazy z Berlína, jednak pokyny, které dostávala od pražské Ústředny pro židovské vystěhovalce. Po dobu trvání se vystřídal na komandatuře řada příslušníků SS. Někteří se starali o administrativu, jiní o hospodářství.

Pomocné síly SS tvořila skupina litoměřických nacistek, v táboře se těmto ženám říkalo „berušky“. Prováděly náhlé prohlídky v jednotlivých ubikacích, hledaly a braly zejména nedovolené předměty jako peníze a cigarety.

Vlastní strážní službu vykonával oddíl protektorátního četnictva.

Disciplínu a pořádek v přeplněném táboře pomáhala udržovat také neozbrojená stráž ghetta (Ghettowache).³⁾

Ještě před příjezdem do Terezína byla prostřednictvím pražské židovské náboženské obce ustanovena židovská samospráva (Ältestenrat). Proč nacisté nechávali vlastně zřídit vězeňské samosprávy? Mělo to několik důvodů: sami tak mohli pouze vydávat rozkazy, omezit se na kontrolní službu a všechnu ostatní práci přenechat vězňům.

Terezínská samospráva měla však budit dojem samosprávy reálné. Ve skutečnosti se ale starala jen o vnitřní záležitosti tábora a o jeho chod. Všechny pokyny a příkazy velitelství SS byly pro ni závazné. Komandatura mohla navíc rozhodnutí samosprávy kdykoliv změnit nebo napadnout.

V Terezíně se tedy rozvíjely *dvě právní sféry*, existovaly vedle sebe a navzájem se prostupovaly a ovlivňovaly.

Dominantní úlohu měly *příkazy a nařízení komandatury*. Zpravidla byly ústní a židovská samospráva je vězněným sdělovala prostřednictvím denních rozkazů.

Druhou linií tvořilo *právo vytvářené samosprávou ghetta*. V prvních měsících trvání tábora zasahovala lagerkomandatura do právního dění intenzivněji, teprve později přenášela stále více kompetencí, včetně legislativní pravomoci, na židovskou samosprávu.

H. G. Adler charakterizuje výstižně právní poměry v Terezíně těmito slovy: „Ghetto byl propůjčen zvláštní právní statut. Jednalo se spíše o disciplinární řád podobný věznicím nebo válečným zajateckým táborem.“⁴⁴⁾

Seznamme se nyní s jednotlivými oblastmi tohoto specifického právního řádu. Zajímat nás bude nejprve celá organizace židovského ghetta a jednotlivá práva a povinnosti obyvatel, které byly obsaženy v táborovém řádu. Pak na chvíli opustíme oblast veřejného práva a zastavíme se alespoň na chvíli v právu soukromém, zejména v oblasti občansko právní a regulaci rodinno-právních a manželsko-právních vztahů.

Neúspěšný záměr prvního židovského staršího J. Edelsteina zřídit ghetto jako pracovní a hospodářsky soběstačnou jednotku, našel svůj právní odlesk v úpravě pracovních předpisů.

Na samotný závěr této práce jsem zařadila problematiku viny a trestu. Uvedu proto údaje o specifických trestech ukládaných v Terezíně, o činnosti soudu a jiných orgánů, které vykonávaly jurisdikci a o jejich všeobecné nepopularitě. Statistika trestních činů a její grafické znázornění (viz přílohy), ilustrativní osudy některých odsouzených vězňů, výkon trestů . . . to, ale i jiné zajímavé informace nabízím na následujících stránkách.

Právo správní, aneb vnitřní organizace ghetta

Základní zákon státu, *ústava*, nebyla německými úřady vydána, mnohem více měl být život v Terezíně regulován nařízeními dozorcích orgánů.

V čele terezínského koncentračního tábora stál *židovský starší* (Judenältester). Již v prvním denním rozkaze z 15. 12. 1941 bylo oznámeno, že se jím stane J. Edelstein. Ve funkci židovského staršího se dále vystřídali Dr. P. Eppstein a Dr. B. Mummelstein. Jenom poslední z nich vězňem přežil.

Nejvyšší židovský orgán měl autoritativní pravomoc, odpovídající vůdcovskému principu. Bližší ustanovení, týkající se jeho postavení, pravomoci a působnosti však nebyly vyčerpávajícím způsobem stanoveny. Z kontextu ostatních ustanovení je zřejmé, že jen židovskému staršímu náležela dále uvedená práva:

- navštívit vedoucího velitele lagerkomandatury
- být nadřízeným orgánem rady starších a vykonávat nad nimi i moc soudní
- být nejvyšší odvolací instancí u trestů, které vyměřilo detektivní oddělení
- být nejvyšší odvolací instancí proti přestupkům proti zásobování
- být nejvyšší instancí před zaměstnaneckým soudem
- udělit amnestii mladistvým

Nejvyšším správním orgánem v čele s judenältestrem se stal poradní orgán *rada starších*, která byla jmenována, nikoli volena. Stařešina spolu se dvěma zástupci vytvářeli vedení tábora.

Vnitřní správa Terezína se skládala ze čtyř okresů, na jejichž vrcholu stál starší okresů (Bezirkältester). Tomu byli podřízeni starší bloků (Blockältester). O stupeň níže na hierarchickém žebříčku stál starší domu (Hausältester). Nejnižší článek představoval starší pokoje (Zimmerältester).

Členové rady starších vedli jednotlivá oddělení správy. Vedle ústředního sekretariátu k nim náležela následující oddělení:

1. *Administrativní oddělení*, jež se členilo na tato pododdělení:

- soud
- oddělení ubikační
- oddělení matriční
- oddělení transportní
- ústředí pro správu budov.

2. Důležitou roli mělo *oddělení hospodářské*. Muselo zabezpečovat hmotné potřeby vězňů. Skládalo se z:

- oddělení produkce
- oddělení zajišťování výživy
- skladu
- oddělení praní prádla
- oddělení dopravního a zemědělského.

3. *Finanční oddělení* nemělo pro chod tábora prakticky žádný význam.

4. Zásobování vodou a elektřinou, projektování, provádění staveb, údržbu a požární ochranu zabezpečovalo *technické oddělení*.

5. Poslední oddělení, které existovalo po celou dobu tábora, bylo *oddělení zdravotní a sociální*.

Časem se stalo zvláštním oddělením *pracovní ústředí, oddělení pro mládež a oddělení pro osvětu*. Celkem tak vykonávalo v Terezíně správní činnost osm oddělení.

Práva a povinnosti vězňů

Táborový pořádek se zavedl již od prvního dne existence tábora.

Jeho základní fragmenty byly obsaženy ve všeobecném řádu židovské samosprávy.⁵⁾

Tento táborový řád se skládal z části obecné a části zvláštní. Obecná část stanovila generální povinnost obyvatel ghetta. „Každý je povinen plnit všechny předpisy a nařízení, jejich porušení bude trestáno.“⁶⁾

Důležitým ustanovením bylo tedy sankční ustanovení. Starší okresů a bloků mohou při potrestání pořádkových a disciplinárních přestupků aplikovat tyto sankce, pořádkové tresty:

1. přísnou důtku
2. práci ve volném čase
3. odnětí jedné dávky chleba
4. odnětí jednoho teplého jídla
5. odnětí celodenního teplého jídla
6. peněžní trest až do výše 50 korun.

Proti těmto trestům nebylo přípustné odvolání. Možnost odvolat se byla u kázeňských trestů. Pro odvolací řízení však neplatil zákaz změny k horšímu.

Katalog kázeňských trestů čítal např.:

1. trest odnětí svobody po práci
2. trest odnětí svobody (maximálně do 8 dnů)
3. odnětí dávky chleba kumulativně s odnětím teplé stravy po dobu 24 hodin.

V tomto obecném dílu byla stanovena i působnost a pravomoc nejdůležitějších správních orgánů ghetta.

Část zvláštní pak vězně seznamovala s konkrétními povinnostmi a oprávněními. Jaká byla základní práva a povinnosti obyvatel Terezína?

Příslušníci ghetta museli zejména okamžitě a bezpodmínečně uposlechnout nařízení velitelství SS i židovských orgánů.

Příslušníci ghetta zdravili velitelství předepsaným způsobem – muži sejmutím pokrývky, ženy poklonou.

Příslušníkům ghetta bylo zásadně zakázáno promlouvat s komandaturou, výjimku představovalo, jak jsme již poznali, speciální oprávnění židovského staršího.

Zásadně se nesmělo telefonovat.

V každém koncentračním táboře platil útěk za nejtěžší delikt a byl sankcionován trestem smrti. V Terezíně se za pokus o útěk pokládalo každé neoprávněné opuštění ghetta. Stráž byla v tomto případě oprávněna použít zbraň.

O povinnosti každodenního sčítání se vězňové dozvěděli 24. 12. 1941.⁷⁾

Denně se hlásily ústřední evidenci jejich počty, sčítání prováděli starší pokojů. Toto opatření nahrazovalo tzv. sčítací apely, ale jeho smyslem bylo též rychle vystopovat případné uprchlíky.

V koncentračním táboře, který nacisté označili za samosprávné židovské sídliště, byla po celou dobu jeho trvání porušována svoboda listovního tajemství.

Táborový řád povoloval napsání jednoho dopisu za měsíc. Sankcí za pašování dopisu, včetně pokusu spáchat tento delikt, byl trest smrti.⁸⁾

K častým příkazům samosprávy patřila povinnost udržovat v čistotě dvory, ulice a zákaz hluku. Denní rozkazy upozorňovaly na nutnost dbát základních hygienických pravidel. (Paragraf 18 všeobecného táborového řádu dokonce přísně zakazoval plivat na ulici.)

Některá oprávnění a povinnosti byly jen formální. Třeba pohřbů a kremací se směli zúčastnit jen příbuzní prvního stupně. Jak pohřby, tak kremace se odbyvaly mimo ghetto a opuštění ghetta bez zvláštního povolení nebylo možné. (Potřebné povolení však nikdy nebylo vydáno.)

Jiné příkazy platily po krátkou dobu. Např. v denním rozkaze č. 2 z 16. 12. 1941 se oznámila povinnost předepsaného sestřihu. Muži tak mohli mít vlasy dlouhé maximálně 3 mm a ženy měly předepsaný krátký mužský stříh. Toto opatření nebylo v praxi nikdy důsledně dodržováno. Později se od něj díky propagandistické roli Terezína zcela upustilo.

Exkurze do soukromoprávní sféry

Slíbila jsem podat i základní informace z oblasti soukromého práva. Zde jsou:

Občanské právo

Osou občanskoprávních norem jsou vlastnická a jiná věcná práva.

Sídlišti Terezín, jako právnické osobě, náleželo majetkové právo ke všem věcem užitkovým i spotřebním, v zásadě tedy převládalo kolektivní vlastnictví. Minimální soukromé vlastnické právo bylo zachováno jen u věcí nezbytné osobní potřeby, tedy u zlomku nezabaveného majetku.

Vlastnické právo se nabývalo k věcem prodávaným v obchodě za poukázky nebo peníze (Ghettogeld).

Složitější soukromoprávní vztahy než smlouva kupní, darovací, směnná, smlouva o dílo⁹⁾ nepřicházely prakticky v úvahu.

V podstatě vůbec nebyla upravena oblast práva obchodního. Jelikož se ani neuznávalo vlastnictví k nemovitostem, neotevřel se prostor pro hypotéky, či věcná břemena.¹⁰⁾

Předmětem právní regulace, nutno však podotknout, že více de jure než de facto, byly i v ghettu se nacházející pozůstalosti a nálezy.¹¹⁾

Podle znění těchto předpisů připadala movitá pozůstalost zásadně společenství obyvatel ghetta. Pouze rodinné památky, či osobní věci, které by testatární nebo zákonný dědic nezbytně potřeboval, by mu mohly být přenechány. Rovněž nalezené věci, ke kterým se nehlásil nikdo do šesti týdnů od vyvěšení oznámení nálezů, nabylo společenství ghetta.¹²⁾

Úprava rodinného a manželského práva

Terezínskou zvláštností nebyla, jak za chvíli poznáme, pouze existence soudu, ale patřily k ní i sňatky uzavírané v táboře.

Manželský a rodinný život však v ghettu zásadně trpěn nebyl. Manželské právní předpisy přesto vznik a zánik manželství regulovaly.¹³⁾

Rozlišovaly se náboženské sňatky uzavírané před rabínem podle předpisů židovské náboženské obce. Ostatní sňatky oddával židovský starší. Prakticky to znamenalo, že žena byla zapsána jako rodinná příslušnice na mužovu kartu, a tím buď chráněna před transportem, nebo jak se stávalo později, zařazena s mužem do transportu. K zániku manželství pak docházelo nejčastěji smrtí jednoho z manželů, nebo rozvázáním životního spojení u civilních sňatků, či podle náboženského zákona rabínem.

Výňatky z pracovního práva

Utopická vize hospodářsky soběstačného a pracovně prospěšného společenství, které by židy chránilo před východními transporty, vedla židovskou samosprávu k regulaci pracovního práva.¹⁴⁾

Zařazení židovského obyvatele ghetta do různých profesních skupin ovliv-

ňovalo nejen jeho pracovní dobu, symbolickou mzdu, ale především příděl jeho denní porce jídla.

Přestupky a sankce proti pracovní disciplíně publikoval ältestenrat v řádu pro zajištění pracovní kázně.¹⁵⁾

Osobní působnost pracovního řádu se vztahovala na pracujícího, který dovršil 13 let. Generální klauzule stanovila rozsah odpovědnosti na každé „úmyslné nebo nedbalostní jednání, které může poškodit plánovitě provedení pracovního úsilí.“¹⁶⁾

Podle dalších ustanovení se za tato jednání a opomenutí pokládaly:

1. přestupky proti povinnosti hlásit se při nástupu do práce
2. nedodržení pracovní doby
3. nenastoupení do práce, neoprávněné přestávky
4. neomluvitelně nízké pracovní výkony
5. závary v pracovní kázni a v kamarádství.

Pro projednávání a rozhodování uvedených přestupků byl příslušný pracovní soud. V první instanci měl rozhodnout do tří dnů samosoudce. Ve druhé instanci zasedala tříčlenná pracovní trestní komora.

Problematika viny a trestu

Zaměříme-li se důkladněji na otázky viny a trestu, pak zjistíme následující fakta:

Orgány jurisdikce

„Orgánem, který byl kompetentní projednávat a rozhodovat protiprávní jednání obyvatel ghetta, pokud nešlo o činy, jejichž stíhání náleželo velitelství tábora, soudu ghetta, či staršímu okresu a bloků, je velitel detektivního oddělení.“¹⁷⁾ Jeho trestní pravomoc se však nevztahovala na členy rady starších. Ti, jak bylo již zmíněno, podléhali soudní moci judenältestra.

Můžeme tedy vyvodit, že jurisdikce v ghettu náležela:

1. velitelství tábora
2. židovskému staršímu
3. staršímu okresu a budov
4. veliteli detektivního oddělení
5. smírčí komisi¹⁸⁾
6. soudu ghetta.

Vedle obecného soudu existovaly soudy zvláštní: již zmíněný soud pracovní a soud mládežnický.

Trestní ochrana mladistvých

Podle řádu mládežnického soudu, vykonávala soudnictví v případech přečinů a přestupků trestních záležitostí mládeže tříčlenná mládežnická komise.¹⁹⁾

Za mladistvého se pokládala osoba, která v době spáchání činu překročila 14 let, ale nedosáhla ještě 18 let. Na průběh trestního řízení a ukládání sankcí se

vztahovaly protektorátní předpisy, pokud zvláštní ustanovení řádu mládežnického soudu nestanovilo jinak.²⁰⁾

Disciplinární tresty mladistvých projednávala mládežnická komise. Horní a dolní hranice trestů odnětí svobody, stanovené v předpisech policejních, správních a pracovních se snižovaly na polovinu.

Práce soudu

Činnost soudu byla J. Polákem a K. Lagusem popisována těmito slovy: „Soud vyřizoval trestní případy. Šlo pouze o drobné krádeže a jiné méně závažné činy. Byla to ukázková instituce, jejíž činnost komandatura se zájmem sledovala. Velitel tábora, jemuž musel být každý rozsudek předložen, jej často změnil v neprospěch obžalovaného.²¹⁾ De jure se činnost soudu v ghettu opírala o úřední předpisy pro trestní soudy.“²²⁾

Podle těchto předpisů byly soudy vázány v oblasti hmotného práva platným trestním právem, jakož i táborovým trestním řádem.

Úřední předpisy pro trestní soudy ghetta formulovaly základní procesní zásady jako presumpci nevinu, zásadu legality, zásadu rychlosti a efektivity, právo na obhajobu atd.²³⁾ Trestní předpisy znaly rovněž institut obnovy trestního řízení, tedy formu mimořádného opravného prostředku. Právo milosti náleželo veliteli tábora.

Soudní řízení bylo v zásadě dvojinstanční. Soudní rozsudek, který odsuzoval k trestu odnětí svobody delší jednoho měsíce, byl napadnutelný odvoláním. Podmíněný trest se připouštěl. Trest se vykonával, až nabylo rozhodnutí právní moci. Na řádný výkon rozhodnutí mělo dohlížet právní oddělení.

Vedlejší tresty

Speciální sankční ustanovení, která odpovídala vězeňsky organizovanému společenství, nalezneme v nařízení o vedlejších trestech.²⁴⁾

Vedlejší tresty ve formě dodatkového rozhodnutí se ukládaly jednotlivě nebo kumulativně u činů, které záměrně nebo hrubou nedbalostí poškozovaly zájmy společenství.

Jednalo se o následující postihy:

1. vyloučení ze zaměstnání, se kterým byly spojeny výhody lepšího stravování,
2. vyloučení ze zaměstnání v provozovnách, kde činnost bývá spojená s odběrem přídatků zboží nebo jinými výhodami,
3. vyloučení z výhody dobrého bydlení.²⁵⁾

Velmi citelné a v praxi často aplikované byly tyto *kolektivní tresty*:

- „Ausgesperre“ – znamenal zákaz vycházení z ubikací. Z budovy se směl vzdálit jenom ten, kdo šel pro jídlo nebo do práce
- zastavení „Freizeitgestaltung“ bylo spojeno se zákazem všech kulturních akcí
- „Lichtsperr“ jednalo se o velmi tvrdý trest. Nesmělo se svítit ani na schodištích, ani na záchodech.

Kriminalita

Odpověď na otázku, jakými delikty se zabývaly trestní orgány v Terezíně, dokumentuje neoficiální tabulka statistiky kriminality z roku 1942.²⁶⁾

Tabulka trestních jednání v roce 1942 (celkový počet deliktů 5183)

Trestní jednání	% zastoupení
Krádeže	72 %
Porušení pozůstalostních předpisů	12 %
Urážka strážce	11 %
Rvačka	2 %
Podvod a zpronevěra	2 %
Urážka na cti	1 %

Tento ilustrativní přehled uvádí na prvním místě *majetkové delikty*, kterým vévodí krádeže. (Podrobnější přehled protiprávních jednání v jednotlivých měsících existence koncentračního tábora, rozborů uložených sankcí, včetně doplňující legendy viz tabulkové a grafické zpracování v přílohách.)

Mezi vězni se slovo ukrást nahradilo termíny šlojs, šlojsovati. Rozumělo se tím opatřovat si věci ze společného nedovoleným způsobem.²⁷⁾ Velmi působivě vzpomínala na šlojsování E. Roubíčková ve svém deníku.²⁸⁾ „Další výhodou je šlojsování. Živím jím toho času celou rodinu, tj. sedm osob, a to všechny ze štábní zahrady. Budu-li to později vypravovat, tak mi nikdo nebude věřit, jak denně vypadám v poledne a večer. Jsem na to vybavena velkou podprsenkou, trenýrkami na gumu a širokou sukní. Ostatní mají zase kalhoty, punčocháče a gumové holínky. Tam nacpeme, co je jen možné. Nyní jsou rajčata, papriky, jablka, hrušky, mrkev a kapusta. Poslední dny jsem objevila záhon s brambory a šlojsuji je také. V poledne a večer přecházejí kolem četníků nejkrásnější postavy. Některé jsou hranaté, jiné zase příliš zakulacené, je to pohled k popukání.“²⁹⁾

Hlavním motivem krádeže byl pochopitelně nedostatek jídla. Rozsudky soudu oznamovala rada starších v denních rozkazech. V mnohých najdeme právě postižení tohoto deliktu.

Vězeň Lewy byl odsouzen na čtyři měsíce odnětí svobody, dále k odnětí jednoho teplého jídla jednou za čtrnáct dní a samovazbou každý čtrnáctý den výkonu trestu. Navíc mu bylo odňato právo vykonávat služební místo v ghettu. Jmenovaný totiž odcizil balíčky s potravinami z nově přichozích transportů.³⁰⁾

Nebylo rovněž jednoduché zabezpečit otevřené vozy dopravující táborem brambory a chléb. O tom, že se to mnohdy nepodařilo, svědčí manka, která v hospodářství tábora vznikala.

Předmětem krádeže nebylo samozřejmě jenom jídlo, popř. jídelní karty, na které se přiděly vydávaly. Odcizovaly se věci denní potřeby a ošacení, jak dokazuje rozsudek, uveřejněný 24. 3. 1942.³¹⁾ T. Stein byl potrestán odnětím svobody na tři dny, protože odcizoval spolubydlícím různé věci.

Velitelství, stejně jako rada starších, se marně snažily odradit vězňe od krádeží pohrůzkami citelných trestů. „1. 8. 1942 tak rada starších upozorňuje obyvatele ghetta, že krádeže budou sankcionovány ještě přísnějšími prostředky. Tresty odnětí svobody a trest odnětí dávky jídla budou doplněny o veřejné cejchování a konfiskaci veškerého majetku, který propadne ve prospěch společenství. Āltestenrat dále varuje, že kdo o krádeži ví a ji neohlásí, bude potrestán stejně.“³²⁾

Nikdy nekončící boj krádežím vyhlásil také ohledací a zkušební orgán v otázkách hospodářského provozu, jednotlivých osob a institucí WIPA (hospodářská dozorcí skupina). K jeho úkolům náleželo zkoumání, zda zboží určené k stravování a ubytování je užíváno k určeným cílům. Dále pak vyšetřoval všechny případy, kdy se projevilo podezření záměrného či zřejmě nedbalého poškození hospodářského zájmu. Případy trestně právní se postoupily dle jejich závažnosti detektivnímu oddělení nebo soudu.

Pro dokreslení si dovolím citovat část hospodářské zprávy z 31. 1. 1944:

„Noční služba hlásila následující fakta:

- Kuchyně v Dlouhé č. 13: vydávající okna jsou špatně zavřená.
- Kuchyně v E VII: vydávající okna nebyla zavřená. Kuchař byl vzburzen, aby zajistil jejich zavření.
- A IV porcovna: v prostorách porcovny spí lidé, a proto je neuzavřená.“³³⁾

V podstatě stejnou motivací jako u krádeže, tedy nemožnost uspokojit hlad a ostatní materiální potřeby jinou cestou, bychom našli u podvodů a zpronevěry, tedy u jiných majetkových deliktů.

Poměrně častým proviněním byla *urážka členů velitelství, strážě a ostatních uniformovaných osob*. Velitelství tábora, které mnohdy sankcionovalo provinilce přímo na místě, neuspokojovaly nízké tresty, i když jejich uložení probíhalo formálně podle zákona.³⁴⁾

Většinu potrestaných deliktů představovaly přestupky proti předpisům velitelství. Zpravidla se nejednalo o činy kriminálně významné. Naopak zřídka kompetentní orgány potrestaly delikty proti životu a zdraví.³⁵⁾

Jaký byl další osud odsouzených? *Trest smrti* zásadně ukládán nebyl. Výjimečné exekuce, přímo v táboře, se konaly 10. 1. a 26. 2. 1942. Vězňové se provinili proti stannému právu vyhlášenému velitelem tábora na pašování dopisů.

Jednalo se o poslední popravy v ghettu, později byli vězňové posíláni s ohledem na změněné určení Terezína na Malou pevnost.³⁶⁾ Pokud věznění židé výkon trestu přežili, čekalo je zpravidla zařazení do nejbližšího transportu na Východ, dostali totiž tzv. *weisung*.³⁷⁾ Tak tomu bylo např. u H. Schüppenhauera, který byl 30. 8. 1944 odsouzen ke třem dnům trestu odnětí svobody, neboť přenocoval venku mimo svou ubikaci bez potřebného povolení. Dne 28. 9. 1944 odjel transportem do Osvětimi.³⁸⁾ Do stejné cílové stanice směřoval i transport, který byl vypraven 6. 10. 1944; seděla v něm i odsouzená R. Roubíčková, která Osvětim nepřežila. V červenci 1944 byla totiž soudem ghetta odsouzena na dva dny vězení kvůli krádeži asi 300 gramů těstovin.

Tímto končí historicko-právní exkurs, jehož autorkou byla Renáta Lipková, absolventka právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Problematikou práva v nuceném společenství jsem se poprvé zabývala při zpracování mé diplomové práce. Dalšímu výzkumu se hodlám věnovat v rámci postgraduálního studia na univerzitě v Tübingenu v SRN. Dovol mi, vážený čtenáři, abych se s Tebou rozloučila a poděkovala Ti za Tvou pozornost.

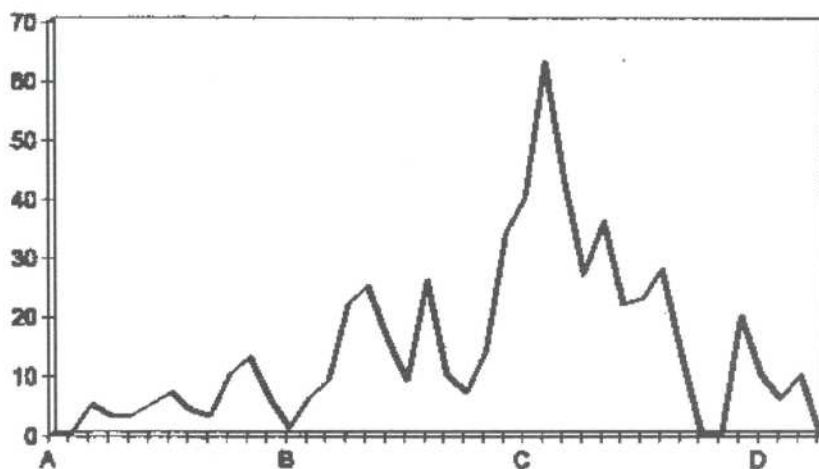
Poznámky:

- ¹⁾ Lagus, K., Polák, J.: Město za mřížemi. Praha 1968, s. 84.
- ²⁾ Polák, E.: Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau. In: Terezín v konečném řešení, sborník mezinárodní konference 1994, s. 20.
- ³⁾ Stráž ghetta byla strážní jednotkou organizovanou na vojenském základu. Ghetto wache se dále členila na speciální oddíly. K úkolům náležela zejména kasárenská služba, tedy dbát na klid a pořádek, asistovat při transportech, plnit funkci požární ochrany. (Až do podzimu 1943 náleželo příslušníkům stráže ghetta významné privilegium, byli chráněni před východními transporty.)
- ⁴⁾ Adler, H. G.: Theresienstadt. Tübingen 1958, s. 451.
- ⁵⁾ Všeobecný řád židovské samosprávy, APT A1205/1.
- ⁶⁾ Tamtéž § 9.
- ⁸⁾ Poštovní styk byl regulován četnými opatřeními. Např. v září 1942 byly zavedeny poštovní turnusy, podle kterých mohl každý napsat jednou za tři měsíce korespondenční lístek, a to hůlkovým písmem v rozsahu 30 slov.
- ⁹⁾ Smluvní typ smlouvy o dílo byl reprezentován např. převzetím domovního úklidu, či provedením drobných oprav.
- ¹⁰⁾ Neexistovalo speciální civilní soudnictví pro řešení občansko-právních věcí, nápomocní k urovnání konfliktů měly být soud ghetta a detektivní oddělení.
- ¹¹⁾ Předpisy pro v ghettu se nacházející pozůstalosti a nálezy. APT A1217/1.
- ¹²⁾ Proti těmto předpisům se mohl provinít ten, kdo užíval jídelní kartu zeměděleho nebo kdo nenahlásil nalezenou věc. Soud ghetta tak odsoudil L. Schrandta k trestu odnětí svobody v trvání jednoho týdne, neboť zatajil jednu nalezenou bundu. Viz Denní rozkaz č. 38. APT MF385/3.
- ¹³⁾ Manželské právní vztahy. APT A1218/1.
- ¹⁴⁾ Řád pro zajištění pracovní kázně, APT A1213/1.
- ¹⁵⁾ Řád pro zajištění pracovní kázně, APT A1213/1.
- ¹⁶⁾ Tamtéž § 1.
- ¹⁷⁾ Trestní řád detektivního oddělení, APT A1207/1.
- ¹⁸⁾ Smířování v ghettu bylo upraveno zvláštním nařízením. Smírčí komise rozhodovaly o urážkách mezi soukromými osobami v ghettu, nešlo-li o souběh s jiným trestním jednáním. Pokud se strany nepodařilo usmířit, přicházely do úvahy sankce: veřejná důtka nebo odnětí teplé stravy na jeden až tři dny. Viz Smírčí komise, APT A1215/1.
- ¹⁹⁾ Řád mládežnického soudu, APT A1214/1.
- ²⁰⁾ Tamtéž, první a třetí ustanovení.
- ²¹⁾ Soudil bývalý vojenský soudce, který svou funkci vykonával podle své dřívější praxe a každý rozsudek řádně odůvodnil. Jednou byl takový rozsudek s poněkud delším odůvodněním předložen veliteli tábora. Ten pohrozil, že „soudce pošle s příštím transportem na Východ, protože zbytečně plýtvá papírem.“ Lagus, K., Polák, J.: Město za mřížemi. Praha 1968, s. 121.
- ²²⁾ Úřední předpisy pro trestní soudy ghetta, APT A1206/1.
- ²³⁾ Činnost obhájce měla svůj právní základ ve Statutu obhájce. Viz Statut obhájců, APT A1212/1.
- ²⁴⁾ Nařízení o vedlejších trestech, APT A1207/1.
- ²⁵⁾ Podle prováděcího předpisu se za zvýhodněné bydlení považovalo bydlení s rodinou, bydlení

- v místnosti zvlášť málo obležené nebo v místnosti, kde bydlí méně než čtyři osoby. Prováděcí předpis k nařízení o vedlejších trestech, APT A1207/1.
- ²⁶⁾ Adler, H. G.: Theresienstadt 1941–1945, s. 483.
- ²⁷⁾ Základem je německé slovo die Schleusse, což v překladu znamená propust. Původně se tak pojmenovala shromaždiště, do kterých transporty přijížděly, nebo z nichž odjížděly. Účelem těchto shromaždiště bylo vybírat vězně pro transport nebo je z transportu vyřazovat a prohlížet, zda u sebe nemají zakázané předměty, které jim byly zabaveny.
- ²⁸⁾ Deník E. Roubíčkové, rozené Mändlové, je mimořádným dokumentem vězenkyně Tereziína, v jehož záznamech je zachyceno téměř celé období koncentračního tábora.
- ²⁹⁾ Deník E. Roubíčkové, APT vzpomínky č. 65, s. 64.
- ³⁰⁾ Denní rozkaz č. 171, APT A10/91.
- ³¹⁾ Denní rozkaz č. 83, APT A10/92.
- ³²⁾ Úřední záznam z 29. 12. 1943, APT A1211.
- ³³⁾ Adler, H. G.: Theresienstadt 1941–1945. Tübingen 1958, s. 489–490.
- ³⁴⁾ Úřední záznam z 29. 12. 1943, APT A 1211.
- ³⁵⁾ Výjimku představoval K. Kohn odsouzený ke třem dnům odnětí svobody a k odnětí jedné dávky teplého jídla, neboť v březnu 1942 poranil obyvatele tábora. Denní rozkaz č. 83, APT A10/94.
- ³⁶⁾ Malá pevnost byla zřízena jako policejní věznice pražského gestapa v červnu 1940. Do Malé pevnosti přicházeli jednak židé pro různé přestupky v ghettu Terezín. Druhou skupinu tvořili ti, kteří porušili zejména policejní předpisy pro židy, kupř. se pokusili zatajit svůj židovský původ, nenosili židovské označení, snažili se ukrýt svůj majetek. Židovští vězňové zde představovali nejkřutější pronásledovanou skupinu.
- ³⁷⁾ Slovo pochází z německého výrazu Weisung (ukazatel). Vězeň, který dostal weisung, byl poslán do východního tábora k likvidaci.
- ³⁸⁾ Denní rozkaz ze dne 30. 8. 1944, APT A3492.

PŘÍLOHY KE KAPITOLE KRIMINALITA¹⁾

Příloha č. 1: POČET TRESTNÍCH JEDNÁNÍ

A začátek roku 1942

B Začátek roku 1943

C Začátek roku 1944

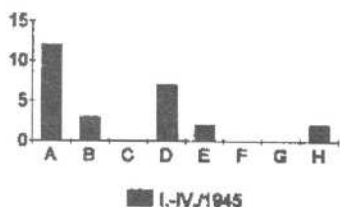
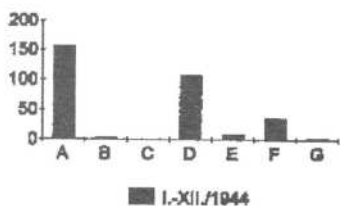
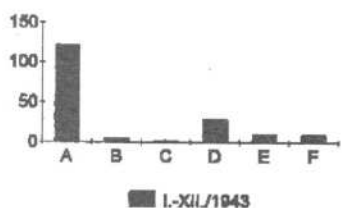
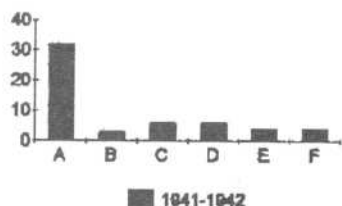
D Začátek roku 1945

Graf znázorňuje počet deliktů v jednotlivých měsících existence židovského ghetta v Terezíně.

¹⁾Grafické a tabulkové přílohy byly zpracovány podle rozsudků soudu ghetta, tak, jak byly publikovány v Denních rozkazech, resp. ve Sděleních židovské samosprávy.

Příloha č. 2:

ANALÝZA JEDNOTLIVÝCH DRUHŮ TRESTNÍCH JEDNÁNÍ

- A Krádeže
- B Jednání proti pozůstalostním předpisům, nejčastěji zatajení pozůstalosti zemřelého
- C Urážka obyvatele ghetta
- D Ostatní majetkové delikty, zejména podvod, podílnictví, zpronevěra
- E Urážka strážce, ostatních uniformovaných příslušníků SS a členů židovské samosprávy
- F Ublížení na zdraví
- G Rvačka
- H Delikty proti předpisům o pracovní kázni

Grafy znázorňují strukturu a počet deliktů v jednotlivých letech.

Mezi trestními přestupky, které spadaly do jurisdikce soudu ghetta, zaujímaly krádeže a ostatní majetkové delikty čelní místo.

Nárůst těchto deliktů souvisel nejenom s aktuálním počtem vězňených osob, ale i s rozsáhlejší agendou, která byla na židovské orgány, tedy také na soud, přenesena.

Příloha č. 3:

ANALÝZA SANKCÍ UKLÁDANÝCH V TEREZÍNĚ

A) Druhy sankcí a jejich počet

Druh sankce	r. 1942	r. 1943	r. 1944	r. 1945
Trest spojený s odnětím svobody	51	98	297	20
Trest zosřtený samovazbou	14	21	9	0
Trest spojený s odnětím stravy	34	38	5	0
Trest spojený se ztrátou výkonu funkce	31	70	33	0
Peněžitý trest	0	8	22	0
Propadnutí věci	0	7	2	0

B) Způsob uložení sankce

Rok	Samostatně – počet (%)	Kumulativně – počet (%)
1942	14 (33,33 %)	28 (66,66 %)
1943	97 (54,18 %)	82 (45,82 %)
1944	201 (62,82 %)	119 (37,18 %)
1945	20 (100 %)	0

Tabulkové zpracování si všimá jednak druhů sankcí a jejich počtu v jednotlivých letech, jednak způsobu ukládání těchto sankcí.

Nejčastější postih byl trest odnětí svobody. Zatímco v roce 1942 byla tato sankce uvedena ve výroku soudu ve 2/3 případů spolu s dalším postihem, v pozdějších letech se pak od kumulativnosti trestů upouštělo a trest se ukládal samostatně.

APPLICATION OF LAW IN INVOLUNTARY COMMUNITIES

Renáta Lipková
Resumé

The author, a student of the law, chose to analyze the racist laws in effect during the years 1939 – 1945 in the Protectorate of Bohemia and Moravia. Her research resulted in a highly praised dissertation thesis. *The Application of Law in Involuntary Communities* is a compilation of excerpts from the dissertation thesis.

Upon an introductory presentation of the historical background and purpose of the Terezín ghetto, the author analyzes the code of law and its specifics, as applied in the ghetto, as well as the procedures used by the Terezín court and other competent authorities. A review of the crimes committed by the imprisoned Jews and the sentences imposed is presented.

The camp's code of law was in force from the very first day of the camp's existence. It laid down the obligations of the ghetto's inhabitants, as well as the sanctions, both disciplinary and punitive, applicable in the case of non-compliance.

The following disciplinary measures were applied: severe reprimand, work during leisure time, reduction of daily bread ration, withdrawal of one warm meal per day, withdrawal of all warm meals, and a fine of 50 Crowns. No appeals against these sanctions were permitted.

The punitive measures included: deprivation of leisure time after work, solitary incarceration (max. 8 days) or cumulative withdrawals of the daily bread ration, combined with warm meal withdrawal for 24 hours.

The competent judicial authorities were: the camp's headquarters staff, the Jewish elders' council, the elders in individual sections and buildings, the chief commander of the investigation department, the arbitration commission, and the ghetto's court of justice. In addition to the public court, there also were two special courts: a labor court and a youth court.

In its practices, the ghetto's court based its decisions on official legal provisions for criminal court proceedings. The court also handled cases of minor theft and misdemeanor. All court decision had to be submitted to the camp's commander in chief who had the right of granting a pardon, at his discretion. However, every „offender“ faced the threat of being sent to the Little Fortress nearby, under a court order, called *weisung*, which in fact meant a deportation to one of the concentration camps in the East with the next transport. The prisoners were often subjected to additional individual and/or collective forms of punishment, e.g., withdrawal from lighter work, restriction of exit from the building, restriction of lighting after dark, or prohibition of attending any cultural events.

A review of the different offences handled by the punitive authorities of Terezín is presented in tables and diagrams. For instance, in 1942, the authorities processed 5,183 offences, thereof: theft – 72 %, violation of regulations on residue property (belongings of deceased prisoners) – 12 %, contempt of authority (warden insult) – 11 %, skirmishes – 2 %, fraud or embezzlement – 2 %, slander – 1 %. The most common crimes were property offences – obviously motivated by hunger. Practically all prisoners would risk punishment at one point or another to get food. The warnings and admonishments of the elders' council were all in vain. The decision of the court would be announced daily as part of an order of the day routine.

Research of the court case files is being continued and the results will be published in one of the next issues.

RECHT IN EINER AUFGEZWUNGENEN GESELLSCHAFT

Renáta Lipková
Resumé

Die Verfasserin, eine Jusstudentin entschloß sich die Rassengesetze, die zwischen 1939–1945 im Protektorat Böhmen und Mähren gültig waren zu überprüfen.

Ihre Studienergebnisse ergaben eine sehr wertvolle Diplomarbeit, die letztendlich die Grundlage für den Beitrag „Recht in einer aufgezungenen Gesellschaft“ bildet.

Nach einer Einleitung, die sich mit der Geschichte und der Schaffung, sowie dem Zweck des Theresienstädter Ghettos befaßt, widmet sich die Verfasserin dem Recht und seinem Spezifikum, der Tätigkeit des Theresienstädter Gerichts oder anderer Organe, die Rechtsprechung ausübten. Es folgt eine übersicht von Straftaten, die von gefangenen Juden begangen wurden. Die Lagerordnung war vom ersten Tag der Existenz des Lagers gültig. Darin wurden die Pflichten der Ghettoinsassen festgelegt, aber auch die Sanktionen, die für Verfehlungen verhängt werden können und zwar sowohl Ordnungs- als auch Disziplinarstrafen.

Als Ordnungsstrafen galten: strenger Verweis, Arbeit während der Freizeit, Entzug einer Brotration, Entzug eines warmen Essens, Entzug der ganztägigen warmen Verpflegung und eine Geldstrafe bis zu fünfzig Kronen. Berufung gegen diese Strafen war unzulässig.

Disziplinarstrafen waren unter anderem: Freiheitsentzug nach der Arbeit, Freiheitsentzug (max. 6 Tage), Entzug der Brotration, verbunden mit dem Entzug warmer Verpflegung für 24 Stunden. Die Rechtsprechung im Lager stand der Kommandatur des Ghettos zu, ebenso wie dem Judenältesten, den Bezirks- und Gebäudeältesten, dem Befehlshaber der Detektivabteilung, der Schlichtungskommission und dem Gericht des Ghettos. Neben einem allgemeinen Gericht existierten auch Sondergerichte wie Arbeits- und Jugendgericht.

Die Gerichtbarkeit im Ghetto lehnte sich an Vorschriften des Strafgerichts an. Das Gericht behandelte kleinere Diebstähle und weniger schwerwiegende Delikte. Alle Urteile mußten dem Lagerkommandanten vorgelegt werden, auch ein eventuelles Gnadenurteil gehörte dazu. Jedem Rechtsbrecher drohte aber Oberstellung an das Polizeigefängnis in der Kleinen Festung oder die sogenannte Weisung, was gleichbedeutend mit der Einreihung in den nächsten Osttransport war. Häufig wurden auch Nebenstrafen und kollektive Strafen verhängt, wie z.B. Entlassung aus einem besseren Posten, Ausgangsverbot, Verbot Licht zu machen oder kulturelle Veranstaltungen zu besuchen.

Eine Übersicht mit welchen Delikten sich die Straforgane in Theresienstadt befaßten, zeigen Tabellen und graphische Darstellungen. So kam es im Jahr 1942 zur Verhandlung von 5 183 Delikten, mit dem prozentuellen Anteil folgender Gesetzübertretungen: Diebstähle – 72 %, Verletzung von Erbschaftsvorschriften – 12 %, Beleidigungen der Ghettowache – 11 %, Raufereien – 2 %, Schwindel und Veruntreuungen 2 %, Ehrenbeleidigungen – 1 %. Begreiflicherweise standen an erster Stelle Eigentumsdelikte, deren Hauptmotiv der Hunger war. Um sich auf unelaupte Weise Essen zu beschaffen, gingen fast alle Häftlinge ein Risiko ein. Umsonst waren die Warnungen des Ältestenrates und die Androhung möglicher Strafen.

Die Gerichtsurteile wurden im Tagesbefehl mitgeteilt.

Die Überprüfung dieser Problematik wird fortgesetzt und die Ergebnisse werden in weiteren Ausgaben wieder veröffentlicht.

Budova terezínské radnice, v níž se nacházel i soud ghetta

VÝZNAM PRÁCE SE SKUPINAMI MLÁDEŽE V PAMÁTNÍKU TEREZÍN V KONTEXTU VÝCHOVNĚ VZDĚLÁVACÍHO PROCESU

Robert Krejčí

Pracuji na vzdělávacím oddělení Památníku Terezín třetím rokem a zároveň si dokončuji vysokoškolské vzdělání pedagogického směru. Zpracoval jsem diplomovou práci právě na téma vzdělávací a výchovná práce se skupinami mládeže. Čtenáři Tereziňských listů zde nabízím některé myšlenky a závěry, k nimž jsem dospěl.

Úvod

Mým úkolem byla snaha zřetelněji vymezit a „uchopit“ pojem „**muzejní pedagogika**“ v práci s českými skupinami mládeže v rámci činnosti **vzdělávacího oddělení** Památníku Terezín. Tento institut je neobyčejný tím, že neplní svou historickou, muzejní, výchovnou a vzdělávací funkci pouze pasivně, faktem své přítomnosti, ale sám aktivně „atakují“ a podněcuje širokou veřejnost, zvláště mládež.

Aktivní pedagogická činnost na muzejní půdě není z hlediska aspektu historického v našem českém okruhu právě úkaz obvyklý. Je to jistě ke škodě, i když v poslední době se na tuto opomíjenou část pedagogického procesu začíná častěji poukazovat. Vždyť pedagogice se ve zdejšímu muzejnímu prostředí (i obecně) dostávají do rukou mnohé prostředky, které škola může jen stěží nabídnout: historická autentičnost, působivost daného tématu, přísun informací pomocí zážitku a velmi příjemné zázemí, které umožňuje plně se soustředit na probíhající výchovně vzdělávací proces. Historie, učitelka života, je zde tedy nejen pomocnou berličkou v pedagogickém procesu, ale sama ho specificky vytváří a je osvobozena pro plnění svého „učitelského“ poslání v pravém slova smyslu. Jde o pedagogiku, která upozorňuje a odhaluje příčiny vzniku rasistických, xenofobních a antisemitských nálad, které jsou častým důvodem vzniku nejruznějších konfliktů. Programový projekt v Památníku Terezín není jenom vhodnou příležitostí k doplnění a zpestření učiva dějepisu na školách. Účastníkům programu je formou i **zážitkové pedagogiky** dán prostor pro vlastní tvůrčí a myšlenkovou činnost. Ta pomáhá člověku pochopit sdělované myšlenky a fakta nejen povrchně, ale i osobně skrze intenzivnější prožitky.

I. Vzdělávací a výchovná úloha muzeí

Vnímání muzeí veřejností

Obecný cíl výchovně vzdělávacích programů v Památníku Terezín lze jen

těžko vystihnout v jedné větě, jelikož jde o širší spektrum problémů. Památník Terezín je muzeum, jehož postavení je v rámci naší republiky výjimečné. Jeho hlavním cílem je zachovávat a udržovat všechny prostory, místa a objekty, které by jakýmkoli způsobem připomínaly tragické osudy těch, kteří těmito místy prošli během okupace. Je mementem pro další lidské generace. Naneštěstí muzea jsou širší veřejností chápána jako instituce, které žijí vlastním životem, jenž je od dnešních problémů a vztahů poněkud odtažitý. Lidé se často domnívají, že dokumenty a předměty umístěné ve vitrínách je mohou jen velmi těžko oslovit. Poselství, které představuje muzealita, je totiž pro většinu nečitelné. Muzea jsou ovšem k jeho rozšířování odborně vybavena a mají proto povinnost tato poselství dešifrovat. Odborností nemyslím pouze tradiční jádro těchto institucí, tvoření sbírek, konzervační a výzkumnou činnost, ale jako organizace pečující o „paměť národa“ je tu povinnost muzeí odborně vstupovat do interakcí s širokou veřejností, směrem ven. V této souvislosti začínáme mluvit o „vzdělávací funkci muzea“ a tzv. muzejní pedagogice, která u nás teprve získává jasně formulovanou pozici.

Muzeum a jeho spolupráce se školou

Muzea přinášejí pedagogickému procesu celou řadu nenahraditelných, adekvátně vědecky i esteticky zpracovaných souborů hodnot, které se dotýkají všech oblastí výchovy (mravní, rozumové, estetické, ekologické, pracovní, technické, světonázorové atd.). Je zde možnost zaměřit se na hlubší hodnotovou orientaci a formování individuálních zájmů. Bezprostředním pozorováním a prožíváním se vytváří jiný postoj k věcem a hodnotám než převážně verbálním přiblížením ve školním vyučování. Tato mimoškolní učební situace umožňuje vytvoření přesvědčivějšího vztahu k dané látce. Muzea mohou v kooperaci se školou částečně eliminovat jevy, které se někdy škole vytýkají (např. zaměření se na kognitivní znalosti a diskriminace procesů emocionálních, zabývání se spíše „papírovým fiktivním světem“, zdlohavost a nudnost vyučovacího procesu místo zábavného, smysly rozvíjícího vyučování).

Rozhodujícím činitelem vhodné spolupráce školy s muzeem je učitelova osobnost. Mnohdy se zdá, že praktické výchovně vzdělávací aktivity muzeí a jejich nabídky školám předbíhají teorii. Tento fakt se projevuje i v nedostatečné přípravě budoucích učitelů pro kvalitní spolupráci školy a muzeí. V přípravě učitelů se tak objevuje úkol – seznámit a připravit učitele na tuto formu spolupráce a vytvořit u nich především vztah k takovéto kulturní instituci. To, že dnes vzdělávací oddělení Památníku úspěšně rozvíjí svou spolupráci se školami zejména litoměřického okresu, je ovoce dlouhodobého vzdělávání pedagogů formou přednáškových cyklů na muzejní půdě.

Památník Terezín a jeho úloha v rámci výchovně vzdělávacího programu

Jak již bylo řečeno, Památník Terezín je specifické zařízení ve vztahu k tématu, o kterém vypovídá. Program, připravovaný vzdělávacím oddělením, si

klade za cíl, aby žáci a studenti, kteří jej absolvují, se seznámili se skutečnostmi, které se za 2. světové války odehrávaly. Nejde však jen o pouhé seznámení verbální formou, ale o vlastní prožitek v autentickém prostředí, který je natolik silný, že probouzí v člověku potřebu bilancovat jeho dosavadní hodnotovou orientaci. Cíl nespočívá v tom, aby žáci a studenti odjížděli s dokonalými znalostmi počtu vězňů apod., ale aby v nich zůstalo vědomí, že oni sami by se nikdy k podobné záležitosti nepropůjčili.

Na tomto základě je možné vést mladé lidi k toleranci, k sebeúctě. Jedna návštěva Památníku může zapůsobit více než léta vyučování ve formě racionálního nebo morálního zprostředkování.

Obecné cíle výchovně vzdělávacích seminářů lze shrnout v těchto pěti bodech:

1. Veřejná prezentace výchovně vzdělávacích programů musí oslovovat veřejnost „dnešními“ problémy. Má vidět, že tento obsah činnosti nestojí mimo ni, ale je schopen ji obohatit a oslovit.
2. V rámci výchovně vzdělávacího programu spolupracovat se školami tak, aby viděly v muzejní pedagogice svého spolupartnera a zdroj obohacení. Zaměřit se na učitele a na tyto formy spolupráce je připravovat.
3. Pomocí výchovně vzdělávacího semináře informovat o 2. světové válce z pohledu židovského holocaustu a politické perzekuce.
4. Umožnit autenticky, pomocí zážitku, poznat nesmyslnost a nemorálnost lidského počínání vztahujícího se k holocaustu.
5. U žáků a studentů posilovat a upevňovat toleranční a antirasistické postoje.

Práce se skupinami mládeže ze zahraničí i České republiky začala již od samotného vzniku vzdělávacího oddělení v roce 1993. Postupně se rozšiřovala, ale svého plného rozmachu a místa dosáhla až po vybudování Střediska setkávání mládeže v bývalých Magdeburských kasárnách. Zde tato práce získala tolik potřebné zázemí, adekvátní významu její důležitosti.

Zkušenost ukázala, že nejvhodnější je pracovat se skupinami mládeže formou vícedenního pobytu v Terezíně. V tomto bodě práce s českými skupinami naráží na poněkud širší problém, který souvisí s celkovou školskou koncepcí. V osnovách se prozatím nepočítá a ani jinak se příliš nepodporuje vícedenní návštěva Památníku Terezín. Celý zdejší výchovně vzdělávací proces může tedy poněkud narušit, pokud se zdejší návštěva chápe pouze jako výlet a není hloubkou svého významu zaštitěna z „vyšších míst“. Přičemž žákům a studentům je zde nabízen kvalitní výukový a výchovný program, který v mnohém školu doplňuje a v určitých bodech i předčí.

Až potud jsem se snažil nastínit výchozí teoretické body, ze kterých se zdejší muzeální pedagogika se skupinami mládeže odvíjí, poukázat však také na problémy, které tuto práci často znesnadňují. Dále se zaměřím na jeden konkrétní program, který je skupinám nabízen, a na následné reakce žáků a studentů po jeho absolvování. Tato odezva byla zjišťována řádnou výzkumnou metodou, tzv. **pedagogickým dotazníkem**.

II. Konkrétní podoba terezínského výchovně vzdělávacího semináře

Pro názornost uvádím jeden z více možných programů. (Programy jsou vždy konzultovány s pedagogy.)

GYMNÁZIUM TRHOVÉ SVINY 12.–13. 11. 98, 47 OSOB

(pracovní verze programu)

ČTVRTEK 12. 11. 98

11.45 – Příjezd do Terezína, ubytování

12.30 – Oběd

13.00 – Zahájení programu – krátká přednáška o ghettu, videofilm „Terezín 1941–45“, prohlídka expozice muzea (studovna – zajišťují Chládková, Krejčí)

15.00 – Prohlídka bývalého ghetta (zajišťuje Krejčí)

17.00 – Práce ve skupinách s materiálem – kultura, význ. budovy, terezínští vězni . . . (půda – zajišťují Chládková, Smékalová, Krejčí)

18.00 – Večeře

18.30 – Prohlídka pevnostních chodeb (zajišťuje Krejčí)

20.00 – Práce ve skupinách s materiálem, minisoutěž (půda – zajišťuje Krejčí)

PÁTEK 13. 11. 98

08.00 – Snídaně

08.30 – Prezentace práce sk. – představení výsledků – (půda) – zaj. Chlád. – Kr.)

10.00 – Malá Pevnost – prohlídka s výkladem (zajišťuje Rožec)

13.00 – Oběd

13.45 – Vyplnění a odevzdání dotazníků

14.15 – Odjezd

Pozn.: Půda – rozuměj půdní divadlo, jež slouží jako shromažďovací prostor při seminářích.

Vlastní výzkum

Ve vlastním výzkumu, který cíleně mapoval čtvrtletní vzorek **vícedenních** pobytů českých skupin ve Středisku setkávání v Terezíně, jsem pracoval se třemi skupinami (což je 38 % všech českých skupin v roce 98).

V rámci objektivit výzkumu všechny skupiny absolvovaly totožný program. První skupinu tvořili studenti z víceletého Gymnázia v Mělníku, druhou skupinu žáci ze ZŠ v Soběslavi. Třetí skupinou byli studenti víceletého Gymnázia Trhové Sviny. Celkový počet dosáhl 104 respondentů, průměrný věk respondenta byl 16 let. Věk respondentů měl poměrně velké rozpětí: od 12 do 20 let.

Hlavním cílem mého výzkumu bylo vytvoření zdroje informací zpětné vazby o programech a jeho účastnících. Při stanovení účelu výzkumu jsem vycházel ze dvou vymezených linií. První byla zaměřená na **samotný program** a druhá na jeho **účastníka**.

U **programu** jsem zjišťoval z pohledu účastníka jeho úroveň, jeho životaschopnost, jeho přínos pro mladé lidi a jeho atraktivnost. Tyto informace jsou cennou reflexí pro pracovníky vzdělávacího oddělení. Mohou z nich do budoucna nadále vycházet při sestavování dalších programů. Nejde tu však jenom o reflexi. Tento materiál je argumentem smyslu činnosti Památníku Tereziín. Odráží se v něm částečné výsledky této práce.

Při mapování informací o **účastníkovi** jsem se zaměřoval na to, zda měl v minulosti nějakou zkušenost s podobnými programy a zda se zajímá o podobná témata, jaká byla na programu. Podstatnou částí bylo zjišťování, do jaké míry byl daným programem obohacen a zda by se chtěl touto tematikou zabývat i později. Tento zájem by se dal využít v další činnosti. Účel výzkumu definuje i výzkumný cíl. Bylo jím zjistit kvalitativní a kvantitativní informace o programu (z pohledu účastníka) a zároveň zmapovat zájem, dosavadní odborné znalosti jednotlivých účastníků a věkovou skladbu jejich skupin.

Uvádím jednotlivé položky formulované v dotazníku a úkoly, které měly plnit. Bylo v něm celkem 7 otázek. Tyto spolu se zkráceným hodnocením uvádím v následující části mého příspěvku. (S celým výzkumem a rozбором metodiky práce vzdělávacího oddělení je možno se seznámit v mé diplomové práci „Výchovně vzdělávací programy pro skupiny české mládeže v Památníku Tereziín“.)

1. Navštívil jste někdy podobný seminář? ano – ne

1.a Pokud ano, prosím porovnejte.

Úkolem bylo zjistit, do jaké míry školy využívají nabídky podobných zařízení. Formuloval jsem tuto otázku tak, aby se respondent mohl vyjádřit i v případě vlastní návštěvy podobného zařízení mimo školní akce. Současně jsem chtěl zjistit případné porovnání mezi absolvovaným seminářem v Tereziíně a jiným uvedeným. V podtextu této otázky je zjišťování kvality zdejšího semináře v porovnání s jinými semináři z pohledu respondentů.

2. Zajímáte se hlouběji o témata probíraná na semináři? ano – ne

2.a Pokud ano, o jaká konkrétně?

Úkolem bylo zjistit, zda se některý z respondentů zajímá o danou problematiku více než na **elementární** úrovni. Součástí bylo i zjišťování skutečnosti, zda jsou tato témata pro současnou mládež atraktivní, a proto se jimi hlouběji zajímá.

Předpokládal jsem fakt, že jsou s touto problematikou skrze školu a masmédiá alespoň orientačně seznámeni. Další částí úkolu bylo zjistit nejfrekventovanější témata. Vycházel z praktické potřeby dozvědět se, kam směřuje zájem a myšlení současné mládeže v tomto myšlenkovém okruhu, a podle toho vhodným způsobem směřovat a připravovat další programy.

3. měl pro Vás čas strávený na semináři nějaký význam? ano – ne

3.a Uvedte důvody v čem:

Úkolem bylo zjištění faktu, jestli respondenti považovali čas zde strávený za přínosný. Pokud by tomu tak nebylo, ztratily by tyto programy svůj smysl. Tato otázka je podstatnou reflexí této činnosti.

4. Domníváte se, že by Vaše škola mohla využívat nabídky podobných zařízení? ano – ne

4.a Jestliže ano, napište proč:

Úkolem bylo zjistit názor respondentů na využívání tohoto a podobných zařízení jejich školou.

5. Napište, co se Vám na semináři nejvíce líbilo.

Úkolem bylo zjištění, co se na programu respondentům nejvíce líbilo. Touto otázkou sleduji zájem o nejfrekventovanější body programu.

6. Napište, co byste na semináři doplnil či pozměnil.

Úkolem bylo zjistit, které programové prvky se u respondentů nesetkaly s žádným nebo malým zájmem. Na základě tohoto zjištění mohou být tyto nezajímavé prvky vypuštěny, případně pozměněny.

7. Inspirovala Vás přednášená tematika tak, že byste se chtěl nadále nějakou částí více zabývat? ano – ne

7.a Kterou?

Úkolem bylo zjištění, zda určité téma daného respondenta zaujme natolik, že by se jím chtěl do budoucna hlouběji zabývat.

Závěrečné zhodnocení odpovědí

Výzkum ukázal, že žáci a studenti, kteří absolvovali několikadenní výchovně vzdělávací program v Terezíně, se setkávají s takovou akcí z 93,3 % poprvé. Příčina tohoto jevu může být v nepřilíš vysokém počtu mimoškolních institucí v České republice, které by byly schopny nabídnout školám program na podobné úrovni, nebo není ze strany škol o tyto aktivity zájem. To se mohu však pouze domnívat, jelikož můj výzkum neměl takovéto zaměření.

Z respondentů, kteří se již v minulosti podobného semináře účastnili, jich většina hodnotí terezínský seminář jako lepší a zdařilejší. I toto je nesporně vžitka kvality a dobré úrovně programů v Terezíně.

Dále se ukázalo, že se více jak jedna třetina těchto mladých lidí o probíraná témata zajímá hlouběji. Tento výsledek mě velmi mile překvapil. Je též potěšitelné, že jde o témata, která vzdělávací oddělení určitým způsobem upřednostňuje pro jejich závažný obsah a důležitost. Jsou to okruhy, které jsou spojeny s židovskou otázkou za 2. světové války, s židovskou kulturou, náboženstvím a vývojem víry. Předmětem zájmu mezi respondenty je i existence a historie koncentračních táborů všeobecně.

Přínosné je, že se žáci a studenti zajímají o to, z čeho se mohou nové generace poučit.

Nejvýraznější počet kladných odpovědí ze všech položek byl u položky č. 3, která se ptala po osobním významu času, stráveného na semináři. 93,3 % respondentů odpovědělo, že měl pro ně takovýmto způsobem strávený čas význam. Nejvýše hodnotili možnost poučit se z minulosti, poznání zajímavých věcí, seznámení s historií Terezína a vzdělání se v dané problematice. Podstatný bod, uváděný jako druhý nejčastější, je možnost poznat na tomto místě utrpení tisíců nevinných lidí a uvědomit si tak hrůzu, nesmírnou krutost a nesmyslnost války.

Respondenti z velké většiny vyjadřují názor, že by škola měla nabídek podobných zařízení využívat. Domnívají se, že tak mohou poznat nové věci, mají možnost poznat jiné formy sdělování informací než ve škole, zvláště pak formu zážitkovou. Školní výuce tento program prospívá, neboť vede k jejímu zpestření a rozšíření.

Jednoznačně největší úspěch v rámci celého programu měla prohlídka terezínských podzemních chodeb a Malé pevnosti. Velmi vysoko byl hodnocen přístup průvodců, kvalita výkladu a práce ve skupině. Zvítězily tedy ty body programu, ve kterých je možnost si historii doslova „ohmatat“ (přístupné podzemní chodby jsou zachovány v původní podobě, stejně tak i Malá pevnost). Hlavním cílem programu však je informovat o úloze terezínských komplexů za 2. světové války. Na druhé straně víme, že ústní informace, muzeum, exponáty, dokumenty a bývalé ghetto, ze kterého dnes je už jen velmi málo vidět, nemůže konkurovat drsné autentičnosti podzemních chodeb a výmluvným celám na Malé pevnosti. Proto pracovníci edukativního oddělení přikročili k hledání a užívání rozličných forem sdělování informací zejména o holocaustu. Jednou z nich je týmová práce ve skupině, které se zabývají určitým tématem, formou práce s dokumenty a vyhledáváním historicky významných míst v Terezíně.

O tom, že tento směr je správný, svědčí právě poměrně vysoký zájem ze strany respondentů o práci ve skupině. Pro pracovníky edukativního oddělení to jistě ukazuje směr, kterým je dobré se ubírat i v budoucnu, a do jisté míry tak konkurovat na pohled atraktivnějším místům, aby se nosná myšlenka programu nevytrácela.

Jak bylo z výsledků dotazníku patrné, téměř polovina respondentů by na celkové podobě programu nic nedoplňovala nebo pozměňovala. Někteří respondenti z druhé poloviny by pozměnili dlouhé výklady po příjezdu a opakování stále stejných informací. Jiní by ho doplnili o rozhovory s pamětníky, informace o pokusech na lidech a historii před 2. svět. válkou. Zbývá by uvítali více času na prohlídky, na práci s mapou a videoprodukci, i více času na odpočinek. To je ovšem víceméně závislé na zvolené délce pobytu.

Těsná nadpoloviční většina respondentů projevila zájem zabývat se nadále programovou tematikou nebo její částí i v budoucnosti. Potvrzuje to aktuálnost přednesených témat. Je ovšem třeba také zmínit, že velká většina z takto roz-

hodnutých ještě neví, které konkrétní téma by si chtěla zvolit. Ti, kteří se vyjádřili konkrétně, mají zájem o osudy pamětníků, o minulost Terezína, koncentrační tábory a ilegální uměleckou činnost v terezínském ghettu.

Z výsledků je patrné, že programy v Terezíně se setkaly s nebývalým úspěchem. Je to jen další doklad o smysluplnosti, opodstatněnosti a důležitosti této práce. Věřím, že do budoucna okruh škol, projevujících o tuto pedagogickou mimoškolní činnost zájem, se bude zvětšovat. Dnešní mladá generace potřebuje být informována o tom, kam až může vést lidská zaslepenost. Bude záležet na nás, aby tyto informace se k ní dostávaly pokud možno profesionální a nejefektivnější cestou.

MIMORÁDNÉ OSUDY ZVLÁŠTNÍHO VĚZNĚ – PARAŠUTISTY VILIAMA GERIKA

Václav Krůta

V *Terezínských listech* č. 21/93, s. 25–41 vyšla studie *Čeští parašutisté ze Západu věznění v Terezíně z pera českého historika odboje Zdeňka Jelínka a autor se v ní zabýval činností parašutisty rotného Františka Pospíšila, velitele roje BIVOUAC. Číslo 22/94, s. 25–49 TL přineslo portrét četaře Bohuslava Grabovského z parašutistické skupiny INTRANSITIVE. Číslo 23/95, s. 71–92 a 24/96, s. 19–26 TL pak první a druhou část studie věnované osobě rotného Viliama Gerika ze skupiny ZINC, přičemž druhá část už zůstala s předčasným odchodem autora nedokončena. Jelínkovou myšlenkou bylo podat portréty českých parašutistů ze Západu, kteří prošli v letech druhé světové války terezínskou Malou pevností anebo v ní zahynuli.*

V *Terezínských listech* č. 25/97, s. 70–82 vyšel doplněk k portrétu statečného parašutisty z BIVOUACU rotného Františka Pospíšila s údaji o vlastním zatčení gestapem, věznění na Pankráci a v Malé pevnosti. V tomto příspěvku chceme doplnit údaje o vlastním věznění k portrétu rozporuplného parašutisty rotného Viliama Gerika ze ZINCU.

V sobotu 4. dubna 1942 v 16 hodin přišel do vrátnice na policejním ředitelství v Praze v ulici Karolíny Světlé mladý muž, který se prohlásil udívené stráží jako rotný československé armády v Anglii a právě vysazený anglický parašutista Viliam Gerik. Strážný odvedl návštěvníka do služební místnosti, kde potom službu konající úředník se dozvěděl, že muž přistál se dvěma společníky před několika dny na Slovensku u Kbel, že tam zakopali vysílačku a větší finanční hotovost, načež se rozešli a smluvili si schůzku v Praze. Muž dále ať už sám anebo v odpověď na otázky úředníka vyličil, že dojel do Prahy, přespal v hotelu na Václavském náměstí a když se nedočkal svých druhů, že se hlásí na policii. Předložil občanskou legitimaci, znějící na jméno Vilém Gerík, což je nepravé jméno, protože on se správně jmenuje Gerik. Předložil také dvě pistole, povzbudivé tablety, asi 40.000 korun v německých markách a papír, na němž byly zapsány různé značky pro navázání radiotelegrafického spojení. Na otázku, proč se nepřihlásil na gestapu, odpověděl, že se hlásí na české policii a že chce jít domů do Maďarska, neboť je maďarským státním příslušníkem. Inspektor Novotnému po tomto informativním výsledku nezbylo než zavolat na gestapu, kterému tento případ příslušel. Zanedlouho si pro nenadále se objevenějšího muže opravdu přišli tři gestapáci.¹⁾

Přijel si pro něho inspektor Oskar Fleischer s Herschelmannem. Spoutali jej a odvezli si jej do Bredovské (dnes Politických vězňů) ulice, kde byla v Petschkově paláci úřadovna pražského gestapa. Parašutistu vysvlékli do naha a po-

drobili přísné tělesné prohlídce. „Přece se mi podařilo uschovati u sebe letální tabletku – jed. To jsem již vystřízlivěl a byl ve střehu. Kdyby ze mne nesnesitelným způsobem byli chtěli vynutit výpovědi, o nichž jsem byl rozhodnut za každou cenu mlčet, byl bych zcela jistě tuto tabletku použil. Ihned mne podrobili výslechu. Viděl jsem, že je zle a mobilizoval jsem veškeré své síly, abych odolal a mohl čelit všem otázkám. Zvolil jsem tu taktiku, že jsem předstíral naprostou neznalost němčiny, abych měl dosti času připravit si pohotovou odpověď překládanou tlumočnickem.“ První výslech trval do dvou hodin v noci, potom vysíleného parašutistu odvezli do pankrácké věznice a vstrčili jej do cely číslo 10. Pak jej podrobně vyslýchali ještě mnohokrát, ve dne v noci.²⁾

Za několik dnů si jej Fleischer vzal s sebou do Brna. V Brně byl Gerik dva dny ve vězení a potom jeli s Fleischerem do Kbel na Slovensku, kde vyzvedli jednak na četnické stanici uložený a předtím nalezený materiál skupiny ZINC, ale také po Gerikově vyobrazení ve stodole v plevách ukrytou vysílačku. Po ověření Gerikovy totožnosti v Bratislavě se přes Vídeň vrátili do Prahy.

Už po cestě do Brna Fleischer Gerikovi řekl o nálezu vysílačky v Buchlovicích, načež Gerik přiznal, že po seskoku navštívil s Mikšem v Buchlovicích paní Štokmanovou, která je však odmítla přijmout a vyhodila. Přiznal také, že byli ve Vřesovicích u Pechalových rodičů. Ve stísněném prostoru pohybujícího se auta a v těsné blízkosti korpulentního gestapáka Gerik pocítil zvlášť silně převahu vyšetřovatele nad svou obětí, již se stal on sám. „Keď mi Fleischer do Brna s úsmevom povedal, že našli radiostanicu v Buchloviciach vo vinici, domnieval som sa, že to je pravda a že podľa blízkosti vedia tiež o mojej návšteve u Štokmanových. Mal som strach zo stôp v snehu od obytného domu Štokmanových do vinice. Na severných svahoch bol cez pokročilú ročnú dobu sneh. V Brne spísal Fleischer so mnou protokol, roztrhal pri tom pôvodný protokol, v ktorom som udal, že som u nikoho nebol.“³⁾ Po dvoch dňoch jeli na Slovensko do Kbel, kde na četnické stanici už byla většina z materiálu skupiny, který zahrabali jak v poli, tak také ukryli ve slámě v blízké stodole. Gerik musel ukázat Fleischerovi také místo, kde v poli seskočili, a stodolu, kde původně uložili materiál. V plevách našel Gerik vysílačku, která tam ještě zůstala. Už na této cestě, myslíme, navázali německý vyšetřovatel a československý voják – zajatec to, co bychom z opatrnosti označili jako těsnější vztah. Zakládal se na tom, že Fleischer odhalil, že Gerikova dosavadní výpověď byla v některých částech nepravdivá a na druhé straně Gerik musel mnohé nově přiznat a použít při tom veškeré výmluvnosti. „Ovšem důvěra Fleischerova byla zle ořesena a já jsem musel být ve střehu!“ napsal parašutista po válce.⁴⁾

V. Gerik byl zavřený v pankrácké věznici. Ale už 30. dubna 1942 si jej nechal Fleischer časně ráno přivést z věznice na gestapo a vzal jej s sebou na Požáry u Křivokláta, kde Gerik provedl identifikaci svého už mrtvého kamaráda A. Mikše. Fleischer s tlumočnickem Chalupským zůstali v Křivoklátě, Gerika na Fleischerův rozkaz odvezli na Pankrác.⁵⁾

Při vyšetřování požárské události se 2. května 1942 dostal gestapu do rukou zednický pomocník z Bělče u Litně Josef Kusý a ten po týráni vypověděl, že u něho přespal v noci z 1. na 2. května 1942 jeden z parašutistů, kteří seskočili u Požárů, a že ten ví od Mikše, kterého Kusý přechovával, že pomoc mohou parašutisté nalézt u českých četníků v Kutné Hoře. Fleischer tam okamžitě brzy ráno 3. května jel, ovšem na nic nepřišel, a tak se dopoledne vrátil do Prahy. Ale už krátce po návratu do Prahy mu z kolínského gestapa telefonicky oznámili, že v Kutné Hoře mají mrtvolu parašutisty, kterého tam Fleischer před pár hodinami ještě marně hledal. Při vyšetřování pak vyšlo najevo, že parašutista rotný Bohuslav Kouba večer předtím v hotelu Černý kůň v Kutné Hoře delší dobu seděl v přítomnosti tamějšího advokáta JUDr. Otty Bydžovského. Gerik dostal v úterý 5. května 1942 od Fleischerova nařízení, aby advokáta navštívil a požádal ho o přístřeší a vyzvěděl na něm vše, co ví o parašutistech. Parašutista advokáta asi v 18 hodin vyhledal, představil se mu a požádal ho o pomoc. Když advokát váhal, doporučil mu sugestivním způsobem, aby s ním jednal jako s cizím člověkem a ne tak, jak mu káže jeho češství. Dr. Bydžovský náповědu pochopil a řekl Gerikovi, že ho musí udat. Nato Gerik prohlásil, jen aby to udělal, že parašutista se nenechá chytit a utekl. JUDr. Bydžovský šel na četnickou stanici – což Gerik ještě viděl – a učinil udání. Gerik ujel z rozbouřené Kutné Hory a navrátil se do Prahy, kde vyprávěl Fleischerovi, že musel z Kutné Hory utéct, jinak by ho četníci zatkli.⁶⁾

Za několik dní po kutnohorské příhodě předalo gestapo (zřejmě Fleischer) Gerikovi v Petschkově paláci legitimaci, kterou mu po zatčení zabavili, odvedli ho na policejní stanici v Krakovské ulici, kde mu vystavili policejní přihlášku a takto vybaveného ho zavedli do bytu po jisté paní Laštovkové v domě číslo 6 s pasáží z Karlova náměstí do Václavské ulice.⁷⁾

Byt, do něhož se Gerik nastěhoval, neznamenal ovšem svobodu. Ten byl jen pobídkou ke vstřícnosti a zálohou za budoucí služby. Aby ho nenapadlo něco nepatřičného, sdělili mu, že nesmí kromě do restaurace v sousedním domě z bytu nikam chodit a že jej budou kontrolovat. Bylo to tedy vězení, ale oproti pankráckému přepychové. A že je to především záloha, to mu dal Fleischer znát hned za pár dní.

Fleischer uložil Gerikovi vypravit se do Slaného a vyzvědět od Josefa Svobody, jestli ho navštívili parašutisté, kteří seskočili v noci z 27. na 28. dubna 1942 u Požárů u Křivoklátu. Karla Svobodu jako parašutistu v Anglii⁸⁾ prozradil Gerik hned při počátečním svém výslechu na gestapu a řekl také, že pochází z Kladenska, kde jeho otec je majitelem sodovkárny.⁹⁾

Gerik obdržel od gestapa lístek na dráhu do Slaného. Když tam přijel, zeptal se v hostinci, kde bydlí Svoboda a pak šel do sodovkárny. Čekal tam na Svobodu až do dopoledne, kdy teprve se Svoboda navrátil z rozvozu.

Po návratu do Prahy Gerik sice Fleischerovi potvrdil, že parašutisté dům Svobodových ve Slaném navštívili, kam ovšem šli, Gerik gestapu nemohl ohlásit, protože parašutisté z BIVOUACU, ač tam byli, tak to Svobodovi nes-

dělili, a tím pádem to neřekl ani Svoboda Gerikovi. Prokazatelně zamlčel gestapu pak to, že s parašutisty přišla do styku také Svobodova dcera Věra, provdaná Pužmanová. Ta dokonce Gerikovi řekla, že o parašutistech z BIVOUACU ví určitě více profesor slánské obchodní akademie Karel Výborný, protože toho parašutisté také navštívili. K. Výborný díky Gerikově zamlčení zcela unikl zájmu gestapa. V. Pužmanová pak byla sice perzekuovaná, ale teprve od září 1942, a to zřejmě v souvislosti s internací rodinných příslušníků těch, kteří byli v zahraničí (akce E).¹⁰⁾

Jednoho dne mu gestapácký komisař přikázal prověřit udání na jistou rodinu Heraldových v Kladně. Domovnice udala gestapu, že když šla do sklepa, viděla utíkat ze sklepa syna paní Heraldové, kterého gestapo hledalo. To bylo 9. nebo 10. června 1942. Gerik odjel do Kladna, ale zachoval se obdobně nevěrohodně a podezřele jako v Kutné Hoře. V domnění, že vidí paní Heraldovou, oslovil paní v okně už z ulice a pak uvnitř domu, z ulice úmyslně německy a pak už mluvil česky. Žádal po ženě – ve skutečnosti to byla tchýně stavitele Herala Regensburgrová – úkryt, třeba ve sklepě, ale žena, která měla pochybnosti, se odvolala – jaká povedená náhoda! na domovnici, ať prý se obrátí na ni. Gerik nepochodil, což také Fleischerovi nahlásil, my věříme, že nepochodil úmyslně a vlastním přičiněním.¹¹⁾

Posledním úkolem, kterým Fleischer Gerika pověřil, bylo odjet do Hlinska a tam se uchytit jako parašutista. Výsledek byl z pohledu Fleischera katastrofální. Gerik dojel do Hradce Králového, ale tam zjistil, že do Hlinska je to daleko a že je tam špatné spojení, načež šel na hradecké gestapo. Tam se představil a řekl o svém úkolu i potížích, které s jeho plněním má, načež úředník gestapa zavolal do Prahy a ověřoval po telefonu Gerikovu totožnost. Fleischer mohl mít ze svého konfidenta těžko radost. Vydal rozkaz, aby se Gerik okamžitě vrátil. Myslíme, že to byla Gerikova pomsta za dosavadní útrapy.¹²⁾ Gerik sám si vysvětloval své odvolání a dovolení, aby se navrátil okamžitě do Prahy, tím, že nesměl zůstat přes noc mimo Prahu,¹³⁾ ale z dnešního odstupu se spíš zdá, že Fleischerova trpělivost přetekla. Rozhodně to ze strany Fleischery byl poslední konfidentský úkol, kterým parašutistu pověřil.

Jako konfident se parašutista V. Gerik neosvědčil, a tak mu dalo gestapo pokoj. Nikdo mu nedával žádné úkoly. Fleischer si brávil často Gerika domů do bytu na Letné. Gerik mu opravil rádio, pořídil mu nějaké rodinné fotografie, opravil domácí elektriku. Hlavně však učil jeho devítiletou dceru matematice, angličtině, kreslení a malování. „To vše přispělo k tomu, že jsem si získal přízeň Fleischera,“ zhodnotil to Gerik o tři roky později.¹⁴⁾

Kromě vyjmenovaných cest by nic nenarušovalo Gerikovu každodennost. Byl ve svém bytě a chodil se hlásit – nevíme jak často – na gestapo do Petschkova paláce. Až atentát na zastupujícího říšského protektora R. Heydricha přinesl změnu. Když přišel toho dne do Petschkova paláce, nesměl se navrátit do svého bytu, ale byl s poukazem, že nemůže zůstat ve svém bytě, protože není policejně přihlášen a protektorátní policie by ho zatkla,¹⁵⁾ zavřen

okamžitě v Petschkárně a musel tam pobýt první dva dny po atentátu. A když jej propustili do jeho bytu na Karlově náměstí, musel docházet do Petschkova paláce a hlásit se tam.

Když 18. června 1942 dopoledne skončil boj v kostele Cyrila a Metoděje v Resslově ulici v Praze, použilo gestapo Gerika k identifikaci parašutistů. Ač boj probíhal kousek od jeho bydliště, tvrdil, že spal a o ničem nevěděl, když pro něj Fleischer dopoledne 18. června 1942 přišel a vyzval ho, aby šel s ním. „Zo zabitých som poznal: npor. Opálka, Schvarca, Hrubého, Gabčíka a ešte dvoch, na ktorých mená si nepamätám a dvaja mi boli úplne neznámy. Na mieste činu som bol len asi dve minuty, potom ma Fleischer vtiahol do auta a povedal mi, že musíme ísť preč, nakoľko teraz príde ten, ktorý to všetko udal. Neskôršie mi Fleischer sdělil, že to bol Čurda, ktorý prezradil také údaje, pomocou ktorých sme na miesto ukrytia parašutistov prišli. Potom ma Fleischer odviezol domov, na druhý deň som bol znovu vzatý Fleischerom do jednej márnice, kde boli hore uvedený zabitý a ešte k nim pribudli dvaja ďalší a ako som sa od Fleischera dozvedel, boli to tí, ktorí boli v kostole ťažko ranený a potom asi pri prevoze zomreli. Jeden z nich bol Bublík. Asi za 14 dní ma vyzvali na gestapo, kde mi Fleischer oznámil, že ma navrhol na odmenu 5.000.000,- K za dopadenie vrahov Heydricha, že vraj to mal dostať všetko Čurda, pretože jemu sa môže za to ďakovať, že boli chytený vrahovia Heydricha.“¹⁶⁾

Pětimilionová částka, kterou měl náhle V. Gerik uloženu na účtu na své jméno v Pražské kreditní bance, znamenala pozitivní předěl v jeho životě vězně pracujícího jako konfident. Ne snad, že by se mu z peněz zatočila hlava, ale proto, že dostal náhle více volnosti. Fleischer, který se opájel myšlenkami, jak peníze, ke kterým dopomohl Gerikovi, využije pro sebe, polevil v zájmu o svého zvláštního vězně a přestal jej pracovně téměř využívat. Zacházel s ním relativně slušně, aby si získal a udržel jeho důvěru.¹⁷⁾ Z hlediska Fleischera by asi bývalo nejvhodnější, kdyby Gerik pokud možno úplně zmizel.¹⁸⁾ Oficiálně předal odměnu Gerikovi šéf III. oddělení pražského gestapa Schulze. Zároveň také Gerikovi sdělil, že má úplnou svobodu.

Učtenlivý Gerik to nebral až tak doopravdy, třebaže to tak vypadalo. Fleischer totiž Gerikovi řekl, že když nyní dosáhl svobody, tak že musí změnit byt. A hned jej zavedl do Panské ulice číslo 10. V textilním obchodě Bratři Weillové promluvil s Kurtem Tesařem, který tam byl prokuristou, a ten na otázku, jestli neví o nějakém bytě, nabídl byt u paní Milady Lebduškové v Templové ulici číslo 7. K 1. červenci 1942 se tam V. Gerik přestěhoval. Kurt Tesař zajišťoval Fleischеровi aprovizaci. Protože chodil k paní Lebduškové denně na stravu, byl s Gerikem brzy v přátelském vztahu.¹⁹⁾

Od dopadení Gerikových druhů parašutistů v chrámu v Resslově ulici už Gerik nemusel docházet denně na gestapo jen proto, aby se ukázal, ale ohlašoval se telefonicky. Jinak chodil na angličtinu a také si prý kupoval radiosoučástky a sestavoval vysílačku. Rád fotografoval a filmy si sám vyvolával. Snad uvažo-

val i o otázkách svědomí, protože své domácí Miladě Lebduškové, když se časem lépe poznali, vykládal, jak by chtěl postavit vysílačku a dosáhnout spojení do Anglie nebo Švýcarska, obhajoval se před ní, že dostal z rukou gestapa tak vysokou odměnu, poukazováním na to, že neví, za co peníze dostal a že je vůbec nechtěl, tvrdil, že mnoha lidem zachránil život. Sebeospravedlňoval se také neteří Lebduškové Naděždě Lomové, která někdy přicházela navštívit svoji tetu. Mladá Naďa mu vyprávěla, že tetu ukrývala ve svém bytě několik měsíců její matku, která byla Židovkou, Gerik jí vyprávěl své příběhy. Zajímavé je, že ani jedné ze žen nevadilo, co jim Gerik o sobě vykládal a že ho považovaly za slušného člověka.

Do bytu k M. Lebduškové přicházel za Gerikem občas nejen Kurt Tesař, ale také jistý Bedřich Novák. Lebduškové, která jej upozornila, že se jí Novák nelíbí, parašutista sdělil, že on mu důvěřuje a že prostřednictvím Nováka doufá sehnat doklady a potom že se musí dostat do Anglie nebo do Švýcarska, kde chce o všem, co zjistil a zažil, podat zprávu. Jisté je, že gestapo jej mělo prostřednictvím Tesaře a zejména muže, vydávajícího se před Gerikem za Bedřicha Nováka, pod drobnohledem. Když Gerik načerpal síly a sebevědomí, požádal zřejmě Nováka, aby zprostředkoval setkání s někým z odboje.

Souběžně s Bedřichem Novákem se Gerik seznámil s Václavem Krumlovským. Poznal jej prostřednictvím Nadi Lomové, která Gerikovi slíbila, že ho spojí s někým z odboje, koho zná její otec, když už předtím Naďu o Gerikově přání spojit se s někým z ilegality informovala její tetu Lebdušková. V Krumlovský sice s odbojem neměl nic společného, ale za odbojáře se vydával a brzy musel pykat za své vytahování.

Sebevědomý Gerik navštívil v létě obchodníka Tomana v Dejvicích, téhož, který mu v prvních dubnových dnech, když se ocitnul sám v Praze a když potřeboval naléhavě jakoukoli bytí nejmenší pomoc, tuto odmítnul. Vyprávěl své osudy od okamžiku, kdy od Tomana odešel a zřejmě byl sám na sebe pyšný, jak se ze všeho dokázal dostat. Byl natolik zaujat sám sebou a přesvědčen o svém úspěchu, že se dvořil Tomanově dceři Miluši, přičemž se jí snažil získat poukazem na své bohatství, pocházející z odměny za vypátrání původců atentátu na Heydricha. Bylo to ovšem velmi pošetilé!

Ocitujeme nyní doslova Gerikovo vlastní vyličení událostí, protože jinak asi nejde vykreslit jeho šílenou naivitu, aby to bylo vůbec k uvěření: „Na konci augusta 1942 prišiel ku mne Bedřich Novák, ktorý mi tiež ukázal občianskú legitimáciu na to meno, že ho posielal nejaký plk., ktorý ma pozná a že sa im rozbila radiostanica a že mechanik bol pre nejakú vedľajšiu príčinu zatvorený a že by ma tiež použili ako radiografistu a ešte ma prosil, aby som ho neudal gestapu. Ďalej mi povedal, že presnejšie inštrukcie mi dá p. plk., ktorý ho posielal. Asi za 14 dní prišiel uvedený Novák opet ku mne a povedal mi, že keď chcem, že ma môže zaviesť k tomu p. plk. Potom ma zaviedol na jedno námestie v Starom Meste a tam mi predstavil jedného staršieho pána, ktorého meno mi nepovedal, sadli sme spolu do tramvaje a išli sme smerom do Krče za

Prahu a tam mi povedal, že ta radiostanica fungovala a že má vadu, aby som ju odstranil a že radiostanica je na venkove a že musím čakať, kým ju privezú do Prahy. Žiadal, aby som mu povedal o sebe, čo som robil, čo som mu aj povedal, keďže som ho pokladal za plk. Vlčka. Potom som sa ešte niekoľko razy stretol s Novákom a ukázal som mu, že kde býva Čurda a tiež som mu povedal všetko o ňom, čo som vedel. Tiež som ho žiadal, aby mi obstaral nejakú zbraň, keď pôjdem na tu radiostanicu pracovať. Tiež mi povedal, že mi zaobstará nové osobné dokumenty. Raz mi Novák povedal, že je ťažko zaobstarať lampy a iné súčiastky, ja som sa ho pýtal, či nevie Krumlovského, že ten snáť môže niečo zaobstarať. Novak mi povedal, že pozná Krumlovského a že obe skupiny by sme mohli dať všetok materiál dohromady. Potom som navštívil Krumlovského a povedal som mu celý prípad s Novákom. Krumlovský určil dátum, kedy sa môžeme všetci traja zísť. To bolo 6. apríla 1943. V 7 h. prišiel ku mne Krumlovský a čakali sme na telefonné zavolanie Nováka. Keď nás zavolať, zišli sme sa v Jakubskej ulici, kde už Novák čakal. Novák s Krumlovským odchádzali a pri tom mi povedal Novák, že príde asi za 1/2 hodiny s p. plk. a že dostanem zbraň i nové dokumenty a že pôjdeme na novú radiostanicu. Keď som odchádzal domov, otočil som sa ešte a videl som, že ma sledujú dvaja cudzí ľudia, ja som ešte chcel utekať Novákovi o tom povedať a do cesty mi skočili ešte dvaja ľudia, ktorý ma spútali a hodili do auta. Odviezli ma na gestapo, kde ma zbili a vypočuli, všetky rozhovory s Novákom a tzv. plk. mali strojom napísané. Potom sa ma vypytovali, komu som o tom ešte vyprával. Zanedlho priviezli tiež Krumlovského poviazaného a Novák sa volne pohyboval po gestape a bol v službách gestapa.⁴²⁰⁾

K vylíčenému zatčení Gerika došlo 6. dubna 1943. Nešťastný idealista Gerik se dostal do Petschkova paláce, sídla gestapa, v nejhorším možném postavení. Určitě mu nelichotili, sám doznal, že ho zbili. Třebaže všechno věděli od svých konfidentů Bedřicha Nováka a plk. Vlčka, přesto Gerika tvrdě vyslýchali. Důležité z hlediska gestapa bylo ochránit vlastní lidi a proto otázky, komu všemu se svěřil. Parašutista zapřel, že by něco věděla jeho domácí Milada Lebdušková. Musel jí z přinucení napsat, že odchází a že neměl čas se s ní rozloučit. K charakteru Václava Krumlovského ocitujeme jeho vystoupení při hlavním líčení mimořádného lidového soudu při procesu proti K.Čurdovi a V. Gerikovi.

„Václav K r u m l o v s k ý... Při výsledku jsem u gestapa říkal, že obžalovaný mi vyprávěl báje a že já jsem si pro něho vymyslel ilegální hnutí a plk. Vlčka. Pak jsem byl konfrontován s obžalovaným a obžalovaný chtěl vědět, kdo je to plk. Vlček. Ptal se mne na to v přítomnosti jen nás dvou a dal mně při tom facku. Jinak mi neublížil a nic na mne nehodil. Od té doby jsem s ním nikdy nepřišel do styku. Potom jsem byl až do konce války v koncentračním táboře v Buchenwaldě. Byl jsem sice nějaký čas v Terezíně, ale obžalovaného jsem tam neviděl.

Nato obžalovaný Gerik:

Políček jsem svědkovi dal za to, že on mě na gestapu přesvědčil o tom, že si

celou ilegální skupinu vymyslel, a proto ten políček jsem mu dal ze vzteku a s chutí jsem krabičku na něho hodil.

Nato svědek:

Je přirozené, že já se nebudu přiznávat na gestapu k ilegální činnosti.

Na dotaz veřejného žalobce udává svědek:

Nemohu říci, ve které ilegální skupině jsem pracoval, jelikož jsem zpravodajský úředník a nesmím to říci.²¹⁾

Je vůbec možné předvést větší důkaz lidské hlouposti, arogance a vulgarity? Krumlovský – aby byl zajímavý – si vymyslel, že je v odboji a že má odbojové kontakty. Parašutistovo vyprávění o jeho osudech a záměrech označuje za báje. A Gerikovo utrpení, které spoluzavinil, zlehčuje tím, že jej neviděl v Terezíně. Mohl jej snad vidět, když Gerik byl izolován v samovazbě na I. dvoře? A aby lhář Krumlovský neztratil tvář před soudem, který sledovala celá země, prohlásil se za „zpravodajského úředníka“!

Ponechme stranou Krumlovského a řekněme si, kdo vlastně, které oddělení (referát) gestapa V. Gerika zatklo.

„Někdy v dubnu 1943 objevil se u Leimera pod krycím jménem „Gustav“ již několikrát uvedený konfident Přeučil²²⁾ a učinil následující udání, když byl předtím oddělením III. odkázán na Leimera. Již delší dobu je prý ve styku s jistou slečnou Tomanovou, mladší dcerou majitele obchodu delikatesami v Praze XIX, Dejvice, v blízkosti Vítězného náměstí, od které se dozvěděl, že se obává, že by mohla býti zatčena pro nějakou záležitost, jež spadá do doby před Heydrichovým atentátem. Po delších domluvách prý mu sdělila, že se několik týdnů před atentátem objevil v obchodu jejího otce Gerik a tázal se po její starší sestře. Této pak vyřídil pozdravy od jistého příslušníka československé brigády Modráka, s nímž byl společně zaměstnán v radiotelegrafickém oddělení v Anglii. Tato starší sestra byla prý svého času s Modrákem zasnoubena. Když se Tomanová tázala, jak přichází k vyřizování tohoto pozdravu, prý se Gerik, který tehdy se ovšem nepředstavil svým pravým jménem, dal poznati jako anglický parašutista. Projevil prý zřejmý zájem na tom, aby Tomanovou mohl opět navštívit. Přišel k nim asi třikrát se zřejmým úmyslem navázat s Tomanovou osobní poměr. Rodina Tomanů měla na Gerikově osobě velký zájem. Teprve po atentátu si uvědomila, že se sama nalézala ve velkém nebezpečí. Rozhodla se tudíž k učinění udání, poněvadž uvedený parašutista se před krátkou dobou opět k ní přiblížil a představil se jako mimořádně velký boháč. Naznačil jí, že má všechny možnosti. Měla by velmi dobrý život, kdyby se stala jeho přítelkyní. Tomanová byla předvedena Leimerem na gestapo a byla pak propuštěna s příkazem, aby v případě nové návštěvy Gerika předstírala svůj souhlas. O svých stycích s Gerikem měla gestapo informovati přes Přeučila. Zvláště se měla snažiti o zjištění, jakými úmysly se Gerik pro budoucnost zanáší. Jest pozoruhodné, že Gerik ve svých výsleších adresu Tomanové neuvedl. Byla na snadě domněnka, že Gerik ve svých výsleších adresu Tomanové neuvedl a rovněž zamlčel ještě další adresy. Tomanová

byla zase použita tehdy, když již byl Gerik zatčen. Byla s ním konfrontována.

Mezitím byl proti Gerikovi nasazen konfident Lederer. Lederer mu naznačil, že jest příslušníkem ilegální vojenské organizace a že se o něm doslechl, že jest dobrým telegrafistou. Gerik byl zpočátku nedůvěřivý, později ale, když Lederer naznačil možnost setkání s jistým majorem, představovaným jedním konfidentem Weinmannovým, opustil svou rezervovanost a ujišťoval, že by učinil vše, aby mohl pracovat opětně v ilegální organizaci. Svěřil se mu, že se již několikrát snažil navázat spojení se Švýcarskem. Jakmile by se mu toto podařilo, zmizel by ve Švýcarsku. Došlo k slíbenému navázání spojení s dalším konfidentem, který jej nejprve chtěl prověřiti. Krátkou dobu nato, když vznikla obava, že by Gerik mohl své úmysly uprchnouti opravdu uskutečniti, byl tento zatčen. Pod dojmem konfrontace s Tomanovou doznal své úmysly navázat ilegální spojení. Byl zatčen a předán do koncentračního tábora v Dachau. Z jeho výslechu byly zjištěny další adresy, celkem asi pět, které původně zamlčel.²³⁾

Obsáhlá Hornišcherova výpověď potvrzuje, že Gerik až do jara 1943 v podstatě unikal osobní pozornosti protiparašutistického referátu (SBF) anebo nebyl tímto referátem používán. Jeho výslechové protokoly jistě někdo četl, ale zřejmě nebyla pocíťována potřeba věnovat mu další hlubší pozornost. Pro konfidentství byl prakticky nepoužitelný, neboť zprávu o něm zaslal do Anglie už J. Potůček ze Silveru A,²⁴⁾ což gestapo, jak známo, dobře vědělo. Když konfident Přeučil podával zprávu o Gerikovi a jeho návštěvách u Tomanů, podával jí III. oddělení gestapa (tj. kontrarozvědka).

Gerik sám se ještě v době svého poválečného procesu před mimořádným lidovým soudem domníval, že gestapu jej udal Toman. Ve skutečnosti se mezi něj a rodinu Tomanových vklínil konfident a zrádce Augustin Přeučil. K výčtu neuvěřitelných náhod můžeme vylíčit další. Přeučil udal V. Gerika na III. oddělení gestapa (kontrarozvědka), a protože šlo o udání na osobu parašutisty, poslali jej na IV. oddělení k Leimerovi. Ten si poté nechal předvést Miluši Tomanovou a ta mu zopakovala to, co napovídala Přeučilovi, totiž že Gerik ji a jejího otce pozval na ilegální schůzku do hotelu Belveder v Brně. Leimer ji propustil, ale zavázal ji k tomu, že všechno další, co se stane, ohlásí gestapu. Když potom byl Gerik 6. dubna zatčen, byl s Miluší Tomanovou konfrontován a ta mu do očí tvrdila, co už předtím řekla Přeučilovi a zopakovala Leimerovi. Myslíme, že to Gerik, cítící se hluboce nepochopený a ukřivděný, ani nepochopil, když to Miluše Růžičková, rozená Tomanová vysvětlila soudu v dubnu 1947: „Na gestapu jsem v konfrontaci s obžalovaným Gerikem nepravdivě tvrdila, že nás obžalovaný vyzýval, abychom šli na nějakou ilegální schůzku do hotelu Belveder v Brně. To jsem si totiž vymyslíla, když jsem mluvila s Přeučilem a chtěla jsem se od něho dovědět, co vlastně Gerik je za člověka. Přeučilovi jsem řekla, dnes již se nepamatují, že přemlouval mne nebo otce na schůzku do Brna. Tuto nepravdu jsem opakovala i na gestapu. Byla jsem totiž na základě údajů Přeučilových přesvědčena, že Gerik je darebák a proto že

bude lépe, když bude zatčen.“²⁵⁾ Co si Gerik pomyslel? A co si můžeme myslet my, když darebák Přeučil byl v očích mladého děvčete zapsán lépe, než od zdi ke zdi se potácející parašutista Gerik?

Teprve dnes můžeme přesně rekonstruovat, jak to vlastně s Tomanovými a Gerikem bylo. V listopadu 1942 se náhodně potkali bývalí spolužáci Max Brantál²⁶⁾ s Miluší Tomanovou. Miluše Tomanová vyprávěla Brantálovi o tom, že k nim chodí anglický parašutista a že o ni má zájem. Svě vyprávění „opepřila“ i smyšlenkou, že zve jejího otce a ji do hotelu Belveder v Brně na ilegální schůzku. Ona sama ani její otec se nechtějí do odboje namočit a pro ni je to ještě o to horší, že nechce nic mít ani s tím parašutistou. Jenom neví, jak by se ho zbavila. Rytířský Brantál přitakal a také jí řekl o svém příteli Augustinovi Přeučilovi, který má styky na gestapu a jistě bude vědět o nějaké možnosti, jak Miluši Tomanové pomoci. M. Brantál jel ještě ten den do Měchenic za Přeučilem a vše mu vyprávěl. Druhý den pak jeli společně do Prahy, Brantál smluvil telefonicky s M. Tomanovou schůzku. Sešli se všichni tři v kavárně Fénix. Přeučil, vydávající se nyní i před Tomanovou za anglického agenta, označil Tomanové Gerika za zrádce, který pracuje pro gestapo a slíbil jí, že zařídí, aby k nim Gerik už nechodil. Zakrátko nato opravdu přišel za Tomanovou do Dejvic ještě s jedním mužem a měl s sebou fotografii V. Gerika, jehož. M. Tomanová okamžitě poznala. Josef Chalupský, který byl tím údajným Přeučilovým kamarádem, jenž jej doprovázel, potom už jako zaměstnanec gestapa zařídil další. Řekl o Gerikově počínání šéfovi konfidentské sítě pražského gestapa Nachtmanovi a ten s Leimerovým souhlasem nasadil na Gerika konfidenta a provokatéra, vystupujícího pod jménem Bedřich Novák. Leimer také pro jistotu nechal předvolat na gestapo Miluši Tomanovou a propustil ji s tím, že všechno, co se dále stane, oznámí gestapu. Pro úplnost ještě uvedme, že Přeučil nalezl zalíbení v Miluši Tomanové. Jeho cit nezůstal neopětován: už Max Brantál vylíčil svého největšího přítele jako opravdového Čecha a vlastence, agenta, pracujícího v anglických službách proti Německu a muže s obrovskými možnostmi; jak by mohlo něco takového neimponovat mladému děvčeti? Navíc světa znalý Přeučil si koupil slečnu tím, že ji obdaroval zlatým prstenem s monogramem, živým ušlechtilým psem a módní pláštěnkou.²⁷⁾ Je třeba ještě něco dodávat?

Zbývá ještě rozluštit ony Hornischerovy „další adresy, celkem asi pět, které původně zamlčel“. Nevíme, na koho bychom poukázali. Možná, že trýzněný Gerik opravdu řekl jenom to, co zopakoval sám a bez mučení po válce: „Poprvé mě tloukli. Chtěli mě předvésti do Lügeabteilung (mučírna). Řekli mně, že jsem jim toho mnoho zatajil; byl jsem vyslýchán asi tři dny. Druhý nebo třetí den se ode mne dověděli jména dvou adres z Brna (Holub²⁸⁾ a Kozák²⁹⁾), adresy, o nichž nám npor. Pechal řekl, že tam již byl, poněvadž jsem o nich mluvil s Novákem.“³⁰⁾ Mohl snad zapírat, jestliže Bedřich Novák, kterému tak krutě naletěl, všechno nahlásil? A. Hejlovi našťestí už nemohl nikterak uškodit, byl po smrti. To Gerik, předpokládáme, věděl od svého velitele npor. Pechala.

Gestapo vstřičilo parašutistu do cely číslo 10 na Pankrác. A ještě mu dalo jméno téměř stejné, jaké nosil ten, jenž ho zničil. „Já jsem však měl zmizet se světa beze stopy! Proto mne na Pankráci věznili pod jménem Václav Novák z Prahy,“ napsal V. Gerik po válce.³¹⁾ A pokračoval: „Já jsem již nepočítal, že bych se kdy dočkal svobody. Na Pankráci jsem byl ve vězení v cele spolu s jakýmsi Jaroslavem Váchou, komunistickým funkcionářem ze Záluží. Ten byl zatčen pro rozšiřování letáků apod. Vypravoval mi také mnoho o jeho činnosti a já jsem mu také můj případ vyložil. Gestapem mi bylo přísně zakázáno říci někomu moje jméno, avšak to jsem ignoroval a Váchovi vše řekl. Plánoval jsem únik. Chtěl jsem, až mne opět povezou autem k výslechu, strhnout volant a třebaš spáchat sebevraždu. O tomto úmyslu Vácha rovněž věděl. Jednoho dne se Vácha přihlásil o předvedení na gestapo k výslechu a tam všechno na mne udal. Řekl, že jsem na cele prozradil své jméno, mluvil o mém úmyslu utéci apod. Mne potom zavřeli do samovazby a za pár dní nato – aniž by byli ukončili moje protokoly – odvezli mne do Terezína na Malou pevnost. Zde mi bylo prožiti nejhorší chvíle, jaké si lze představit a jakých byla pouze gestapácká brutalita schopna. Byl jsem držen ve vlhké, špinavé temnici bez kaválce – slamníku nebo příkrývky a bez nejmenšího kouska prádla neb šatů, o chlebě a o vodě. Že jsem tento měsíc vůbec vydržel, mohu děkovati pouze chodbařům: Oldřichu Müllerovi, později Dr. Ing. Hrubanovi a Dr. Vladimíru Kloudovi. Müller mi pašoval do cely v džbánu místo vody polévku a jiná jídla. Přes díru u kamen v rohu cely mi dával chleba. Po tomto měsíci temnice následovaly další dva měsíce přísné samovazby v Terezíně....“ vylíčil terezínský očištec Gerik.³²⁾

„Obžalovaného znám z Terezína. Dělal jsem tam na samovazbách chodbaře. Jednou tam strážce Rojko přivedl obžalovaného. Byl vězněn na tmavé komůrce a celou dobu byl nahý. Prvé tři dny mu vůbec nedal jíst, ani vody ne. Po třech dnech dostal chléb a vodu. Po čtrnácti dnech dostal oděv a vězeňské jídlo. Pryčna v jeho cele nebyla, mohl ležet jen na holé zemi, bez příkrývky,“ potvrdil v poválečném procesu proti Čurdovi a Gerikovi Oldřich Müller z Rakovníka.³³⁾ „Pomáhal jsem mu z balíčků propuštěných vězňů a mohl jsem mu dát občas jablíčko nebo kus koláče. Místo vody jsem mu dával jednu nebo i vícekrát polévku nebo kávu. V Terezíně se vedlo všem špatně, ale obžalovaný byl v horší době [= situaci – pozn. V.K.] než ostatní.“ Mimoděk si musíme připomenout urážlivý výrok Krumlovského, který zpochybňoval Gerikovo věznění v terezínském Malé pevnosti tak, jako by Gerik ani v Terezíně nebyl.

Müllerovo svědectví se nerozchází s našimi vědomostmi a tak si uvedme další část. Myslíme, že i to je pravda, třebaže obsah zní neuvěřitelně. „Vím o tom, že se obžalovaný pokusil o útěk. Svěřil se mi, že by rád utekl s inž. Nešnerou... Prosil mě pak o kus železa nebo nějaké tyče, aby se mohl probourat k Nešnerovi. V Nešnerově cele byly totiž dva pruty míříž proříznuty. Kdyby se byli dostali ven, dostali by se přímo na šance. Vlastně to ani šance nebyly, než jenom takový bahnitý příkop.“³⁴⁾ Potom mně obžalovaný říkal, že chce navázat

spojení s nějakou skupinou, aby se mohl dále účastnit bojů proti okupantům. Někáký parašutista Bláha,³⁵⁾ který tam byl zavřen, mě upozornil, že Gerik byl rok na svobodě a nenavázal spojení a že abych mu vyřídil, že mu to zakazuje, aby neutíkal. Já jsem to obžalovanému vyřídil a on se s tím smířil.³⁶⁾ Pohnutky lidského jednání nejsou ovšem nikdy totožné. O tom svědčí Gerikův výklad: „V Terezíně jsem také připravil útěk. Spolu s Ing. J. Nešnerem jsme v noci probourali zeď, dělící naše cely od sebe. Vlezl jsem touto dírou k němu do cely a dobře vše připravili, abychom příští noci – přes okno s vypilovanou mříží – utekli. Chodbař Müller věděl o této věci (vynášel v kbelíku omítku). Když však již věc byla připravena k provedení, upozorňoval nás na to, že jim, chodbařům, neuvěří, že o ničem nevěděli a budou za to strašně pykati. Přemlouval mne, abych od toho upustil. Uznal jsem jeho vývody a když mi přislíbil, že onu díru ve zdi zazdí, upustil jsem od onoho plánu.“³⁷⁾

Jaké přízvisko Gerikovi dát? Nepolepšitelný? Nenapravitelný? Nezkrotný? Anebo šílený?

Lze se nad jeho charakterem a povahou nezamyslet, když ustoupil od svého záměru utéct proto, že „Bláha říkal také, že by snad všechny zamordovali, kdyby byl obžalovaný utekl“³⁸⁾

Gerik neutekl, naopak. Gestapo jej 28. října 1943, už jako zcela nepotřebného, poslalo z terezínské Malé pevnosti do koncentračního tábora Dachau. Tam byl po celou dobu veden stejně jako v Malé pevnosti pod jménem Václav Novák. „V koncentračním táboře som nemal nijakú funkciu, ale bol som obyčajným robotníkom,“ řekl o sobě v roce 1945.³⁹⁾ Ale přece jen pociťoval hrdost, že byl válečným parašutistou. „.... říkal, že byl vysazen jako anglický parašutista s určitým posláním, které nám neprozradil. Choval se řádně a kamarádsky. Účastnil se tam našeho odbojového hnutí pomocí při stavbě krátkovlnných vysílaček, donášením zpráv ze zahraničního rozhlasu, donášením součástek ke stavbě radiopřijímačů. Zacházeli tam s ním jako s ostatními vězni,“ hájil jej před mimořádným lidovým soudem bývalý spoluvězeň Vladimír Pochman z Rakovníka. Ale pozor! Pochman pokračoval: „Vím o tom, že obžalovaný byl vyslýchán útrpnou cestou a pamatuji se dobře, že stál tři dny v tzv. stehbunkru. To byla úzká betonová příhrada se skloněným dnem, velikostí asi 50 x 50 cm. Obyčejně byl vězeň zbaven obleku a byl by se nachladil, kdyby se byl opřel o stěnu betonu.“⁴⁰⁾

Proč byl v bunkru, vysvětluje vzpomínka jiného spoluvězně z koncentračního tábora v Dachau, Josefa Hlavatého. „O Gerikovi vím, že pracoval v tzv. Kabelcelleru, opravoval tam SS-mannům radiopřijímače a při tom ještě s jinými odposlouchával zahraniční zprávy a donášel je do tábora. Po prozrazení byl ještě s jinými dán do bunkru, ale když se mu nic nedokázalo, šel pracovat na plantážě, kde podle doslechu spolupůsobil při postavení radiopřijímače. Odtud se dostal zase na jiné komando, kde zase pracoval s rádiem. Vím to proto, že nám odtud opět nosil zprávy ze zahraničí. Později se jako radio-mechanik dostal k hlavnímu vysílači SS a tam pracoval společně s jedním

věznům, který byl odněkud z našeho pohraničí. Tam byl zaměstnán až do našeho osvobození Američany.“⁴¹⁾ Není to v rozporu s tím, co napsal sám V. Gerik: „Jednou jsem se dostal do velmi nepříjemné situace příčiněním Josefa Vávry z Prahy. Tento byl za jakýsi disciplinární přestupek zařazen do trestného oddílu. Aby se z toho dostal, podal na mne oznámení, že donáším zprávy a rozšiřuji protiněmeckou propagandu. Byl jsem zavřen, týrán a vyslýchán, avšak jsem se nepřiznal. Na Vávrovo udání byli vyslýcháni i ti, jimž jsem tyto zprávy sděloval, avšak my jsme svorně vypovídali, že jsme pouze debatovali o zprávách německého rozhlasu. Přece jsem byl potrestán 14 denní temnicí, třemi dny Stehenbunkru.“⁴²⁾

Po osvobození tábora pracoval jako radiomechanik s Vladimírem Pochmanem z Rakovníka ve 127. americké evakuační nemocnici a velitel nemocnice plukovník Anderson je chtěl přijmout do americké armády.⁴³⁾ Ale dodejme spíše to, že Gerik, zřejmě trpící pocitem viny a myslící stále na to, jak by se ospravedlnil, dojel 23. května 1945 do osvobozené vlasti a Prahy a hned následujícího dne se přihlásil na generálním štábu jako válečný parašutista. V kanceláři kapitána Nechanského učinil obsáhlé prohlášení o své válečné činnosti, načež – byl zatčen. Po kolikáté?

Už potřetí, tentokrát vojenskými orgány armády, jejímž byl příslušníkem. Dostal se do vojenské věznice na Hradčanech. Následoval kolotoč výslechů, při nichž musel objasnit svoji činnost. Vypovídal ochotně, jeho výslechy, ač se samozřejmě věcně překrývají a následkem toho v detailech věcných i časových někde víceméně liší, mají společnou nit. Gerik opakoval, že nechtěl nikomu ublížit a nebyť toho, že se sám o své vůli onoho nešťastného 4. dubna 1942 vydal do rukou české policie a následně gestapa, necítil by žádnou vinu. Otázky, které musel zodpovídat, mu nebyly příjemné a vyvolávaly v něm pocit nejistoty. Ač se podle protokolů jeví jeho odpovědi souvislé a jeho vyjadřování dobré a přesné, nejistota rostla v nevoli. A protože se vždycky rozhodoval rychle, rozhodl se rychle i ve vazbě v hradčanské věznici a při první příležitosti uprchl.

11. června 1945, při odpolední procházce vězňů na dvoře vazební věznice, využil chvíle, kdy se ocitnul bez ostrahy a utekl. Na velkém dvoře, ze všech stran uzavřeném, se procházelo na tři stovky vězňů. Před osmnáctou hodinou procházka skončila a vězňové odešli postupně do budovy. Už na chodbě si jeden ze strážců všimnul, že chybí Gerik. Ohlásil to veliteli stráže štábnímu rotmistroví F. Wagschalovi, ten nechal okamžitě všechny vězně nastoupit na chodbě a podle počtu zjistil, že jeden vězeň opravdu chybí. Jmennou kontrolou na jednotlivých celách přišel na to, že na cele číslo 180 opravdu schází vězeň četař Gerik. Šrtm. Wagschal vyhlásil okamžitě poplach a brzy už věděl, jak a kudy Gerik unikl.

Gerik využil toho, že na velkém dvoře, kde se vězni procházeli, se sušila v severovýchodní části velkého dvora vypraná prostěradla. Ta zabraňovala ve výhledu svobodníkovi Veselému, který vězně v této části dvora hlídal. Mezi

velkým dvorem a malým slepým dvorkem byla mřížová branka, která měla být zamčená, ovšem nebyla! Gerik pronesl touto brankou z velkého dvora až k ohradní zdi se sousedními kasárnami v Uršulinkách dřevěnou lavici, přistavil si ji na výšku k ohradní zdi vysoké dva a půl až tři metry a snadno po ní vylezl na zeď, ze které seskočil do prázdných kasáren. „Budova kasáren v Uršulinkách byla ihned podrobně prohlédnuta od sklepa až po půdy. Nějaký východ na druhou stranu, tj. do ulice Kanovnické, byl otevřený, protože hlídka, pátrající po Gerikovi v budově kasáren, se dostala až na ulici,“ vysvětlil do protokolu hned 12. června 1945 štrtm. F. Wagschal.⁴⁴⁾

Útěk přímo gerikovský! Ze tří set vězňů jedině Gerik vyzoroval z okna cely, že Rudá armáda vyklidila kasárna, takže zůstala zcela prázdná a okamžitě zosnoval plán útěku, který také při první vhodné příležitosti uskutečnil.

Dorazil až do Nepomuku u Plzně, kde byl hned druhý den zatčen. Svůj útěk proti vší logice zdravého rozumu vysvětloval tak, že utekl „proto, protože O.B.Z. (= na obranném zpravodajství, tedy kontrarozvědce -pozn. V. K.) nebyl nikdo, kdo by můj případ znal. Kladli mně totiž otázky, které se mně nelíbily.“⁴⁵⁾ U 1. československé obrněné brigády, která byla v té době dislokována v západních Čechách, doufal nalézt své spolubojovníky z Anglie, známé, o nichž si myslel, že u nich nalezne více pochopení než u všech těch, se kterými přicházel do styku po svém zatčení a kteří mu zákonitě po jeho pestrých životních osudech museli připadat jako necitelní byrokraté a dokonce i prospěcháři, kteří se nyní, když už bylo po všem, rvají o zásluhy a postavení, které podle parašutisty neměli a ani jim nepříslušely.

Strávil téměř dva roky ve vězení. Jeho osud byl spojen s Karlem Čurdou, s nímž měl sice mnoho společného, ale také rozdílného. Oba odešli do zahraničí a stali se vojáky své vlasti, byli vycvičeni jako parašutisté k nasazení v týlu nepřítele, stejným letadlem odletěli do vlasti a byli oba ve stejný čas vysazeni, byli oba dobrodruzi a získali oba stejný punc zrádce a konfidenta. Ale neměli se rádi. Čurda se přihlásil na gestapu o dva a půl měsíce později než Gerik, až 16. června 1942. Ovšem v době mnohem exponovanější než Gerik, s vědomím a záměrem desauovat své vojenské druhy a kamarády. Čurdovy údaje vedly přímou cestou ke zjištění úkrytu hrdinů, kteří zneškodnili prvního muže Třetí říše v tzv. protektorátu. Když se Čurda přihlásil gestapu, byla mu hned při prvním výslechu ukázána Gerikova fotografie a bylo mu sděleno, že Gerik je ve službách gestapa. Když se jej zeptali, zda zná Motyčku⁴⁶⁾ a on odpověděl po pravdě, že ne, pochybovali o jeho výpovědi s poukazem, jak je to možné, že Gerik jej zná a on, Čurda, ne. Při identifikaci už mrtvých parašutistů 18. června 1942 před chrámem Cyrila a Metoděje v Resslově ulici v Praze inspektor Fleischer Gerika rychle odvedl, aby se s Čurdou nesetkal. Později, když se náhodou uviděli v Petschkově paláci v sousedních místnostech přes otevřené spojovací dveře, Gerik se podle Čurdy začervenál a schoval. Když později, v době Čurdova věznění na Pankráci, při jedné návštěvě v Petschkově paláci u inspektora Fleischera po Čurdovi požadovali,

aby nakreslil průřez domu ve Skotsku, kde byli parašutisté cvičeni, byl Čurda výkon zpochybněně poukazem, že Gerik to nakreslil lépe.⁴⁷⁾ Byli předmětem ve hře jiných, kteří je zákonitě využívali i proti sobě. A hlavně jeden druhému navzájem připomínali jeho vlastní slabost. Čurda žárlil na Gerika, že dostal polovinu částky vypsáné za odměnu tomu, kdo přispěl k objasnění spáchání atentátu na R. Heydricha; věděl moc dobře, že to byl jenom on sám, který přispěl v rozhodující míře k dopadení druhů. „Gerik mi jednou na gestapu povídal, že on sám se na všechno, co se odehrávalo v kostele v Resslově ulici, díval z okna a že byl odtud nedaleko,“ ne bez zloby řekl po válce Čurda. Protože prakticky nemohl Gerik z okna svého bytu na kostel vidět, musíme v tom vidět ironické pohrdání. Od Fleischera musel Gerik při každé příležitosti poslouchat, že je to jenom jeho zásluhou, že byl pro tu částku navržen on a že za to si vymíňuje, že se za tu částku koupí v Polsku statek a ten že bude Fleischer spravovat. Gerik opovrhoval Čurdovým kšeftařením, životem parazita, který vedl, a snad i alkoholismem, kterému propadl.⁴⁸⁾ Nemohl ho mít rád ani za to, že Čurda se kamarádil s A. Přeučilem, který byl Gerikovým neštěstím. Čurda mu při jednom setkání bezostyšně řekl, že Přeučil dostane oněch Gerikových pět milionů, když usvědčí Gerika z práce proti říši. A přitom prý řekl, že už to má. Konfident Walter Lederer alias Bedřich Novák určitě sdělil gestapu, že Gerik mu ukázal, kde Čurda bydlí, aby mohlo být proti Čurdovi, který byl aktivně činný pro gestapo, něco ze strany odboje podniknuto.⁴⁹⁾ To už nebyla zášť, to bylo nepřátelství na život a na smrt. „Parašutistů, kteří přišli před atentátem, se všichni stranili, pravděpodobně proto, poněvadž tito skutečně prozradili své kamarády. Též gestapo nechtělo s nimi mít nic společného právě proto, že prozradili své kamarády,“ řekl po válce gestapák Karel Schnabel⁵⁰⁾ a jeho charakteristika je zcela přesná. Čurda a Gerik se svým činem vyřadili ze společnosti a byli si toho dobře vědomi. Jeden, Čurda, to přijal a snad mu to ani příliš nevadilo, druhý, Gerik, to nepřijal nikdy a snažil se to napravit neslýchaně odvážnými činy a zdůrazňovanou nepřiměřenou a na odiv vystavovanou hrdostí. Dokonce i v předposledním dopise, který mohl napsat těsně před popravou, tedy doslova tváří in tvář smrti, vyslovil vzdor: „Chcem ostať do konca takým, akým som vždy bol: hrdý a nesmluvavý.“⁵¹⁾

Tím, že Gerikův případ byl spojen s případem Karla Čurdy, který byl mnohem rozsáhlejší, vyšetřování se protahovalo, takže soud se konal až v dubnu 1947. Soudní přelíčení, vzhledem k množství svědeckých výpovědí ponejvíce se vztahujících k Čurdovi a otázce prokázání jeho viny, trvalo dva dny, 28. a 29. dubna 1947. V závěru líčení pak předseda senátu Amos Pokorný vynesl rozsudek. Budeme z něho citovat.

„Rozsudek

Jménem republiky!

Mimořádný lidový soud v Praze, odděl. XXV, uznal po provedeném hlavním přelíčení ve dnech 28. a 29. dubna 1947 takto právem:

Obžalovaní
Karel Č u r d a

....

a

Viliam G e r i k

...

j s o u v i n n i,

že

roku 1942 a později v Praze a na jiných místech

- 1) jako příslušníci československé parašutistické skupiny, vysazené v týlu nepřátelské armády spojili se s gestapem a pomáhali mu při pátrání po jiných československých parašutistech a osobách je přechovávajících, čímž opatřili za války nepříteli prospěch a způsobili škodu branné moci a vojenským podnikům republiky a jejích spojenců, dále vyrazili nepříteli, jednak gestapu, jednak německým vojenským orgánům, umístění výcvikových táborů československých jednotek ve Velké Británii, jména jejich velitelů, výzbroj a různá zařízení československé a spojeneckých armád a jiné důležité věci, týkající se těchto armád, tedy přímo vyrazili cizí moci skutečností, opatření a předměty, jež měly zůstat utajeny pro obranu republiky, ačkoli podle svého veřejného postavení byli povinni takové skutečnosti, opatření a předměty uchovávat v tajnosti a taková povinnost nadto jim byla vzhledem na jejich služební poměr výslovně uložena, čin jejich se týkal tajemství zvláště důležitého a byl spáchán způsobem zvláště nebezpečným a v době války, čímž v době zvýšeného ohrožení republiky se na území republiky, případně i mimo ně dopustili zločinu vojenské zrady podle §6, č. 1 a 2 zák. č. 50/1923 Sb.;
- 2) Čurda do konce okupace, Gerik do roku 1943 podporovali fašistické nebo nacistické hnutí tím, že se oba dobrovolně přihlásili a dali do služeb gestapa a pracovali pro ně jako placení konfidenti, při čemž Čurda užíval krycího jména Karel Jerhot a stal se německým státním příslušníkem,
- 3) oba sami i v součinnosti s jinými ve službách a v zájmu Německa způsobili ztrátu svobody většího počtu obyvatel republiky a za týchž okolností a týmž způsobem i jinak způsobili smrt obyvatelům republiky...
Tím se oba obžalovaní dopustili
 - 1) zločinu proti státu podle § 1 retr. dekr.,
 - 2) zločinu proti státu podle § 3, odst. 1 retr. dekr.,
 - 3) zločinu proti osobám podle § 7, odst. 1, 3. retr. dekr. a obžalovaný Karel Čurda kromě toho
 - 4) zločinu udavačství podle § 11 retr. dekr. a odsuzují se za to oba podle § 7 odst. 3 retr. dekr. s přihlédnutím k ustanovení § 34 tr. ř. k t r e s t u s m r t i. Podle § 14 a/ retr. dekr. celé jejich jmění propadá ve prospěch státu. Podle § 389 tr. ř. jsou obžalovaní povinni nahradit náklady trestního řízení a výkonu trestu.“

Ve zdůvodnění rozsudku zjišťujeme, že soud se opravdu snažil o objektivitu a „spravedlnost“. „Při výměře trestu oběma obžalovaným polehčovala zachovalost a částečné doznání, Gerikovi též, že se pokusil o návrat na cestu povinnosti.“ My jsme zjistili a pokusili se předložit čtenáři, že Gerik od svého osudného zaváhání 4. dubna 1942 nedělal vlastně nic jiného, než se neustále pokoušel o „návrat na cestu povinnosti“. Zjistili jsme přitom také, že si svůj úkol nikterak neulehčoval, ba naopak. Vypomáhal si bezmeznou odvahou, která měla blízko k sebezníčení.

„Obžalovanému Gerikovi přitěžovalo, že spáchal tři zločiny, z nichž dva jsou podle zákona ohroženy trestem smrti, že porušil vojenské povinnosti v několika směrech a že zavinil ztrátu života tří československých občanů.

Vzhledem k tomu mohl být oběma obžalovaným podle § 7, odst. 3 retr. dekr. s přihlédnutím k ustanovení § 34 tr. z. uložen jen trest smrti. Obžalovaný Gerik se sice pokusil vzepřít se gestapu a navázat styky s ilegálními skupinami a byl za to gestapem potrestán těžkou vazbou v Terezíně a pak po dvě léta v Dachau, kde se rovněž snažil být prospěšným odporu proti německému nepříteli, ale tyto zásluhy jsou nepatrné ceny v porovnání s těžkými zločiny, kterých se předtím dopustil. Proto neshledal soud důvodů k použití § 29, odst. 2 nebo § 16, odst. 2 retr. dekr.

Zároveň bylo podle § 14 a/, c/ retr. dekr. stanoveno, že oba obžalovaní ztrácejí navždy občanskou čest a že celé jejich jmění propadá ve prospěch státu.

Povinnost nahradit náklady trestního řízení a výkonu trestu byla obžalovaným uložena podle § 389 tr. ř.“

Viliam Gerik se vydal sám a dobrovolně do rukou nepříteli a vyzradil mu vojenská tajemství, jejichž znalost nepříteli umožnila snazší vedení boje. Nebyl však vinen smrtí rodiny Svobodových.

Gerik si uvědomoval přesně svou vinu. Jiný československý válečný parašutista, kapitán Ing. Čestmír Šikola, který analyzoval jako pracovník likvidační skupiny generálního štábu Gerikův případ, ve svém elaborátu v únoru 1947 napsal: „Gerik přiznává, že je vinen tím, že jako voják, který se dobrovolně přihlásil k plnění zvláštního úkolu, vzdal se dobrovolně nepříteli. Tento svůj krok vysvětluje tím, že:

a/ přes veškerou snahu nenašel během deseti dnů po seskoku nikoho, kdo by byl ochoten poskytnout mu přístřeší,

b/ několik dní téměř nejedl,

c/ velitel jeho skupiny npor. Pechal, který se dostal do těžké situace tím, že zastřelil dva členy německé finanční stráže, při čemž bylo zjištěno jeho pravé jméno, prohlásil, že skupina nemůže plnit úkol, neboť ztratila materiál, a že se má každý starat o úkryt,

d/ neuměl se v Praze pohybovat, jako Slovák v ní nikdy před válkou nebyl. V Anglii se nepřipravil na možnost, že by se někdy musel samostatně probíjet, bylo mu prý řečeno, že se bude starat jen o radiotegrafické spojení s Londýnem, ostatní že je starostí velitele,

e/ předpokládal, že jako maďarský státní příslušník (pochází z jižního Slovenska, okupovaného Maďary) bude předán maďarským úřadům a těmito propuštěn.⁵²⁾ Šikolovo shrnutí pohnutek, které vedly ke Gerikovu selhání, bylo přesné. Jako válečný parašutista Gerikovi dobře porozuměl a vyvodil závěr, se kterým se můžeme ztotožnit: „Gerik není vyložený zrádce.“⁵³⁾

My dodáváme, že jestliže nesmysl své pochybení ze 4. dubna 1942 všemi svými dalšími činy, určitě je překonal svou smrtí.

Poznámky:

- ¹⁾ Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik), Opis zprávy MNO, Hlavní správy OBZ z 28. 1. 1946.
- ²⁾ Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik), rukopisné Gerikovo memorandum soudu ze 16. 4. 1947, s. 15–16.
- ³⁾ Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik), Výslech obviněného V. Gerika ze 6. 6. 1942.
- ⁴⁾ Tamtéž, rukopisné Gerikovo memorandum soudu ze 14. 4. 1947, s. 19.
- ⁵⁾ Podrobně o událostech na Požárech u Křivoklátu viz Krůta, Václav: K výsadbě skupin BIO-SCOP, BIVOUAC a STEEL u Křivoklátu v roce 1942. In: Středočeský sborník historický 20, 1994, s. 61–72.
- ⁶⁾ K tomu srovnej Krůta, Václav: Život a smrt parašutisty Bohuslava Kouby z britského roje BIO-SCOP. In: Středočeský sborník historický 22–23, 1996–1997, s. 163–178, pozn. 6, 7 a 8.
- ⁷⁾ Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik), Protokol s V. Gerikem z 27. 5. 1945, s. 3. Potvrzuje to i Josef Chalupský: „Jedna ze zatčených žen YMCY bydlela na Karlově náměstí a měla tam garsoniér, byla myslím vedoucí YMCY. V tomto bytě bydlel kratší dobu parašutista Gerik, kterého tam dal Fleischer.“ Archiv ministerstva vnitra Praha, 2 M: 12314, Vlastní životopis Chalupského, s. 35.
- ⁸⁾ Nadporučík v záloze Karel Svoboda, nar. 18. 10. 1912 ve Slaném, příslušník československé armády v Anglii. Prodělal parašutistickou přípravu. Shozen do vlasti byl 13. 10. 1944 v Beskydech jako člen roje WOLFRAM. Krátce po seskoku byl zatčen. Prošel gestapem v Těšíně, Ostravě a Brně a konec války jej zastihl v koncentračním táboře Flossenbürg. Literární odkazy pro jejich bohatost neuvádíme, hlavní pramenná základna ve Vojenském historickém archivu Praha, 37 – 350 – 1 až 8. Po válce radiotelegrafista ministerstva zahraničních věcí a od roku 1949 jako pozorovatel při meteorologické stanici v Praze – Ruzyni. Jinak srovnej Krzák, Rudolf – Rusnák, Peter: Muži pro zvláštní úkoly. 4a Životopisy a Rusnák, Peter: Muži pro zvláštní úkoly. 4b Kmenové listy. Kopie rkp. archiv autora. K poválečné činnosti Karla Svobody ještě důležité Šolc, Jiří: Smrt přála statečným. Osudy doc. Vladimíra Krajiny a jeho spolupracovníků v českém domácím odboji za druhé světové války. Nakl. Vyšehrad Praha 1995, s. 187–189.
- ⁹⁾ Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik), Výslech Josefa Chalupského ze 13. 8. 1945. O Josefu Svobodovi ve Slaném ovšem vypověděl brněnskému gestapu po svém zatčení 3. května 1942 také rt. Jindřich Čoupek ze skupiny BIVOUAC. – Vojenský historický archiv Praha, 37-316-2. Pokračování protokolu s J. Čoupkem ze 3. 5. 1942, s. 121.
- ¹⁰⁾ Josef Svoboda byl zatčen 29. května 1942, jeho manželka Aloisie, která byla v Praze u snachy Ireny – manželky Karla Svobody, příští den. Už 31. května popravili nacisté v Praze – Kobylisích Josefa Svobodu a jeho snachu Irenu, Aloisie Svobodová byla pak popravena 9. června 1942. Data poprav viz Šest let okupace Prahy, Osvětový odbor hl. m. Prahy 1946, s. 175 resp. 183.

- ¹¹⁾ K tomu srovnej Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik), nejlépe Protokol z hlavního líčení, s. 13–14. Dne 18. 6. 1942 byl zatčen stavitel František Heral, jeho manželka, tehyně a jedenáctiměsíční syn kladenským gestapem (H. Q. Skalakem), celý den vyslýchání se spíláním, že Heralův bratr, který je v zahraniční armádě, je vrahem Heydrichovým. Pozdě večer byli propuštěni. 17. září 1942 byli zatčeni Heralův otec Václav Heral, matka Marie Heralová, rozená Smutková a tři bratři a internováni až do konce války (Akce E). – Tamtéž, Výslech svědka F. Herala ze 17. 12. 1946. Stavitel František Heral, narozený 17. 7. 1907 v Netřebicích, okres Český Krumlov, bydlel v Kladně, Liebscherova (později Fučíkova) ul. 2827. Jeho rodiče byli Václav Heral, narozený 19. 9. 1879 v Netřebicích, okres Český Krumlov, hutní mistr, matka Marie, rozená Smutková, narozená 18. 8. 1885. Kromě Františka měli děti Ludvíka, narozeného 30. 6. 1909, Marii narozenou 30. 6. 1909, Stanislava, narozeného 3. 9. 1911, Josefa, narozeného 9. 3. 1915 a Václava, narozeného 18. 3. 1919, všichni v Netřebicích, okres Český Krumlov – Státní okresní archiv Kladno, kartotéka evidence obyvatel Kladna. Který ze sourozenců byl v zahraniční armádě, nepodařilo se nám zjistit.
- ¹²⁾ „Podotýkám, že som pri svojom zatčení mal u sebe asi 35 000 Kč. Tento obnos mne bol postupne gestapom vrátený a z toho som žil. Nehradili mne ani hotové výlohy za cesty, ktoré som na ich rozkaz podnikal,“ vypověděl V. Gerik na závěr vyličené cesty do Hradce Králové a cítime to jako ospravedlňování vůči Fleischerovi i všem ostatním, kteří si mysleli, že co udělal, učinil pro peníze. – Srovnej Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik), Výslech obviněného V. Gerika ze 6. 6. 1945.
- ¹³⁾ Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik), memorandum V. Gerika soudu ze 16. 4. 1947, s. 22.
- ¹⁴⁾ Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik), rukopisné Gerikovo memorandum ze 14. 4. 1947, s. 19.
- ¹⁵⁾ Jsme si vědomi, že je zde rozpor oproti tvrzení, že po kutnohorské příhodě předali gestapáci Gerikovi „legitimaci, kterou mu po zatčení zabavili, odvedli ho na policejní stanici v Krakovské ulici, kde mu vystavili policejní přihlášku a takto vybaveného ho zavedli do bytu po jistě paní Laštovkové v domě číslo 6 s pasáží z Karlova náměstí do Václavské ulice“. Vysvětlujeme si její jedině tím, že Gerik se při výpovědi zmýlil a že důvodem jeho internace v Petschkově paláci byla snaha gestapa zajistit všechny, kdo by mohli mít něco společného s atentátem a neponechat vůbec nic náhodě.
- ¹⁶⁾ Tamtéž, Protokol s V. Gerikem z 27. 5. 1942, s. 4. Jinde říká Gerik: „Dne 18. IV. 42 ráno asi v 1/2 8 hod. přišli pro mne dva gestapáci a odvedli mne ke kostelu v Boromejského ul.“ – Tamtéž, rukopisné Gerikovo memorandum soudu ze 16. 4. 1947, s. 22.
- ¹⁷⁾ „Do Berlína jsem jel s Fleischerem. Ale když on jel na dovolenou.“ – Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/46 (K. Čurda a V. Gerik), Protokol z hlavního líčení, s. 2.
- ¹⁸⁾ „Ešte si spomínam, že mi Fleischer hovoril, že za tie peniaze kúpi veľkostatek a on ho bude spravovať a že ja abysom sa dobrovolne prihlásil na frontu ako SS.“ – Tamtéž, s. 4.
- ¹⁹⁾ Bohužel těžko lze být spokojen se zprávou Polního soudu v Brně, v níž se říká: „Kurt Tesař byl již slyšen administrativně a udal při tom, že dne 23. 7. 1942(!) byl předveden na gestapo ve věci zaměstnankyně Boženy Holubové, která nenastoupila toho dne práci u firmy Br. Weilové v Praze, kde Tesař byl prokuristou. Holubová byla stíhána gestapem a Tesař úspěšně pro ni intervenoval, při čemž se seznámil s komisařem Fleischerem od pražského gestapa. Tento se asi 14 dní později obrátil na něho se žádostí, aby mu Tesař opatřil volný byt. Tento byt Fleischer s obviněným prohlédl a obviněný se ubytoval u shora zmíněné paní Lebduškové . . .“ – Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik), Zpráva Polního soudu Brno z 31. 10. 1945.
- ²⁰⁾ Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik), Protokol z hlavního líčení, s. 4–5.
- ²¹⁾ Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45, Protokol z hlavního líčení, s. 14–15.
- ²²⁾ Augustin Přeučil, narozený 3. 7. 1914 v Třebusíně, okres Benešov, po válce souzen mimořádným lidovým soudem a odsouzen 14. 7. 1947 k trestu smrti a popraven. Špion a provokatér.

Na počátku války jej poslalo gestapo do Anglie, kde sloužil jako československý letec. Při zkušebním letu nad Kanálem zahnal svého kolegu palbou z palubních zbraní a přistál se svým letounem Hurricane II v Belgii, ovládané Němci. Kromě letounu odcizil a přivezl také fotografie československých vojáků v Anglii, které gestapo později využívalo. Byl používán III. oddělením pražského gestapa (kontrarozvědka). Kamarádil se s ním K. Čurda, jemuž Přeučil vyprávěl svůj příběh špiona a ten jej zopakoval v Protokolu s K. Čurdou ze 26. 5. 1945, Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik). O Přeučilově úloze konfidenta mezi tzv. prominentními vězni v terezínské Malé pevnosti v době mezi 7. 11. 1943 až 15. 1. 1944 informuje Krajina, Vladimír: Vysoká hra, Vzpomínky, Nakl. Eva Praha 1994, s. 138–140. Přeučilův soudní spis mimořádného lidového soudu, Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls 9/46 (Aug. Přeučil).

- ²³⁾ Archiv ministerstva vnitra Praha, 325 – 115 – 1, G I A. Hornischer, s. 58. Část jsme citovali v pozn. 29 ke studii K věznění parašutisty Františka Pospíšila gestapem. In: Terezínské listy 25/1997, s. 70n. Na tomto místě chceme opravit, co jsme tam napsali k otázce pravdivosti a osobě Waltra Lederera. Walter Lederer se narodil 12. 1. 1909 v Lubenci, okres Louny. Pracoval jako konfident pro gestapo i sicherheitsdienst. Používal krycí jméno Bedřich Novák, na něj měl v Praze 1, Benediktské ulici č. 4/687 v přízemí konspirační byt, anebo jméno Rudolf Veselý, na které měl byt v Praze 1, Konviktské ulici č. 5 v pátém patře. Byl vysoký asi 160 cm, slabší postavy, tmavovlasý. Vlasy měl mírně vlnité a učesané dozadu. 12. 10. 1943 byl W. Lederer alias Bedřich Novák v bytě v Benediktské ulici zatčen gestapem. Asi za měsíc dostala od něho manželka, se kterou se však na konci roku 1942 formálně rozvedl, zprávu, že s ním je vše v pořádku, za další dva tři měsíce se dozvěděla od nějakého muže, který ji navštívil, že jí manžel vzkazuje, že je v Terezíně. To je o něm poslední zpráva. Archiv ministerstva vnitra Praha, 325–108–5. Po válce byl sice učiněn pokus, podat na něj žalobu u Mimořádného lidového soudu v Praze, ale protože zůstal nezvěstný, jeho spis nebyl nakonec ani založen. Gerikův popis B. Nováka alias W. Lederera, totiž že je vyšší postavy a má jizvu nad pravým okem, se hodí na Augustina Přeučila.
- ²⁴⁾ „23. duben 1942. Konspirační. 951 – 265 – 22. POR. Na pol. řed. v Praze se dostavil 8. dubna mladík, který prohlásil, že je parašutista, vytáhl 140 000 M, pistoli a granáty a řekl – /A // 952 – 280 – 22. A/ že se dává našim úřadům k dispozici, protože poznal, že A. je prohnílá, židovská atd. Přistal prý někde u Kbel, kde s kamarády zakopal /B PP 953 255 – 22 B/ vysílačku /ta se na uvedeném místě našla/. S kamarády se měl sejít v Praze XII, Hradešinská 15, /C 954 – 185 – SS C/ Měl falešnou legitimaci vystavenou v Brně r. 1940 na jméno BER / BAER/ nebo BERGER /BARGER/. /Č. . .“ – Vojenský historický archiv Praha, 37 – 165 – 3, Radiodepeše přijaté z Libuše r. 1942, pag. 21 b.
- ²⁵⁾ Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik), Protokol z hlavního líčení, s. 13.
- ²⁶⁾ Max Brantál, nar. 14. 2. 1914 v Pule v Itálii, bydlel v Praze - Dejvicích, dnešní ulici Národní obrany 47. Snad jediný člověk, který spatřoval u A. Přeučila kladné vlastnosti. Sloužili spolu před válkou u letectva a Brantál považoval Přeučila za svého přítele, třebaže ten něco takového neznal. – Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls 9/46 (A. Přeučil), Protokol s M. Brantálem z 21. 5. 1945.
- ²⁷⁾ Srovnej Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik), Výslech svědka M. Brantála, polního pilota I. letky, dále Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Lsp 9/46 (A. Přeučil), Protokol s M. Brantálem ze 21. 5. 1945 a ze 17. 6. 1945, Protokol s M. Tomanovou ze 22. 5. 1945 a ze 17. 6. 1945 a další.
- ²⁸⁾ Hejl, ředitele Anglobanky na náměstí v Uherském Hradišti, jehož jsme uvedli v pozn. 6, měl v Obráně národa, v níž působil, krycí jméno Holub. A. Hejlovi Gerik nepřítizil, byl totiž už 5. 3. 1941 zatčen a 29. 10. 1942 v Breslau popraven. – Srovnej Buriaa, Ludvík: Uhersko-hradištsko v boji proti fašismu, OV ČSPB Uherské Hradiště 1984, s. 122.
- ²⁹⁾ Viz rovněž pozn. 6.
- ³⁰⁾ Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik), Prohlášení o mé činnosti z 24. 5. 1945, s. 5–6.

- ³¹⁾ Tamtéž, rukopisné Gerikovo memorandum soudu ze 16. 4. 1947, s. 32.
- ³²⁾ Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik), rukopisné Gerikovo memorandum soudu ze 16. 4. 1947, s. 32.
- ³³⁾ Oldřich Müller, nar. 24. 7. 1903 v Senomatech, o. Rakovník. Topič, poslední pobyt před zatčením dne 20. 1. 1943 v Rakovníku, Zátíší č. 1449. Člen ilegální komunistické skupiny v Rakovníku. Zajistil spojení mezi pražským Ferdinandem Sommrem a rakovnickým Vilémem Hejnalem, který měl u sebe v Rakovníku parašutistu Lubomíra Jasínka ze skupiny ANTIMONY. U O. Müllera zajistilo gestapo při jeho zatčení jednu z vysílaček ANTIMONY. Srovnej Archiv ministerstva vnitra Praha, 302 – 43 – 35. Angličtí agenti – parašutisté a jejich spojení s hnutím odporu (= Leimerova zpráva), s. 20. První popsal záležitost zabavení vysílaček ANTIMONY čelákovickými komunisty Tichý, Oldřich: Nás živé nedostanou (Historie parašutistické skupiny ANTIMONY), Liberec 1969, ale jeho výklad byl silně autocenzurován – k tomu srovnej pozn. č. 74 v práci Šolc, Jiří: Smrt přála statečným. Osudy doc. Vladimíra Krajiny a jeho spolupracovníků v českém domácím odboji za druhé světové války. Nakl. Vyšehrad Praha 1995, s. 205.
- ³⁴⁾ Musí jít o tutéž celu, ze které v noci z 10. na 11. července 1944 uprchli parašutista Adolf Szinay alias Anton Szabó a Ladislav Malý alias František Mlynář. Tomuto útěku byla věnována pozornost v čl. Útěk ze samotek Malé pevnosti. In: Terezínské listy 9/1978, s. 10–17. Z tohoto čl. citujeme: „... oba vězňové využili skutečnosti, že v jedné ze samotek byla uvolněná mříž v okénku a touto cestou že utekli“ a „Sešli se v cele s uvolněnou mříží a s pomocí svinutých prostěradel a dek se spustili do příkopu pod okénkem“ (s. 15). Gerikovy úvahy časově předcházely tomuto útěku.
- ³⁵⁾ Jan Bláha je jméno, pod kterým věznilo gestapo Jana Beneše, nar. 14. 2. 1908. Byl zatčen pražským gestapem 10. 8. 1943 s Martou Přivětivou, vydávající se za spisovatelku Hanči Baarovou. J. Beneš vystupoval jako anglický parašutista a agent britské SIS. Byl vyšetřován protiparašutistickým referátem pražského gestapa v Albatrosu, poté vězněn na Pankráci a ještě později převezen do terezínské Malé pevnosti, kde byl nejdříve v samovazbě, pak na cele číslo 13 a posléze S. Roykem zastřelen v samotkách na I. dvoře. – Srovnej Archiv ministerstva vnitra Praha, 325 – 172 – 1,3; 325 – 173 – 1; 325 – 175 – 2; 325 – 176 – 3, 4, 7. Populárně zpracoval osud Jana Beneše se vztahem k Nachtmanovi Šolc, Jiří: Ďáblova past (Hlášení o výsledcích akce KAREL). Nakl. Exact Service Praha 1993, kapitola Případ falešného prince (s. 85–89).
- ³⁶⁾ Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik), Protokol z hlavního líčení, s. 17.
- ³⁷⁾ Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik), rukopisné Gerikovo memorandum soudu ze 16. 4. 1947, s. 32.
- ³⁸⁾ Tamtéž, Protokol z hlavního líčení s. 17.
- ³⁹⁾ Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik), Výslech obviněného V. Gerika ze 6. 6. 1945.
- ⁴⁰⁾ Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik), Protokol z hlavního líčení, s. 10–11.
- ⁴¹⁾ Vojenský historický archiv Praha, 37 – 316 – 2, Zápis s Josefem Hlavatým z 30. 9. 1945, s. 34.
- ⁴²⁾ Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik), rukopisné Gerikovo memorandum soudu ze 16. 4. 1947, s. 33.
- ⁴³⁾ Tamtéž, Výslech obviněného V. Gerika ze 6. 6. 1945.
- ⁴⁴⁾ Srovnej Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik), Zápis sepsaný 12. 6. 1945 s F. Wagschalem, Zápis sepsaný 12. 6. 1945 s H. Markusem, Zápis sepsaný 12. 6. 1945 s J. Veselým.
- ⁴⁵⁾ Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik), Protokol z hlavního líčení, s. 20.
- ⁴⁶⁾ Příjmení Motyčka používal Alfréd Bartoš, velitel skupiny SILVER A. Gestapo jej v té době usilovně hledalo a proto se na něho ptalo.
- ⁴⁷⁾ Srovnej Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik), Protokol s K. Čurdou z 26. 6. 1945, s. 3–4.

- ⁴⁸⁾ „Jen málokdy bylo možno zastihnouti jej ve stavu střízlivém . . .“, vypověděl po válce např. gestapák Alois Hornischer. – Viz Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik), Případ Karel Čurda alias Karel Jerhot, s. 5.
- ⁴⁹⁾ Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik), Prohlášení o mé činnosti z 24. 5. 1945, s. I přílohy.
- ⁵⁰⁾ Archiv ministerstva vnitra Praha, 325 – 115 – 5, Výpovědi Karla Schnabela o jeho činnosti za okupace, s. 25.
- ⁵¹⁾ Státní oblastní archiv Praha, Ls XXV 1290/45 (K. Čurda a V. Gerik). Opis dopisu V. Gerika bratru Františku Gerikovi ze 29. září 1947.
- ⁵²⁾ Archiv ministerstva vnitra Praha, 302 – 154 – 1, Zpráva o výsledku parašutistů z 10. 2. 1947.
- ⁵³⁾ Archiv ministerstva vnitra Praha, 302 – 154 – 1, Zpráva o výsledku parašutistů z 10. 2. 1947. V upravené podobě publikoval tehdejší své závěry z návštěvy K. Čurdy a V. Gerika ve vězení mimořádného lidového soudu autor v publikaci Pospíšil, Jaroslav - Šíkola, Čestmír: Radista skupiny CLAY – EVA vzpomíná. Kroměříž 1990, s. 83–87.

EXTRAORDINARY EXPERIENCES OF A SPECIAL PRISONER - VILIAM GERIK, THE PARACHUTIST

Václav Kráta
Resumé

The work ties on to Zdeněk Jelínek's two-volume study of the life and experiences of flight-sergeant Viliam Gerik, a parachutist from the ZINC group, printed in *Tereziánské Listy* No. 23/95 and 24/96. The author focuses on the period of Gerik's imprisonment by the Nazis and then, after 1945, by the Czechoslovak authorities, whereupon he was subjected to a court trial that definitively ended his troubled and adventurous life. After having thoroughly researched of all the sources and literature available, the author specifies the extent of Gerik's culpability for those crimes for which he was sentenced to death and executed.

Born on December 28, 1920, in Meder, Slovakia, today Palárikovo, Viliam Gerik emigrated in October 1939. He enlisted in the Czechoslovak Exile Army without any difficulty. Upon taking part in a French military expedition and subsequent evacuation to England, he volunteered to become a parachutist. On the night of March 27, 1942, he parachuted, along with two companions, and touched down on the border between Moravia and Slovakia. Bad luck plagued the group from the very beginning. First of all, they were unable to locate their special gear, including radio transmitters, due to a navigational mistake in Slovakia. Then they lost all their financial provisions, which they had brought to support the underground resistance movement in their homeland, while crossing the German Protectorate's frontiers. Moreover, the Gestapo succeeded in finding the identity of their commander, flight-lieutenant O. Pechal, so that they no longer could contact their supporters in the country. Ultimately, this caused the group to fall apart.

On April 4, 1942, having lost all hope, flight-sergeant V. Gerik surrendered to the Protectorate police, assuming, naively, that he would be deported to Hungary on account of his Hungarian citizenship. But the Protectorate police handed him over to the Gestapo, the German secret state police, instead. He thus became the second Czechoslovak parachutist from the West to fall into the hands of the Gestapo in Prague. Despite his many efforts to delude his interrogators, within the limits of possibility, the interrogation officers eventually forced him to talk and make an extensive testimony in the course of a several interrogation sessions. On June 18, 1942, O. Fleischer, a commissioner of the Gestapo's criminal section, proposed, for reasons of his own ambition, that Gerik be paid half the reward which the Nazis had promised to anyone who helped them find the assassins of R. Heydrich, the deputy chief of the Protectorate. After that Gerik was even released from the Nazi prison and, apparently, managed to cut all links to the Gestapo. At one point he even tried to escape from the country, but was trapped into the webs of the Prague Gestapo's informants during his search for resistance contacts, and, consequently, was arrested and imprisoned again. To make matters worse, his fellow inmate betrayed him and reported his hatred and disgust for the Nazis, as well as his plan to escape, to the authorities. Gerik was then taken to the Little Fortress in Terezín, where he suffered cruelest conditions for three months. After that, he was transported to the Dachau concentration camp. Despite everything, Gerik got involved in underground anti-Nazi activities there, too, for which he was punished with solitary confinement.

After liberation, he worked for the American army for a short time, but as early as May 23, 1945, he returned to Prague, where he appeared the next day at the general headquarters of the Czechoslovak Army to explain the circumstances of his Gestapo imprisonment. He was immediately arrested and interrogated at length. Shortly thereafter, on June 11, 1945, feeling that no one had compassion for his cause, he escaped from the military prison in Prague, Hradčany, and headed for the 1st armored brigade situated near Pilsen, hoping to find more understanding there. He was captured the very next day and returned to prison. From then on, his case would always be linked to the case of Karel Čurda, who had received the other half of the Nazis' reward for helping to find the assassins of Heydrich. Having analyzed the various court files, the author tries to assess the degree of blame on the part of the individual defendants, whom fate threw together to be associated with one another forever. V. Gerik was guilty of surrendering voluntarily to the enemy. Having done so, he was then forced to disclose things which the military oath forbade him

to talk about. For this he was given the harshest possible sentence, capital punishment, which was carried out without delay, on April 29, 1947. Nevertheless, unlike Čurda, who had caused several dozen people to lose their lives, Gerik was not responsible for any person's death. He did, however, pay the highest price for his momentary mistake, namely, for giving himself in to the Protectorate police in Prague.

DAS AUSSERGEWÖHNLICHE SCHICKSAL EINES SONDERGEFANGENEN, DES FALLSCHIRMJÄGERS VILIAM GERIK

Václav Krůta
Resumé

Die Arbeit knüpft an die zweiteilige Studie von Zdeněk Jelínek an, über das Leben und das Schicksal des Sergeanten Viliam Gerik aus der Gruppe ZINC, die in den Theresienstädter Blättern Nr. 23/95 und 24/96 erschienen war. Der Verfasser befaßt sich mit der Zeit der Gefangennahme Geriks durch die Nationalsozialisten und später, nach 1945, durch tschechoslowakische Organe, sowie mit der darauffolgenden Gerichtsverhandlung, die für Gerik das endgültige Ende aller Leiden und Abenteuer bedeutete. Der Verfasser analysiert alle erreichbaren Quellen und Schriftstücke und prüft das Ausmaß an Schuld, das zur Todesstrafe und zur Hinrichtung führte. Viliam Gerik wurde am 28. 12. 1920 im slowakischen Meder, dem heutigen Palárikov geboren. Im Oktober 1939 emigrierte er und gelangte verhältnismäßig ohne Schwierigkeiten in die Tschechoslowakische Auslandsarmee. Er nahm am französischen Feldzug teil und wurde freiwillig zum Fallschirmjäger. In der drei Mann starken Gruppe ZINC wurde er in der Nacht vom 27. zum 28. März 1942 als Funker im mährisch-slowakischen Grenzland ausgesetzt. Die Gruppe war von Anfang an vom Unglück verfolgt. In Folge eines Navigationsfehlers wurden sie in der Slowakei ausgesetzt und beim Überschreiten der Protektoratsgrenze kam die Gruppe um ihr gesamtes Material und büßte alle finanziellen Mittel ein, die zur Unterstützung des heimatlichen Widerstandes bestimmt waren. Zu alledem erfuhr die Gestapo die Identität des befehlenden Offiziers der Gruppe, des Oberleutnants O. Pechala. So verloren sie von Anbeginn die Möglichkeit sich an den heimischen Widerstand zu wenden. Die Folge war, daß die Gruppe auseinanderging. Sergeant V. Gerik ergab sich im Hinblick auf seine hoffnungslose Lage in die Hände der Protektoratspolizei, in der naiven Annahme, man würde ihn als ungarischen Staatsbürger nach Ungarn überstellen. Die Protektoratspolizei übergab ihn jedoch der deutschen geheimen Staatspolizei und so wurde er zum zweiten tschechoslowakischen Fallschirmjäger aus dem Westen, der der leitenden Amtsstelle der Gestapo in Prag in die Fänge geriet. Er versuchte zwar, soweit es überhaupt möglich war zu manevrieren, aber die Gestapo zwang ihn in einer Reihe von Verhören inhaltsschwere Aussagen zu machen. Nach dem 18. Juni 1942 schlug ihn der Kriminalkommissar O. Fleischer aus persönlichen eigennützigen Beweggründen zur Ausbezahlung einer halben Belohnung vor, die für jene bestimmt war, die den Nazis behilflichen wären den Attentäter auf den vertretenden Reichsprotektor R. Heydrich dingsfest zu machen. Gerik wurde außerdem aus der Haft entlassen und es gelang ihm nach und nach sich scheinbar aus den Fängen der Gestapo zu befreien. Der Fallschirmjäger wollte ins Ausland flüchten, aber als er Kontakt zu Widerstandskämpfern suchte, geriet er in das Prager Netz von Gestapospitzeln und wurde im April 1943 wiederum verhaftet und gerangengenommen. Seinen Haß und Ekel vor den Nazis und seine Fluchtpläne aus dem Polizeigefängnis in Pankrác vertraute er einem Mitgefangenen an, der ihn verriet. Die Gestapo hielt ihn drei Monate unter grausamen Bedingungen in der Theresienstädter Kleinen Festung gefangen, worauf man ihn in das Konzentrationslager Dachau überführte. Auch dort schloß er sich der Untergrundbewegung gegen die Nazis an, wofür

er mit Einzelhaft bestraft wurde. Nach der Befreiung arbeitete er kurz für die amerikanische Armee, kehrte aber am 23. Mai 1945 nach Prag zurück und meldete sich einen Tag später beim Generalstab, um die äußeren Umstände seiner Verhaftung durch die Gestapo zu erklären. Er wurde sofort inhaftiert und genauestens Verhört.

Da es ihm schien, niemand verstehe ihn, floh er am 11. Juni 1945 aus dem Militärgefängnis in Prag auf dem Hradschin und begab sich zur 1. Panzerbrigade in der Umgebung von Pilsen, wo er hoffte auf mehr Verständnis zu stoßen. Am nächsten Tag wurde er jedoch inhaftiert und ins Gefängnis eingeliefert. Sein Fall wurde mit jenem von Karel Čurda in Verbindung gebracht, denn Čurda erhielt die zweite Hälfte der Belohnung für die Ausforschung der Attentäter. Nach Prüfung der Gerichtsakten schließt der Verfasser der Studie darauf, wie unterschiedlich das Ausmaß der Schuld beider Angeklagten war, die unzertrennbar mit einander verbunden wurden. V. Gerik machte sich dadurch schuldig, daß er sich freiwillig in die Hände des Feindes ausgeliefert hatte. Infolgedessen sagte er über Tatsachen aus, über die er auf Grund des Militäreides hätte schweigen müssen. Er wurde deshalb zur höchsten Strafe, der Todesstrafe verurteilt, die unverzüglich nach der Urteilsverkündung durchgeführt wurde. Das Höchstausmaß der Strafe war im Einklang mit dem Gesetz. Zum Unterschied von Čurda, der den Tod zahlreicher Menschen auf dem Gewissen hatte, war Gerik am Tod keines Menschen schuldig. Er bezahlte schwer für seine kurze Verfehlung, seine Meldung bei der Prager Protektoratspolizei.

Viliam Gerik před mimořádným lidovým soudem v roce 1947

Viliam Gerik (vlevo) a Karel Čurda (vpravo) před Mimořádným lidovým soudem v Praze v dubnu 1947

STRÍBRNOU POLNICÍ ZPÍVEJTE PÍSEŇ SVOBODY

Život a dílo Jiřího Weila

Jan Podlešák

Jedním z nejvýznamnějších českých spisovatelů židovského rodu je **Jiří Weil**, autor, jehož tvorba nejen vyniká rysy uměleckého novátorství, ale zároveň přináší i neobyčejně hluboké zpodobení židovské tragédie za doby nacistu. Z jeho díla nadto vyzařuje ryzí humanita, kořenící v humanistické tradici židovské a české kultury: láska k člověku a soucit s jeho utrpením i odpor ke všemu, co omezuje a ohrožuje jeho svobodu a život.

Jiří Weil se narodil dne 6. srpna 1900 v Praskolesích u Hořovic, kde měli jeho rodiče výrobu obrazových rámců. Později se rodina se třemi dětmi, která mezitím zchudla, přestěhovala do Prahy-Kobylis. V Praskolesích chodil Jiří Weil do obecné školy a v Praze konal gymnaziální studia. Po maturitě v roce 1919 vstoupil na Filozofickou fakultu Karlovy univerzity, kde studoval slovanštinu a srovnávací dějiny literatur. Univerzitní studia zakončil roku 1928 doktorátem filozofie, který mu byl udělen po obhájení disertační práce na komparační téma **Gogol a anglický román v 18. století**, jež dodnes neztratila na ceně.

Smysl pro sociální spravedlnost a společenský pokrok vzbudil u něho zájem o sovětské Rusko a sovětskou kulturu i o levicové politické a umělecké proudy doma. Již jako středoškolák se Jiří Weil podílel na akcích sociálnědemokratické strany a později vstoupil do strany komunistické; stal se rovněž členem avantgardních uměleckých skupin Devětsil a Blok. V letech 1922–1931 pracoval na sovětském zastupitelství v Praze jako překladatel, potom působil většinou jako svobodný spisovatel a novinář. Přispíval do řady levicově orientovaných novin a časopisů a v letech 1932–1933 spolu s Juliem Fučíkem redigoval *Tvorbu* (jeho osobností se později zabýval v knize **Vzpomínky na Julia Fučíka**, 1947). Několikrát navštívil Sovětský svaz (poprvé v roce 1922); nejdéle tam pobýval v letech 1933–1935, kdy se – ač nevinný – dostal do konfliktu se sovětským režimem. Nejprve pracoval v Moskvě jako překladatel marxistické literatury a novinář, avšak v podmínkách stalinské diktatury, kde vládla nedůvěra a podezřívavost a kde po zavraždění Kirova došlo k vlně zatýkání, byl později zatčen. Byl pak vyloučen z komunistické strany a po „prověřování“, které nemělo daleko k soudnímu procesu a kdy mu hrozil i trest smrti, byl poslán do vyhnanství ve Střední Asii a v Kazachstánu, odkud se až po roční „převýchově“ – po nuceném pobytu v komuně Interhelpe a v pracovním táboře u jezera Balchaš – směl vrátit do Prahy.

Za německé okupace, kdy se oženil s Olgou Frenclovou, prožíval Jiří Weil dvojnásobné ohrožení – jednak jako Žid, jednak jako publicista socialistického smýšlení. V roce 1942 byl povolán do židovského transportu, ale cestu do

koncentračního tábora nenastoupil a až do konce války se skrýval v Praze v ilegálních bytech a nemocnicích. Po osvobození spoluredigoval v letech 1946–1948 Literární noviny a v letech 1947–1949 pracoval jako redaktor nakladatelství Evropský literární klub. V letech 1950–1958 byl vědeckým pracovníkem Státního židovského muzea v Praze, avšak byl přitom vystaven nepřízni komunistického režimu (v tomto ústavu byl v podstatě jenom trpěn a až do roku 1956 byl postižen zákazem publikační činnosti). Zemřel po těžké nemoci dne 13. prosince 1959 v Praze.

V prvním období své literární tvorby (v letech 1920–1936), spjatém se sovětskou skutečností a s komunistickou stranou, byl Jiří Weil především překladatelem, žurnalistou a literárním kritikem i teoretikem.

Tuto záslužnou činnost přibližující naši veřejnosti zejména nové Rusko a jeho kulturní snahy výstižně charakterizoval Weilův přítel historik a básník Zdeněk Kalista ve vzpomínkové knize *Tváře ve stínu* (1969): „Weil se poctivě rval o lepší poznání nové sovětské literatury a vůbec sovětského umění i o seznámení české veřejnosti s kulturními projevy zrodilými se v bouři Říjnové revoluce a let na ni navazujících. Nestačilo mu jen referovat o tom, co z Ruska k nám dolehlo. Weil hleděl uvést revoluční sovětské básníky k nám i přímo svou překladovou prací.“

Ze sovětské beletrie překládal Jiří Weil např. básníky Vladimira Majakovského (první překlady u nás), N. N. Asejeva, B. L. Pasternaka, V. A. Lugovského a E. G. Bagrického, prozaiky Maxima Gorkého, A. G. Malyškina, M. M. Zoščenka a S. D. Mstislavského, dramatika L. N. Lunce; přeložil také práce vzpomínkové (N. K. Krupskou) a odborné (V. I. Lenina). Redigoval též *Sborník sovětské revoluční poezie* (1932). Poznání rodící se sovětské literatury a sovětské kultury vůbec sloužila Weilova díla **Ruská revoluční literatura** (1924) a **Kulturní práce sovětského Ruska** (1924) i řada dalších publicistických statí. O životě v Sovětském svazu informoval i jeho soubor reportáží **Češi stavějí v zemi pětileték** (1937). Veškerou touto činností se Jiří Weil jako erudovaný rusista zasloužil o rozvoj česko-sovětských kulturních vztahů.

Ve druhém období Weilovy literární tvorby (v letech 1937–1959), nesporně významnějším, převládají díla beletristická, kterými autor výrazně a podnětně zasáhl do vývoje české literatury, zejména prózy, ve 20. století.

Weilova románová prvotina **Moskva – hranice** (1937), inspirovaná pobytem v Sovětském svazu, zachycuje život sovětského hlavního města ve třicátých letech, především prostředí politické emigrace a zahraničních specialistů, podílejících se na díle hospodářské výstavby. Jiří Weil v románě sice nezastírá vzešup sovětské společnosti, ale ukazuje i její stíny jak v oblasti ekonomicko-sociální, tak i politické a ideologické: nedostatky v zásobování a bydlení, byrokratismus, mocenský monopol komunistické strany a porušování zákonnosti.

Hlavními hrdiny románu jsou mladá žena buržoazního původu Ri, zpola Ži-

dovka, pocházející z Československa, levicový český intelektuál Jan Fischer (má autobiografické rysy) a překladatel a politický pracovník Rudolf Herzog, původem rumunský dělník. Ri, jež prožila zklamání v manželství i ze sionistické kolonizace v Palestině, odešla se svým druhým manželem, inženýrem, pocházejícím z polské židovské rodiny, do Sovětského svazu a přes počáteční rozpaky si zvykla na nové poměry – stala se dělnicí v továrně a údernicí, pak instruktorkou zahraničních dělníků a nakonec vedoucí oddělení továrny. Rudolf Herzog, obětavý člověk, který pracoval v překladatelském středisku, trpěl pro věc socialismu v rumunském vězení i v německém koncentračním táboře. Jan Fischer, přítel Riin a Herzogův, rovněž překladatel, se přes poctivost svých úmyslů plně nesžil s ruským prostředím a byl v ovzduší politických čistek a procesů vyloučen jako nepřítel z komunistické strany, aniž mohl prokázat, že svým statečným činem přispěl k osvobození Herzoga z nacistického uvěznění.

Román Moskva – hranice je pozoruhodným svědectvím o poměrech v Sovětském svazu ve třicátých letech, napsaným z pozic levicové smýšlejícího intelektuála. Na konfliktu jedince a společenského systému ukazuje charakteristické rysy stalinské totalitní diktatury – neustále rostoucí moc společenských institucí, zejména vládnoucí strany, nad člověkem, odlidšťující panství oficiální ideologie, politické čistky a procesy i rub budovatelského snažení. Ve formě románu se vedle běžných románových postupů osobitě uplatňují i prvky reportáže a literatury faktu. Vzhledem k tomu, že marxistická literární kritika, většinou zaměřená dogmaticky, přijala román odmítavě (byl kupř. kritizován Juliem Fučíkem) – jako zkreslování a pomlouvání sovětských poměrů a jako dílo umělecky slabé (!), autor už jeho pokračování, nazvané Dřevěná lžíce, za života nevydal (zůstalo v rukopise).

Román **Dřevěná lžíce** (1992), který volně navazuje na Moskvu – hranici, přináší uměleckou výpověď o životě v sovětských pracovních táborech za Stalinovy vlády.

S předchozím románem má společné dvě z hlavních postav, které se v důsledku nespravedlivých obvinění octly ve vyhnanství, v pracovním táboře u jezera Balchaš: překladatele a novináře Jana Fischera (ztělesňuje některé rysy autora samého) a vídeňského dělníka Tonyho Strickera (v Moskvě – hranici náležel do okruhu Fischerových přátel). Vedle jejich osudů román zachycuje i životní příběh dvou osob, které patřily mezi úspěšné budovatele nového řádu: české komsomolky z komuny Interhelpo, mladé lékařky Lídy Raisové a bývalého diplomata a pozdějšího vysokého politického funkcionáře Alexandra Alexandroviče; i ti se však dostali do balchašského pracovního tábora. Lída, odaná myšlenkám komunismu, tam odešla z pověření strany vykonávat lékařskou praxi, Alexandr Alexandrovič tam přišel jako oběť politických čistek.

Spolu s protagonisty děje se v táboře sešlo mnoho dalších lidí z různých společenských vrstev, ať už na základě politických obvinění nebo příslušnosti k někdejší vyšší společenské třídě, či jako odsouzenci za kriminální činy nebo dobrodruzi lační větších výdělků. Ti všichni v těžkých podnebných

a hmotných podmínkách budovali podle vůle strany u jezera Balchaš velký průmyslový kombinát. Mnoho lidí přitom trpělo hladem a nemocemi, řada z nich zemřela. Při práci zahynul i Tony Stricker, zatímco Jan Fischer se dočkal propuštění z tábora. Jedinec v tomto drsném prostředí ztrácel vlastní identitu, z jednotlivých lidí se zde stávala masa řízená neúprosnou vůlí táborové správy. Degradaci jejich lidství symbolizovalo i používání dřevěných lžic při jídle.

Jiřímu Weilovi se v románě *Dřevěná lžice* podařilo přesvědčivě zobrazit příznačné vlastnosti sovětského totalitního systému, ke kterým náleželo privilegované postavení vládnoucí vrstvy, drastické pozadí budovatelského úsilí, vykonstruované politické čistky a procesy a nelidské znicotnění jednotlivce ve jménu společnosti a její ideologie. Hodnota románu přitom spočívá nejen v jeho otřesné pravdivosti, ale i ve využití avantgardních tvůrčích postupů.

Na počátku okupace Jiří Weil dokončil historický román *Makanna – otec divů*, ale mohl jej vydat až po osvobození (1946). Je věnován památce Pavla Vyskočila, umučeného v Mauthausenu, který mu začátkem okupace propůjčil autorství. Román je inspirován historickou osobou lžíproroka z 8. století, jehož hnutí oťásló arabským abbásovským kalifátem, a čerpá nejen z dobových pramenů, ale i z autorovy znalosti Střední Asie. Je dílem o zrodu a růstu falešného mesianismu a sobecké demagogie, podobenstvím o zneužití moci, alegorií nacismu.

Román sleduje osudy lžíproroka Hekíma ibn Hášima, zvaného Makanna, od jeho narození ve zchudlé rodině ve vesnici Gaze (u města Mervu) přes bohoslovecká studia v bucharské medrese, podvodné působení mezi chudými v Buchaře, účast na vojenském tažení do Persie a Iráku, návrat do středoasijských končin, roznícení lidového povstání a život na přepychovém hradě Samu až po porážku povstání a sebevraždu v ohnivě peci hradu. Falešný prorok byl veden touhou po moci, bohatství, požitcích a pomstě a k dosažení svých kořistnických cílů využíval chudých a utiskovaných, snících o lepším životě, před nimiž vystupoval zprvu jako jejich mluvčí, později jako tajemný divotvorce, vůdce a bůh. Výsledkem jeho snažení však nebyla sociální spravedlnost, ale násilí, krveprolévání a zklamání svedených lidových vrstev. Egoismus a faleš ovšem autor nalézá i u Makannových odpůrců z řad vládnoucí třídy.

Román *Makanna – otec divů* vyniká nejen poutavým dějem, ale i lyrizací podání (jeho styl je místy přímo básnický), plastickým vykreslením postav a autorovou dokonalou znalostí orientálních a islámských reálií. Weilův záměr odhalit lživý mesianismus měl v době vzniku románu i jinotajný, aktuální smysl: na orientální historické látce ukázat v pravém světle demagogii a tyranii Adolfa Hitlera, nacistického hnutí a režimu. Autorovou předností je přitom skutečnost, že se vyvaroval jakékoli násilné aktualizace látky.

V těžkých letech okupačních vznikl soubor deseti lyrických, nedějových próz *Barvy* (1946). O jejich genezi a charakteru Jiří Weil v knize sám napsal: „Barvy jsou povídky z doby okupace. Vypravují o strachu, smrti, oběti, nízkosti a věci cti, statečnosti a slávy. Byly psány tužkou na útržcích papíru v nemocnici, kde jsem se skrýval, a v ilegálních bytech. Některé se ztratily a byly

později znovu napsány. Jsou věnovány živým a mrtvým přátelům z let ponížení a boje.“

Ve zkratkovitých příbězích a podobenstvích jsou zde nastíněny konkrétní lidské osudy, včetně židovských, které mají zároveň obecnější platnost: vypovídají o ponižovaném a ubíjeném lidství i o krvi vykupované svobodě. Mluva těchto povídek je často symbolická – nacisté učinili z lidí štvanou, lovnou zvěř, sami však byli zvířaty dravými a odpornými. Barvy, patetizující boj proti fašismu a napsané krásným básnickým jazykem, jsou nesporně jedním z vrcholů Weilova díla.

Poněkud jiný ráz má povídkový soubor **Mír** (1949), do něhož Jiří Weil shrnul drobné i delší prózy z let 1938–1948 (v pozměněné podobě vyšel tento soubor podruhé roku 1957 s názvem **Vězeň chillonský**). Je to dílo tematicky různorodé, dějištěm próz je domov i cizina (Německo, sovětské Rusko, Střední Asie, Polsko, Francie a Švýcarsko). Tyto povídky, které mají civilistický nebo reportážní charakter, mnohdy vznikly jako odraz autorových zahraničních cest. I pro ně je příznačné jeho zaujetí pro skutečnou lidskost a odsouzení všeho, co život člověka deformuje – ať je to fašismus, nebo svět peněz. Perzekuce Židů za doby nacismu se týkají prózy *Lodžské intermezzo* a Dvě povídky o transportu (ty byly zařazeny až do druhého vydání knihy).

Utrpení českých Židů za nacistické okupace je věnován Weilův román **Život s hvězdou** (1949). Jeho ústřední hrdina bankovní úředník Josef Roubíček, který dosud žil poklidným životem obyčejného, průměrného člověka (měl svou práci, lásku, zájmy), byl náhle vržen do nepřátelského, odlidštěného a nesmyslného světa fašistické hrůzovlády. Ztratil zaměstnání a byl nucen žít osaměle a podrobovat se vydávaným protizidovským nařízením. Jeho život v chátrajícím domě na periferii hlavního města se stal pouhým živořením, vyplněným nouzí, strachem z povolání do transportu, který znamenal smrt, a nostalgickými vzpomínkami na minulost. Stejně těžce žili i jeho souvěrci, s nimiž se setkával při práci na židovském hřbitově. Nejčastějšími náměty jejich rozhovorů byly pokračující transporty do pevnostního města (do Terezína) a stoupající sebevraždy těch, kdo dali přednost smrti dobrovolně před násilnou. Jediné povzbuzení a podporu nacházel Roubíček u dělníka Josefa Materny, jeho matky a přátel, které občas potajmu navštěvoval. Josef Roubíček se nakonec za příslibu Maternovy pomoci vzešel nacistické smrtící mašinerii, nenastoupil do transportu a rozhodl se pro život v ilegality, který mu vrátil lidskou důstojnost.

Román *Život s hvězdou*, v němž Jiří Weil zobrazil mnoho ze svých zážitků z okupačních let, je jeho nejvýznamnějším dílem. Hrůzná skutečnost okupace a rasové perzekuce je zde viděna pohledem prostého člověka, který vede nerovný zápas s nelidskou mocí o svůj obyčejný, normální život a posléze nezůstává v tomto boji osamocen. Románový příběh je vypravován prostě, věcně, bez patosu, psychologická analýza hrdinových duševních stavů a styl díla, místy lyrizovaný, jsou dokonalé.

Život s hvězdou má i hluboký smysl morální: je oslavou lidské solidarity. Ji-

ří Weil v něm vyzdvihl statečnost těch českých lidí, kteří za okupace – přes riziko smrti – pomáhali pronásledovaným židovským spoluobčanům.

Po svém vydání se však román *Život s hvězdou* bohužel setkal s negativní reakcí oficiálních míst. Kafkovsky laděná próza s nehrdinským hrdinou vyvolala v poúnorové diktatuře odmítavou a odsuzující odezvu marxisticky dogmatické literární kritiky a nepřázeň komunistického režimu vůči autorovi.

Historický román **Harfeník** (1958) zachycuje dva odlišné životní osudy – chudického Žida Itziga (Izáka) Fideleho, pocházejícího z českého venkova, nejprve vojáka Napoleonovy armády a později zmrzačeného žebráka hrajícího na harfu, a Mojžíše Porgese, rodáka ze Židovského Města pražského, úspěšného podnikatele a nakonec bohatého továrníka, povýšeného do šlechtického stavu. Dějištěm díla je hlavně Praha se Smíchovem v první polovině 19. století, prožívající rozmach kapitalistické industrializace i počátky dělnického hnutí. V románě, jehož děj vrcholí dělnickými bouřemi ve zdejších kartounkách roku 1844 a smrtí Fideleho, Jiří Weil hodnotí dělnickou i židovskou otázku ze sociálního hlediska. Opět zde polemizuje i s nepravým mesianismem, jak ho ztělesňoval Napoleon (pro Fideleho) nebo feudální rodina Frankových v německém Offenbachu (pro Porgese).

Weilovým originálním dílem je **Žalozpěv za 77 297 obětí** (1958) věnovaný památce českých a moravských Židů umučených nacismem, jejichž jména jsou vepsána na stěny pražské Pinkasovy synagogy. Jde o montážní pásmo básní v próze, dokumentů a citátů z Písma svatého Starého zákona (ve znění Kralické bible), vydané jako bibliofilský tisk s grafickou výzdobou Zdenka Seydla. Rudolf Iltis právem napsal (v článku *Vzpomínka na Jiřího Weila*, *Věstník židovských náboženských obcí v Československu* č. 12/1969), že *Žalozpěv za 77 297 obětí* je „slovesné oratorium, v němž autor propůjčil v originálním souzvuku hlas básnické mluvě zrozené z bolesti zdrásaného srdce, civilní střídmosti a strohosti faktografických záznamů i úderné dikci Starého zákona. Touto panychidou věnovanou českému Židovstvu postavil Jiří Weil pomník i sobě samému“. Elegie je rovněž jedním z vrcholů jeho literárního díla.

Židovské tragédii za německé okupace je věnován i poslední Weilův román, vydaný posmrtně, **Na střeše je Mendelssohn** (1960). Jeho děj se odehrává v Praze a v terezínském ghettu v letech 1942–1944 a jsou v něm zobrazeny skutečné události: pronásledování Židů se všemi jeho krutými a kořistnými projevy, budování pražského Židovského muzea, deportace do Terezína a na Východ, atentát na Heydricha a teror heydrichiády, strastiplné poměry v terezínském ghettu a ilegální odboj proti okupantům. Vystupují zde skutečné postavy z kruhů židovských a nacistických, zejména je tu podán mistrný portrét kata židovského lidu a českého národa Reinharda Heydricha. V díle můžeme sledovat individuální osudy několika židovských lidí, vesměs tragické (těžce nemocného Rudolfa Vorlitzera a jeho dvou mladičkových neteří, odbojářů Otty Pokorného a Richarda Reisingera, kterému vysvitla naděje na záchranu); tragický úděl postihl i jejich nežidovské přátele a ochránce (účastníka odboje Jana Kruliše, manžele Javůrkovy).

Román začíná skvělou vstupní scénou, která mu dala i název – zobrazením tragikomického pokusu o odstranění sochy židovského skladatele Felixe Mendelssohna-Bartholdyho ze střechy pražského Rudolfinu na Heydrichův rozkaz. V románě, jehož hlavním cílem bylo ukázat zločin rasismu a genocidy jak očima jeho původců, tak i jeho obětí a odpůrců, se Jiřímu Weilovi podařilo skloubit složité historické dění s individuálními lidskými osudy a vytvořit všestranný a zajímavý obraz okupace a rasové perzekuce. Weilův románový epilog, který nepostrádá patos velkého epického díla, svým reportážním a dokumentárním charakterem vydává cenné svědectví o zločinném okupačním režimu, jenž proměňoval nevinné lidi v čísla, dým a popel a k jehož porážce bylo třeba velkého úsilí spojeneckých vojáků i našich lidí.

Tvorba Jiřího Weila má v české literatuře 20. století čestné místo, neboť je při své vysoké umělecké úrovni i statečnou obranou důstojnosti a svobody člověka. „Tento autor se vždycky dokázal postavit na obranu člověka, z něhož dělali tažné dobytče nebo kterého měnili na jednotku počítanou v tisíci kusech, ať tak činil kdokoli a ať hovořil jakýmkoli jazykem. Lidskost bez omezení a neoklešťovaná ve jménu čehokoli, ale naprostá, a proto bez přívlastků, byla Weilovým údělem a výzvou. I k nám, jeho dnešním čtenářům.“ (Jiří Opelík v doslovu k výboru z Weilových povídek *Hodina pravdy, hodina zkoušky*, 1966.)

Poznámka:

Staf vyšla poprvé v Židovské ročence 5750–1989/1990, zde vychází podruhé – v upraveném a rozšířeném znění.

J. P.

BLOW THE SILVER BUGLE AND SING THE SONG OF LIBERTY

Life and Work of Jiří Weil

Jan Podlešák

Resumé

Jiří Weil was born on August 6, 1900, in Praskolesy near Hořovice. Some time later, his family moved to Prague, where J. Weil went to a high school and then studied at the Philosophical Faculty of Charles University. He majored in Slavic philology and in comparative history of literature. In 1928, he defended his Ph.D. thesis on the theme Gogol and English Fiction of the 18th Century.

He had a strong sense of social justice and social progress and was therefore very interested in Soviet Russia, Soviet culture, and even in the leftist tendencies in his home country. In the years 1922–1931, he worked as a translator with the Soviet Embassy in Prague and then was active as a writer and journalist, mostly on a freelance basis. He made numerous visits to the Soviet Union, where he worked as a journalist and translator of Marxist literature. During the period of political purges, he himself became subject to suspicion, was arrested and exiled (to Middle Asia) for „re-education” (political indoctrination). Only after spending a whole year in forced exile was he allowed to return to Prague. In 1942, he did not report for a transport, unlike other Jews, resorting to staying in illegality, hiding in various apartments and hospitals until the end of the war.

In the years 1950–1959, he worked as a scientist at the State Jewish Museum in Prague, but was constantly exposed to chicanery from the Communist authorities. He died on December 13, 1959 after a long bout with a terminal disease.

During the first part of his career (1922–1936) he concentrated mostly on translation work. This period of his life was closely related to the Soviet reality and the Communist party. The second part of his career (1937–1959) was far more creative: his first novel *Moskva – hranice* (The Moscow Frontier), was inspired by his experiences in Russia. His next work of fiction, *Dřevěná lžíce* (The Wooden Spoon), is an artistic testimony of life in Soviet forced labour camps during the Stalinist era. His first historical novel, titled *Makanna - otec divů* (Makanna – Father of Miracles), written during the German occupation, is actually a collection of thoughts on the abuse of power and allegories on Nazism. Reflections from his trips abroad are compiled in a short story book called *Mír* (Peace) and *Vězeň chillonský* (The Prisoner of Chillon). A novel titled *Život s hvězdou* (Living with a Star) is devoted to the ordeal of Bohemian Jews during the German occupation. Many of Weil's own experiences from that period are depicted in this book, for which he was harshly criticized by the Communist authorities, which took a very negative attitude to his book. Of his other works of fiction from a Jewish history, let us also mention *Harfeník* (The Harp-player) and *Na střeše je Mendelssohn* (Mendelssohn on the Roof). Weil's most original work, titled *Žalozpěv za 77 297 obětí* (Elegy for 77,297 Victims), is devoted to the memory of Bohemian and Moravian Jews tortured to death by the Nazis. By writing this panegyric work, Jiří Weil had also built a monument for himself.

MIT EINER SILBERNEN TROMPETE SINGET DAS LIED DER FREIHEIT

Leben und Werk von Jiří Weil

Jan Podlešák

Resumé

Jiří Weil wurde am 6. 8. 1900 in Praskolesy bei Hořovice geboren. Später übersiedelte die Familie nach Prag, wo J. Weil studierte, erst am Gymnasium, dann an der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität. Sein Fach war slawische Philologie und vergleichende Literaturgeschichte. Im Jahr 1928 erhielt er das Doktorat mit seiner Arbeit: Gogol und der englische Roman des 18. Jahrhunderts.

Er besaß Sinn für soziale Gerechtigkeit und gesellschaftlichen Fortschritt und so erwachte sein Interesse für Sowjetrußland und linksgerichtete heimische Strömungen. Zwischen 1922 und 1931 arbeitete er als Übersetzer der sowjetrussischen Gesandtschaft in Prag und betätigte sich als freier Schriftsteller und Journalist. Mehrere Male besuchte er die Sowjetunion. Er arbeitete da als Übersetzer marxistischer Literatur und Journalist. Dort wurde er im Laufe der Gesinnungsüberprüfungen und der Schauprozesse verhaftet und zur „Umerziehung“ in die Verbannung geschickt. Erst nach einem einjährigen erzwungenen Aufenthalt durfte er nach Prag zurückkehren. Im Jahr 1942 trat er als Jude nicht den Weg ins Konzentrationslager an, sondern verbarg sich bis zum Kriegsende in illegalen Wohnungen und Krankenhäusern.

Zwischen 1950 und 1959 arbeitete er als wissenschaftlicher Mitarbeiter im Staatlichen Jüdischen Museum in Prag, wobei er ununterbrochen der Ungnade des kommunistischen Regimes ausgesetzt war. Jiří Weil starb am 13. 12. 1959 an schwerer Krankheit.

Die erste Etappe von Weils literarischem Schaffen (1920–1936) läßt sich als Übersetzerarbeit bezeichnen. Diese Tätigkeit ist eng mit der sowjetischen Realität und kommunistischen Partei verbunden. Die zweite Etappe bildete Belletristik (1937–1959). Sein erstes belletristisches Werk ist ein Roman „Moskva – hranice“ („Moskau – Grenze“) und wurde durch einen Aufenthalt in der Sowjetunion inspiriert. Anschließend daran ist ein weiterer Roman „Dřevěná lžice“ („Der Holzlöffel“) mit einer künstlerischen Aussage über das Leben in sowjetischen Arbeitslagern unter dem Stalinregime.

Während der Okkupation beendete er einen historischen Roman „Makanna, otec divů“ („Makanna, der Vater der Wunder“), der eigentlich ein Gleichnis darstellt, wie Macht mißbraucht wird, und eine Allegorie des Nationalsozialismus. Auch ein Sammelband von zehn lyrischen Prosa-Stücken „Barvy“ („Farben“) wurde während der Besatzungszeit geschrieben. Eine Schilderung von Auslandsreisen des Verfassers waren die Geschichten „Mír“ („Frieden“) a „Vězeň chillonský“ („Der Gefangene von Chillon“). Dem Leiden der tschechischen Juden während der Okkupation ist der Roman „Život s hvězdou“ („Das Leben mit einem Stern“) gewidmet. Hier spiegeln sich viele Erlebnisse Weils aus dieser Zeit wieder und nach der Herausgabe (1949) rief dieser Roman negative und ablehnende Reaktionen offizieller Stellen hervor.

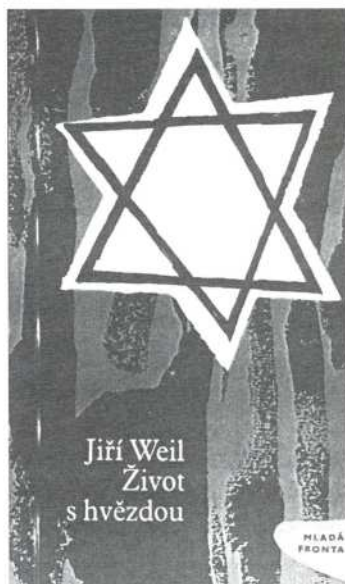
Weils weitere Romane mit der jüdischen Thematik sind „Harfeník“ („Der Harfenspieler“) und „Na střeše je Mendelsohn“ („Auf dem Dach ist Mendelsohn“). Sein originelles Werk ist „Žalozpěv za 77 297 obětí“ („Ein Klagegedicht für 77.297 Opfer“), dem Andenken an tschechische und mährische Juden gewidmet, die unter den Nazis zu Tode gefoltert wurden. Mit diesem Trauergesang errichtete J. Weil auch sich selbst ein Denkmal.

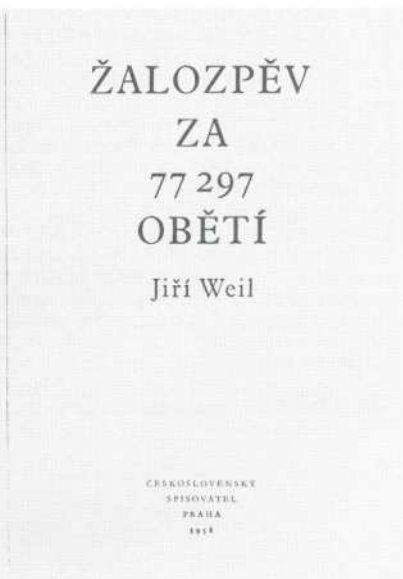
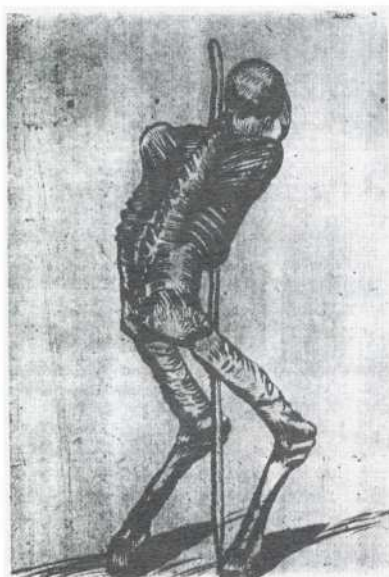
Jiří Weil, fotografie od Josefa Sudka z 1. vydání knihy Moskva – hranice (1937)

J. Weil: Život s hvězdou, obálka Václava Sivka z 2. vydání knihy (1949)

J. Weil: Život s hvězdou, obálka Jaroslava Švába z 3. vydání knihy (1964)

J. Weil: Žalozpěv za 77 297 obětí, titulní list a frontispis (Ecce homo) knihy od Zdenka Seydla (1958)

1944. VILÉM IO.VI.1900. MARIA Z.VI.1903. MIREK IO.VIII.1931. 28.IV.1942. 2.
 ARIANA 8.II.1920. 18.XIII.1943. BENEŠKOVÁ OLGA 8.X.1879. 15.II.1942. 2.
 UEL 31.VIII.1870. OLGA 22.VIII.1891. 26.X.1941. FRANTIŠEK 29.X.1886. 28.XI.18
 18. **ŽALOPĚV ZA 77 297 OBĚTÍ**
 X.1941. PAVEL 15.IV.1885. 11.III.1942. RUDOLF 25.XII.1879. ELIŠKA 8.III.1886.
 XII.1923. 16.X.1944. RŮŽENA 23.IV.1929. JAKUB 5.VIII.1930. JINDŘICH 9.IV.
 72EN 1914. 28.IX.1944. FERDINAND 12.VIII.1861. 26.VI.1942. FRANTIŠEK 11.II.
 1860. 19.I.1943. JOSEF 23.I.1877. RAOUL 4.V.1913. 21.X.1941. JOSEF 28.III.1
 19.IX.1906. EDITA 10.IX.1913. 31.X.1941. KURT 21.IX.1900. 28.IX.1944. LADĚ
 71.15.X.1942. HILDA 15.XIII.1899. 28.IV.1942. OTA 16.II.1886. IRINA 15.III.1893. HANA
 AREL 12.VIII.1930. 20.VIII.1942. RUDOLF 21.V.1881. JOSEFINA 25.V.1893. 30.IV.
 3. GISELA 20.V.1875. 19.X.1942. GISELA 14.IV.1886. 18.VIII.1943. HANA 4.
 LAURA 29.IV.1876. 19.X.1942. MARIE 28.II.1867. 19.X.1942. MARKETA 14.XI.
 02.2.VIII.1942. SALLY 3.V.1900. 26.X.1942. SCHEINDEL 27.VI.1883. 28.X.1944. TER
 12.XII.1924. 16.III.1943. HUGO 14.V.1891. 1.X.1944. LEV 14.XII.1883. LEOPOLD
 1942. RŮŽENA 25.III.1896. 6.IX.1943. BERGMANN ADOLF 11.VIII.1874. A
 2. ARTUR 18.IX.1889. JULIE 23.III.1891. 26.X.1941. BEDŘICH 27.II.1924. 12.III.19
 1944. FELIX 14.X.1888. MARGIT 9.IV.1893. JAN 2.II.1926. 21.X.1941. FRANTIŠ
 DA 14.IV.1891. 6.IX.1943. JOSEF 18.XII.1886. KLÁRA 19.III.1886. 6.IX.1943. JO
 41. OTAKAR 20.V.1876. EMILIE 18.X.1879. 31.X.1941. PAVEL 14.II.1930. 18.V.19
 EK 30.X.1931. 6.IX.1943. ZDENĚK 25.VIII.1895. 24.X.1942. ZIKMUND 20.XII.1
 1920. 15.XII.1943. ERNA 30.XI.1883. 26.X.1941. EVA 24.VI.1917. 9.I.1942. GR
 RIE 27.VIII.1893. ALICE 27.VIII.1921. 19.X.1943. PAVLINA 8.VIII.1860. 17.VIII.1942. ZDE
 X.1880. 21.X.1941. JOSEF 1900. 28.X.1944. LIŠKA 16.VIII.1888. 4.X.1944. KAMIL
 ICH 20.VII.1903. 23.II.1943. SARLOTA 12.IV.1902. EDITHA 3.IV.1927. 26.X.1942.
 III.1912. 26.X.1942. BERKOVIC KATZ ALEXANDR 31.VIII.1919. 9.II.1942. BĚK
 1910. 30.IV.1942. BERKOWITZ BEDŘICH 30.XII.1898. 16.X.1941. BERTA 15.
 BEDŘICH 26.III.1895. 28.JX.1944. HARRY 8.II.1929. 4.X.1944. BRUNO 11.X
 HILDA 29.III.1887. 26.X.1941. VAI TR 15.XII.1913. HANA 22.X.1920. 17.III.1942.
 2. MARIE 12.VIII.1902. 31.X.1941. MARIETA IO.VIII.1917. NE ZVĚSTNÁ MAR
 2. II.1936. 16.X.1941. BERNARD LEV 3.IV.1887. HEDVIKA 16.XI.1885. ZDE
 0.II.1890. 4.VIII.1942. BERNER EMIL 19.V.1875. CHARLOTA 12.VI.1884. 9.V
 3.VIII.1863. 19.X.1942. RŮŽENA 30.V.1884. 9.X.1944. BERNHARDOVÁ I
 63. 21.1943. BERTA 10.X.1873. 15.V.1944. BERWALD LUDVÍK 8.XII.1883. HEDY
 TELHEIMOVA MELANIE 22.IV.1897. 11.II.1943. BETTER BRUNO 14.V.1910
 5.X.1941. BEYEROVA ALBERTA 27.IX.1890. 11.III.1942. BEYKOVSKA H
 12.29.IX.1944. JIŘÍ 11.VIII.1834. 8.X.1942. PAVEL 10.XI.1898. ANNA 24.XII.1901
 Y ADOLF 5.XII.1886. EVA 9.XI.1902. JOSEF 10.XII.1928. 16.X.1944. JOSEF 7.III.
 X.III.1942. BIACHOVA MINDEL 1.III.1872. 22.X.1942. BIBELMANNOVA
 1890. 31.X.1941. BIEDĚLOVA ALŽBĚTA 1.V.1887. 26.X.1941. BIEDERER O
 11.III.1942. BIENENFELD EMANUEL 23.IX.1864. 22.X.1942. EMANUEL 21.X.187
 2. JOSEF 21.XI.1871. 31.I.1943. JOSEF 18.III.1876. LAURA 20.V.1876. 31.X.1941.
 MUEL 8.V.1873. 15.XIII.1943. SELMA 9.VI.1879
 1932. 22.X.1942. HERMÍNA 21.I.1881. 5.VII.1943. **JIRÍ WEIL**
 34. OLGA 18.IX.1885. 31.X.1941. ARNOŠTKA 21.V.1874. 19.X.1942. BILLITZOVA
 BIRN HANUS MAXIMILIAN 15.IX.1912. RUTH 6.VII.1918. 6.IX.1943. M
 26.X.1942. MARIE 8.XI.1901. MARKUS 9.XI.1926. CECILIE 12.IX.1928. SAMU
 2. RŮŽENA 9.X.1860. 15.X.1942. EMILIE 30.VI.1860. 22.X.1942. FYZENIE

MEDAILONKY

Přátelé na život a na smrt

Alena Hájková

Na domě poblíž autobusové zastávky v Poříčí u Litomyšle pamětní deska připomíná, že zde v letech druhé světové války bydlel spisovatel a učitel Petr Jilemnický.

V době, kdy zde pobýval, patrně jen nemnozí obyvatelé obce věděli, že pan učitel je jen poněkud vzdálenějším rodákem, i když k nim přišel až od Bratislavy. Narodil se 18. března 1901 v Letohradu (dříve Kyšperk) a své učitelské schopnosti si poprvé ověřil ve Verměřovicích u Žamberka.¹⁾

V letech 1921–1923 Jilemnický absolvoval povinnou vojenskou službu. Do roku 1926 učil na Slovensku, pak rok vyučoval děti slovenských vystěhovalců v Turkestanu. Další pak strávil v Moskvě na Vysoké škole žurnalistiky.²⁾ V letech 1932–1936 působil ve slovenském Kostolci a od roku 1936 ve Sv. Juru u Bratislavy.³⁾ Tam se chtěl usadit natrvalo, proto si zde začal stavět rodinný domek. Dokončil ho v létě 1938. Radost ze života mezi vinohrady na sluneční stráni byla však krátká. Na podzim v rámci mobilizace byl povolán do armády. V únoru 1939 – ještě před vznikem samostatného Slovenského státu – mu luďáci na místních úřadech zamítnou žádost o ponechání v učitelských službách.

Jilemnický slovensky a o Slovensku psal už od roku 1922. Těžký život tamních rolníků a dělníků zobrazil mimo jiné v románech Pole neorané (1932), Kus cukru (1934), Kompas v nás (1937). O Slovensku publikoval v levicovém tisku reportáže i kulturně politické statě. Členem komunistické strany byl však jen do roku 1929. S idejemi marxismu se nerozešel, nesouhlasil však s politickou linií KSČ. V roce 1929 vstoupil do Učitelské unie, od svého mládí pak cvičil v Sokole.⁴⁾

Literární tvorby se Jilemnický nechtěl vzdát ani v novém prostředí. Shromazďoval si pro ni podklady z Litomyšlska, zaujala ho Budislav i Jarošov, kde postupně učil. Práce se mu však nedařila. Doba byla neklidná, příliš ho poutala k problémům vzniklým po 15. březnu 1939.

Zdá se, že osamělost Jilemnický v Poříčí příliš netrpěl. Nemocná manželka Růženka nebyla jeho jedinou společností. Záhy se sblížil s místním hostinským Karlem Vaškem, oporou ilegální komunistické organizace nejen v Poříčí, ale i v jeho širokém okolí. K Vaškovi dojížděli s informacemi, instrukcemi, ale i s ilegálním tiskem vedoucí činovníci stranického kraje Pardubice František Kafka a po něm až do listopadu 1940 Vladimír Pohnert, který byl do Pardubic přemístěn z Prahy.⁵⁾ I s nimi se Jilemnický sblížil. Po válce vzpomínal, že jednou – snad v červnu 1940 – se v jeho bytě Pohnert náhodně setkal s literárním kritikem Bedřichem Václavkem, žijícím tehdy na zapřenou jako Jan

Svoboda, a Eduardem Urxem, který tehdy ve Vaškově hostinci trávil několik dní odpočinku. Oba to byli dávní přátelé Jilemnického.

Pohnert Václavka osobně neznal a změněný zevnějšek mu patrně nepřipomněl jeho předválečné fotografie, pokud je z dobového tisku znal. Urx však byl Pohnertův starší redakční kolega z posledního období předmnichovské republiky a v ilegality jeho přímý nadřízený. Určitě se poznali, Pohnert však ani mrknutím oka nedal najevo své překvapení. Neptal se na nic, jen ho ovládla radostná nálada, vzpomínal Jilemnický.⁶⁾

V Poříčí Jilemnický poznal i Rudolfa Pohorského. Pocházel z Litomyšle, bydlel v Praze, kde vlastnil krejčovskou dílnu, v obci měl rekreační domek, kde občas přebýval. Pohorský byl spojku mezi litomyšlskými odbojáři a Milošem Krásným a po něm Janem Vyskočilem z ústředního vedení KSČ. Jilemnickému vozil ilegální tisk.⁷⁾ Do Litomyšle měl Jilemnický ještě jednu, svou vlastní cestu: vedla k soudeci Krejčímu.⁸⁾

Nejen příbuzenské, ale i odbojové spojení udržoval Petr se svým bratrem Jindřichem Jilemnickým, přednostou stanice v Bělé pod Bezdězem, členem ilegální komunistické organizace řízené z Mladé Boleslavi.⁹⁾

Jména odbojářů, o nichž se zmiňujeme, se později objevila v obžalobě a rozsudku nad Petrem Jilemnickým, jejichž další osudy tam zachyceny nejsou.

Jilemnického přítel Eduard Urx se patrně v Poříčí znovu neobjevil. Zatklí ho v Praze 13. února 1941 v souvislosti s odhalením ústředního vedení komunistické organizace. Byl odsouzen stanným soudem k trestu smrti a popraven 20. dubna 1942 v Mauthausenu. Ve stejné souvislosti byl 20. března 1941 zatčen na Ostravsku i Vladimír Pohnert. Popraven byl v Berlíně 19. března 1942. Františka Kafku gestapo nedopadlo, válku přežil. Karel Vaško byl zatčen v červnu 1941, odsouzen k šesti letům káznice, zemřel však ve Wohlau poblíž nynější Vratislavi už v říjnu 1942. Počátkem října 1941 byl zatčen spolu s šesti dalšími členy vedení mladoboleslavské odbojové organizace i Jindřich Jilemnický. Všechny je odsoudil stanný soud k trestu nejvyššímu a 11. listopadu 1941 byli v Praze popraveni.¹⁰⁾

Na jaře 1942 začalo gestapo pronikat do odbojových skupin v Litomyšli. Tehdy byl odhalen i soudec Krejčí a 19. května v Praze zatčen Rudolf Pohorský.¹¹⁾

Soud později přísně hodnotil účast Petra Jilemnického při budování falešné identity Bedřicha Václavka stíhaného gestapem už od května 1940. Proto se musíme podrobněji zmínit především o osudu tohoto muže.

Bedřich Václavsek se v Poříčí objevil v předjaří 1940. Z Olomouce musel zmizet, protože tam byla zatčena řada jeho spolupracovníků v odboji. Dlouho se nezdržel, znovu sem však zavítal v červnu téhož roku. Kryl se křestním a domovským listem na jméno Jan Svoboda. Dokumenty dostal od sestry učitele tohoto jména, který zemřel v roce 1929. Nezdály se mu však dost bezpečné a hlavně potřeboval získat občanský průkaz a kmenový list na odběr potravinových a materiálových přidělů zboží vázaného hospodářství. Vypomohl mu Theodor (Dorek) Hejl, přítel básníka Františka Halase, starosta ze Zboňku na

Moravě. Jilemnický za ním zajel, dostal jak nový domovský list, tak i kýženou přihlášku k odběru potravinových a jiných lístků. Občanský průkaz na jméno Jan Svoboda vystavili Václavkovi v Žamberku.

Později se však Václavkovi nezdálo dost bezpečně používat totožnost mrtvého člověka. Poříčský hostinský Karel Vaško měl v Malé Čermné bratra Emanu, rovněž hostinského. Ten byl navíc v obci prvním radním. Petr Jilemnický této známosti využil. Do Čermné se rozjel a v matrice za pomoci tajemníka Jana Mareše vyhledal osobu, která Václavkovi lépe odpovídala. Byl to Josef Novák, věkově Václavkovi blízký. Od dětství v Čermné nežil, nikdo ho tam neznal. Na místě Jilemnický dostal jeho domovský i křestní list. V Litomyšli měla být Václavkovi vystavena občanská legitimace. Slíbil se o to postarat soudce Krejčí. Dostal doklady Josefa Nováka i Václavkovu fotografii. Nakonec však vrátil vše s tím, že se věc nezdařila.

Ještě téhož léta se do Dolní Čermné přemístil sám Václavek. Svého pobytu využil dokonale. Spolu s Emanem Vaškem a Janem Marešem vyhledali novou vhodnou osobu. Byl jí František Hrdina, narozený 25. května 1891 v Lukavici, okres Žamberk. V obci měl domovské právo po otci. Zároveň bylo zaznamenáno, že od svého válečného zajetí je nezvěstný. V Dolní Čermné ho nikdo neznal, neboť před odchodem do vojska bydlel ve Žďírce u Dvora Králové.¹²⁾

S domovským listem vystaveným 12. srpna 1940 na jméno Hrdina odjel Václavek do Mokré Hory, tehdy ještě u Brna. Luisa Odehnalová, jeho stará známá z předválečných let se spolu s Josefem Kučerou, starostou v Jehnicích a za pomoci policejního inspektora Rudolfa Báalka postarala o legitimaci i ostatní nezbytnosti. V září 1940, vybaven hodnověrnými dokumenty na jméno František Hrdina, se Václavek nastěhoval do Prahy, libeňské ulice Nad Rokoskou čp. 1320.¹³⁾

Do Poříčí přijel Václavek ještě jednou v lednu 1941. Tentokrát na zimní prázdniny spolu se synem Vladimírem. Ubytovali se v hostinci u Vašků, k Jilemnickým však docházeli na návštěvy. Chlapec říkal otci strýčku. Nikdy se prý nespletl.

Ani v následujícím období Jilemnický s Václavkem kontakt nepřerušil. Několik dní před velikonočními svátky 1942 za ním jel do Prahy. Schůzku měli před Veletržním palácem. Václavek s ním chtěl projednat návrh dokumentu, který se už převážně týkal poválečné práce inteligence. V bytě sochaře Zdeňka Dvořáka v blízké Schnirchově ulici č. 1 se pak setkali s mužem, který byl v ilegální činnosti Václavkovi nadřízený. Neznámý neudělal na Jilemnického dobrý dojem. Je však pravděpodobné, že v tomto případě sehrály rozhodující úlohu jeho vlastní přepjaté nervy. V onen den Jilemnický navštívil i Václavkův byt v Libni.¹⁴⁾

Bedřich Václavek jako František Hrdina byl zatčen 30. dubna 1942 na schůzce činitelů Národní revolučního výboru inteligence (NRVI) právě v bytě a ateliéru sochaře Dvořáka, v němž byl před několika dny i Petr Jilemnický. Schůzku prozradil Jaroslav Klecan, známý z Fučíkovy Reportáže pod jménem Mírek.

Spolu s „Hrdinou“, Dvořákem, jeho ženou Marianou byli dopadeni i PhDr. Pavel Kropáček a ing. Oldřich Mirtes.

Že zadržený František Hrdina je hledaný literární kritik, překladatel a publicista Bedřich Václavek, se gestapo nedozvědělo, přestože Klecan prozradil, že Hrdina v literární činnosti pod jménem Václavek vystupuje. Lidé „z případu“ Hrdinovi pomáhali. Pavel Kropáček ve svém protokolu připouští, že Václavek byl sice zástupcem spisovatelů v NRVI, že ve skutečnosti však jde o pseudonym zatčeného Františka Hrdiny.

Ve výpovědi na gestapu se Václavek pouze zmiňoval o svých stycích s Kropáčkem, jejich význam však bagatelizoval. O NRVI nemluvil vůbec. Články určené pro připravovaný časopis Tvorba, jež byly při zatčení nalezeny, označil za povšechně informační materiál určený inteligenci. Protokol, který s ním sepsal vyšetřující JUDr. Hornischer, podepsal jménem František Hrdina.¹⁵⁾

Svého falešného jména se Václavek křečovitě držel. Věděl, že bude-li odhalena jeho skutečná totožnost, vypukne koloběh vyšetřování, jímž budou ohroženi všichni, kteří mu pomáhali získávat dokumenty pro identitu krycí.

Petr Jilemnický byl zatčen v jiné souvislosti 27. října 1942.¹⁶⁾ Ve svých poválečných vzpomínkách píše, že gestapák Kröger ho několikrát vezl z Pardubic do pražského Petschkova paláce. O výsleších, či případných konfrontacích, se nezmiňuje. Popisuje jen, jak ho dovezli do Schnirchovy ulice k bytu sochaře Dvořáka a na silnici, v níž se dalo sestoupit do ulice Na Rokosce. Vyslyšající prý věděl o jeho velikonoční cestě do Prahy a chtěl zjistit, zda se zde nesešel s Václavkem. Jilemnický však Václavka neprozradil.¹⁷⁾

Jako František Hrdina se stal Václavek obyvatelem cely 131 pankrácké věznice gestapa. Na výslechy byl zván zřídka. Spoluvězni, kteří s ním byli na počátku roku 1943, však po válce uvedli, že 22. ledna 1943 byl nenadále povolán na jakousi mimopražskou konfrontaci. Vrátil se za tři dny a už 27. téhož měsíce byl odeslán do koncentračního tábora Osvětim.¹⁸⁾

Také v Osvětimi II, v Březince, byl Václavek veden pod číslem 94 544 jako František Hrdina. Dlouho však zde nepobyl. Pražská řídicí úřadovna gestapa si jej vyžádala k dodatečným výslechům. První prodělal už v táborovém politickém oddělení, což byla jen prodloužená ruka gestapa. Výslech byl jistě strašný. Právě v jeho průběhu, domníváme se, přestal svou skutečnou identitu tajit.

Do karantény, kterou musel projít každý vězeň odjíždějící z tábora, už šel jako Bedřich Václavek. Tam také 5. března 1943 zemřel. Úmrtní list byl vystaven na jméno skutečné, seznam věcí zesnulého je veden ještě pod jménem František Hrdina. Datum úmrtí je na obou dokumentech shodné.¹⁹⁾

Zpráva o Václavkově úmrtí přišla pražské ústředně obratem. Do Pardubic patrně tak rychle odeslána nebyla – vrchní sekretář Kröger odhalil to, co úředníci pražské ústředny odhalit nedokázali, mohl si proto počkat. O to horší pak byly výslechy Petra Jilemnického. I on měl jen omezené síly. 1. června 1943 byli zatčeni Eman Vaško, Jan Mareš i Theodor Hejl. Případ Václavek byl pro gestapáka Krögera uzavřen.²⁰⁾

V poslední čtvrtině června byl Petr Jilemnický odeslán do policejní věznice gestapa v Terezíně. Vzpomíná na to Karel Lamberk z Přelouče, který odjížděl spolu s ním. Jilemnický v Malé pevnosti čekal na termín soudu. Vězeň Zdeněk Novák, novinář, který znal Jilemnického už před válkou, píše, že s jeho pomocí se Jilemnický dostal do stavebního komanda vedeného stavitelem Minaříkem z Českých Budějovic. Vzpomíná také, že krátce po Jilemnickém přišli do Terezína i jeho spolupracovníci Eman Vaško a Jan Mareš.²¹⁾

Obžaloba na Petra Jilemnického byla vypracována už 18. srpna, 1. října byl v Litoměřicích odsouzen hlavně za pomoc Bedřichu Václavkovi, příteli na život a na smrt, k osmiletému pobytu v káznici.²²⁾

Věznění Jilemnický přežil a už v červnu 1945 se vrací na Slovensko. V roce 1947 mu v Bratislavě vychází román *Kronika* (v českém překladu *Vít se vrací*), věnovaný Slovenskému národnímu povstání. Na jaře 1948 se Petr Jilemnický stal kulturním přidělcem velvyslanectví ČSR v Moskvě. Tam 19. května 1949 zemřel.

Poznámky:

- ¹⁾ Břetislav Truhlář, Petr Jilemnický, Praha 1959, str. 82.
- ²⁾ VHA, Sběrka německých soudních spisů, in. č. 304/42, soudní materiály Petra Jilemnického.
- ³⁾ Truhlář, c.d. str. 81.
- ⁴⁾ Viz cit. soudní mat. P. Jilemnického.
- ⁵⁾ Viz cit. soudní mat. P. Jilemnického; Alena Hájková, Rekonstrukce vedení il. KSČ, Odboj a revoluce – Zprávy 1969/2, str. 52.
- ⁶⁾ Vzpomínky Petra Jilemnického; O R. Pohorském, rovněž MO, Josef Rieger, osv. o odbojové činnosti čj. 32486/49.
- ⁸⁾ Viz cit. soudní mat. P. Jilemnického.
- ⁹⁾ Srov. KSČ proti nacismu, sborník dokumentů, Praha 1971, str. 142.
- ¹⁰⁾ Tamtéž, str. 142.
- ¹¹⁾ Viz cit. mat. Josefa Riegra.
- ¹²⁾ Viz P. Jilemnický, c.d. str. 119–122.
- ¹³⁾ Růžena Lukášová, Jděte mou cestou! Praha 1979, str. 212–213.
- ¹⁴⁾ Viz P. Jilemnický, c.d. str. 124–125.
- ¹⁵⁾ Julius Fučík, Reportáž psaná na oprátce. První úplné kritické a komentované vydání, Praha 1995. Hesla: Pavel Kropáček, str. 156, Zdeněk Dvořák, str. 164, Bedřich Václavek, str. 161.
- ¹⁶⁾ Petr Jilemnický se domníval, že byl zatčen na základě údajů, které uvedl do dotazníku, který musel vyplňovat všichni pedagogičtí pracovníci. Otázky byly zaměřeny na jejich život a působení v letech předmnichovské republiky. Tuto informaci sdělil autorce PhDr. Jaroslav Petr, spolupovězeň Jilemnického v Pardubicích i v táboře Griebo. Vyšetřovatelem Petra Jilemnického na gestapu byl vrchní tajemník Walter Kröger. Po osvobození byla nalezena část jeho kalendáře z roku 1942. Mimo jiné si v měsíci prosinci zaznamenal: Ladislav (Laco) Novomeský, KSČ, má sestru dr. Ivana Sekaniny. V kalendáři se mimo jiné objevuje i jméno Václavek. Patrně to byly poznámky k Jilemnického předválečné činnosti v literární skupině Dav. MV, 325-4-1/87.
- ¹⁷⁾ Viz P. Jilemnický, c.d. str. 126–127.
- ¹⁸⁾ Růžena Lukášová, c.d. str. 243, 273. Lukášová přejímá tvrzení, že Václavek byl odvezen na konfrontace do tehdejšího Breslau, kde údajně byli věznění jeho někdejší spolupracovníci z Moravy. Tento údaj považujeme za nevěrohodný. V době války by takovou cestu ve třech

dnech nestihlo ani gestapo. Patrně se jednalo o řízení v Pardubicích, případně v Olomouci, kde byl na Václavka několikrát dotazován ředitel knihovny Bohuš Vybíral. Byla mu dokonce předložena Václavkova fotografie již se změněným zevnějškem. Viz J. Dvořák, Z. Filip, F. Lón, Bedřich Václavek v Olomouci, Olomouc 1960, str. 40.

¹⁹⁾ Růžena Lukášová, c.d. str. 299–300; fotokopie obou dokumentů zveřejnil Štěpán Vlašín v publikaci Bedřich Václavek, Praha 1979.

²⁰⁾ Růžena Lukášová, c.d. str. 213.

²¹⁾ APT Karel Lamberk vz. 1286, Zdeněk Novák vz. 460.

²²⁾ V rozsudku je mimo jiné zaznamenáno, že Bedřich Václavek, kterého Jilemnický v dubnu 1942 v Praze navštívil, žil pod jménem František Hrdina. Tato informace pocházela patrně od Krögera, který v procesu svědčil proti Jilemnickému. Viz cit. soudní mat. P. Jilemnického.

Friends for Life and Beyond Death

Alena Hájková

Resumé

Though Czech by birth, Petr Jilemnický (3.18.1901 – 5.19.1949) devoted his life's work as a writer and teacher to Slovakia. Despite this, the Slovak authorities restricted him from teaching in St. Jura near Bratislava even before March 15, 1939.

He found new employment in Bohemia, in the Litomyšl area (Budislav, Jarošov) Before long, he joined a group of citizens involved in anti-Nazi resistance activities. With some of his fellow resistance fighters, he took part in creating a false identity for his friend, Bedřich Václavek, a well-known literary critic, translator, and cultural publicist, for whom the Gestapo had issued a warrant of arrest in 1940.

Václavek was eventually arrested on April 30, 1942, under the name František Hrdina, during a meeting whose time and location were leaked by Jaroslav Klecan (known as Mirek, a fellow of a well-known resistance fighter, J. Fučík). Václavek's identity was exposed only in March 1943, during interrogation at the Auschwitz concentration camp.

Jilemnický was arrested in connection with another incident, on October 27, 1942. Once his true identity was revealed, he was moved from a Gestapo prison in Pardubice to the Little Fortress in Terezín and submitted to further merciless interrogation. On October 1, 1943, he was sentenced to eight years of imprisonment, primarily for having assisted Václavek.

Freunde auf Leben und Tod

Alena Hájková

Resumé

Der Schriftsteller und Lehrer Petr Jilemnický (18. 3. 1901–19. 5. 1949) widmete sein Lebenswerk der Slowakei, obgleich er geborener Tscheche war. Trotzdem verboten ihm noch vor dem 15. März 1939 die slowakischen Behörden in Sv. Júr bei Bratislava zu unterrichten.

Er fand eine neue Lehrstelle in Böhmen, unweit von Litomyšl (Budislav Jarošov). Er wohnte in Poříčí wo er sich nach kurzer Zeit einer Bürgergruppe anschloß, die der Widerstandsbewegung angehörte. Zusammen mit einigen von ihnen beteiligte er sich an der Beschaffung einer neuen Identität für seinen Freund, den bekannten Literaturkritiker, Übersetzer und Publizisten Bedřich Václavek, gegen den die Gestapo im Jahr 1940 einen Haftbefehl erlassen hatte. Václavek wurde unter dem Namen František Hrdina am 30. April 1942 während einer von Jaroslav Klecan verratenen Zusammenkunft verhaftet. (Klecan war ein Mitarbeiter von Julius Fučík und war unter dem Namen Mirek bekannt. Die wahre Identität Klecans wurde erst im März 1943 bekannt, als er im KZ Auschwitz verhört wurde.)

Jilemnický wurde in einem anderen Zusammenhang am 27. Oktober 1942 verhaftet. Als die veränderte Identität Václaveks entdeckt wurde, unterzog man ihn einem neuerlichen grausamen Verhör. Aus dem Pardubitzer Gestapogefangnis wurde er in die kleine Festung von Theresienstadt verlegt. In Litoměřice (Leitmeritz) wurde er am 1. Okt. 1943 zu acht Jahren Zuchthaus verurteilt, wegen Hilfeleistung an Václavek.

Petr Jilemnický

Příběh Otakara Lišky

Alena Hájková

Josef Liška a jeho manželka Marie, rozená Jandová, bydleli v ulici Na Zámecké snad od jejího vzniku – odbočuje vpravo z Otakarovy za nuselským mostkem přes Botič.

Josef Liška byl strojvůdce. Aby mohl řídit rychlíkové soupravy, absolvoval při zaměstnání ještě průmyslovou školu. Svou profesi miloval. Vypěstoval si díky jí silný pocit zodpovědnosti a smysl pro přesnost. Ta ho neopustila ani v důchodcovském věku. Při svých procházkách nuselským údolím sledoval, zda rychlíky jedou na tamní trati skutečně „na čas“.

Marie Lišková měla zase umělecké sklony. Milovala divadlo. Oba manželé byli čeští vlastenci. Po vzniku republiky se rychle rozhodli skoncovat se vším, co jim připomínalo rozpadlou rakouskou říši. Vystoupili z katolické a vstoupili časem do československé církve, Josef se stal dokonce členem tehdy nového Spolku přátel žehu, aby i ve svých posledních chvílích šel s dobou.

Liškovi měli čtyři syny: Oldřicha, Otakara, Rudolfa a Jaroslava. Oldřich zemřel ve svých osmnácti na španělskou chřipku, takže nevíme, kam by se v dospělosti ubíral. Dominantní vliv otce se ze zbývajících tří projevil v povaze druhorozeného Otakara. Rudolf a Jaroslav byli spíše po mamince.

Otakar Liška se narodil 30. března 1899. Byl to nadaný a pilný chlapec. Za studií na nuselském gymnáziu si přivydělával kondicemi. Byla válka, otcův plat nestačil pokrýt rodinné výdaje. V roce 1918 maturoval, několik měsíců působil jako vychovatel a od konce ledna 1919 konal vojenskou službu na Slovensku jako dobrovolník.¹⁾

Na Slovensku Otakar Liška zůstal i po odchodu do civilu. Na Komenského univerzitě v Bratislavě studoval práva, současně byl zaměstnán jako konceptní úředník politické správy Slovenska. Promoval v roce 1923. V úřadu zůstal i nadále. Služební hodnocení z roku 1926 potvrzuje, že „Dr. Liška jest neobyčejně schopný a snaživý úředník. Přidělen jest administrativnímu referátu úřadu ministra s plnou mocí pro správu Slovenska, kde jest mu svěřena agenda policejní. Osvědčil se v každém směru velmi dobře a vykazuje po pět let kvalifikaci výtečnou. Povýšení jeho jest nutným z důvodů služebních, aby byl dán výraz uznání vynikajícím způsobem.“²⁾

V té době byl už JUDr. Otakar Liška ženatý. Svatba se konala 17. září 1923 v Praze-Michli, ale snoubenci se seznámili v Bratislavě. Emilie Lišková, rozená jako Reková dne 29. března 1896 v Žilině, byla určitý čas osobní sekretářkou Vavro Šrobára, ministra v úřadu, kde Liška pracoval. Syn Otakar se manželům narodil 30. července 1924 a dcera Viera 9. září 1930. Liškovi byli pravou československou rodinou. Děti měly dědečka, babičku, strýce a tety na Slovensku i v Čechách.³⁾

V červnu 1937 byl JUDr. Liška „vzhledem k novým úkolům hospodářským a státně bezpečnostním“ povolán na ministerstvo vnitra do Prahy.⁴⁾ Rodina se usadila na Smíchově v tehdejší Krokové ulici č. 7. Za starou mamou a tatou do Žiliny to děti měly daleko, ale do Nuslí za dědečkem a babičkou mohly běžat dokonce pěšky. Peníze na tramvaj raději promlsaly. Hravé mládí dětem Liškovým brzy skončilo. Přišel Mnichov a 15. března 1939 a otec měl pro ně stále méně času. Proč, to objevovaly a do dneška objevují v literatuře, archivovaných dokumentech. Vyprávějí o tom i lidé, kteří byli léta nuceni žít v cizině, či dokonce ve vězení.

Prokop Drtina, osobní tajemník dr. E. Beneše v knize Československo, můj osud vzpomíná i na počátky neobyčejného Liškova zaneprázdnění: „... brzy po odjezdu prezidentově (do Anglie) mě velmi potěšila návštěva, kterou učinil v mé kanceláři na Hradě odborový rada z ministerstva vnitra dr. Otakar Liška. Přišel proto, aby mě ujistil o své věrnosti prezidentu Benešovi a aby mně nabídl své služby a svoji pomoc v čemkoliv, co bych pokládal za prospěšné konat politicky nebo propagačně, a také kdybych sám osobně snad potřeboval pomoci, která by byla v jeho silách.“ Drtina se pak zmiňuje o tom, že nebylo mnoho takových lidí, ale že Liška ho příliš nepřekvapil, protože si výborně počínal již v době mnichovské krize. Jeho návštěva v době, kdy prezident dlel již v zahraničí, dokazovala, že jednal z přesvědčení a ne ze služební horlivosti: „Pro mne,“ pokračuje Drtina, „v tu chvíli nabídka Liškova ovšem měla neocenitelný význam praktický, protože Liška byl přednostou četnického oddělení ministerstva vnitra a v této funkci mohl být prospěšný nejen mně, ale hlavně úkolům, jež jsme hodlali s mými přáteli plnit a jež se mohly stát každou chvíli aktuálními. S dr. Liškou jsme od té návštěvy byli již v trvalém styku až do mého odchodu za hranice a pokládám ho za jednoho z nejstatečnějších a nejprospěšnějších pracovníků našeho podzemního boje za okupace vůbec. V každém případě alespoň za jednoho z nejlepších, jež jsem sám poznal a s nimiž jsem byl ve styku...“⁵⁾ Jak Drtina pochopil, dr. Liška byl prospěšný zejména ve zpravodajské činnosti. Spolupracoval nejdříve se skupinou Politické ústředí, od poloviny roku 1940 byl napojen na koordináční centrum hlavních složek odboje, Ústřední vedení odboje domácího.

Vedle Prokopa Drtiny, který o vánočních svátcích 1939 uprchl před zatčením do zahraničí, patřili mezi Liškovy spolupracovníky postupně dr. Václav Holý, dr. Vladimír Hora, dr. Miroslav Kohák a dr. Jaroslav Valenta. Kontakt udržoval rovněž s redaktorem Rostislavem Korčákem, s profesorem Volfgangem Jankovcem z Petičního výboru Věrní zůstaneme a s dalšími významnými osobnostmi odboje, jako byl dr. Emil Sobota z Háchovy kanceláře a dr. Otakar Holdík z protektorátního ministerstva vnitra.⁶⁾

Zpravodajské působení JUDr. Lišky bylo systematické a velmi rozsáhlé. Vystupoval v něm pod jménem Fuchs nebo Kopřiva. „Liškovy zprávy pro prezidenta Beneše měly mimořádnou cenu,“ připomněl v roce 1990 dopisem z USA tehdy ještě žijící představitel Ústředního vedení odboje domácího profesor Vladimír Krajina.⁷⁾

Dr. Liška měl i spojení na Slovensko. Cesta jím vysílaných politických uprchlíků vedla do srpna 1939 přes Tatry do Polska. V memorandech pro londýnskou vládu, na nichž se podílel, prosazoval, aby v poválečném Československu byla radikálně řešena národnostní otázka. Byl stoupencem široké decentralizace státní správy. Předpokládal rovněž, že poválečné období bude spojené s velkým sociálním převratem.

Dík svému širokému politickému rozhledu dr. Liška nikdy nezapochoval o porážce nacistického Německa. I v době smutku a zoufalství po pádu Francie v červnu 1940, či v čase obou heydrichiád, měl slova povzbuzení pro ty, kteří ztráceli naději.

Dne 7. září 1942 byl dr. Liška gestapem zatčen a dopraven do pankráckého vyšetřovacího vězení. Po ukončení výslechů se stal vrchním chodbařem. Převzal po pplk. g. š. Václavu Kropáčkovi, který až do svého odjezdu k soudu v roce 1943 tuto výhodnou funkci vykonával, i jeho spojení „ven“. Vedlo mimo jiné přes dozorce Václava Šecla, zaměstnance Krajského soudu trestního, vedoucího obuvnické dílny, která sloužila i vězňům gestapa. Emilie Lišková v roce 1958 tuto činnost Šeclovi potvrdila: „Můj manžel JUDr. Otakar Liška . . . byl chodbařem, používal služeb pana Šecla pro spojení se mnou a tím i s těmi manželovými spolupracovníky, kteří byli ještě na svobodě“.⁸⁾

Uvězněním se protinacistická podzemní činnost dr. Lišky paradoxně ještě rozšířila. Zapojil do ní i svou manželku. Zprostředkovávala zprávy i dalším politickým vězňům, s nimiž se seznámil až na Pankráci. Někdy až dvakrát týdně posílal manželce po Šeclovi důležité vzkazy. Upozorňoval, varoval, neúnavně pracoval bez ohledu na sebe a jen málokdy nabádal k ostrážitosti: buďte opatrní, za takovou činnost je tu trest smrti! Když se již zdálo jeho přátelům a rodině, že by se měl šetřit pro práci po válce, poprosila ho žena, aby měl ohled na sebe a rodinu. Manželku a děti nadpochyby miloval, odvětil, že přítomná válka není jen válkou mužů, ale i žen a dětí.⁹⁾

Přes všechnu opatrnost se vynášení zpráv z Pankráce v září 1944 prozradilo. Informátorem byl patrně vězeň, který nebyl do akce zapojen a dozvěděl se o ní náhodou.

Po krutých výsleších byl dr. Liška 19. září dopraven do věznice gestapa v Terezíně. Jeho manželka byla zatčena 18. září a ihned převezena také do Malé pevnosti Terezín. Tam též putoval i dr. Miloslav Kohák, rovněž chodbař podílející se na vypravování zpráv, jeho manželka, dozorce Šecl a několik dalších spolupracovníků. Šecl vzpomínal, že v Terezíně je vyšetřovalo gestapo z Drážďan, kam někteří z prozrazených byli mezitím převezeni.¹⁰⁾

Dr. Liška byl v terezínské Malé pevnosti 24. listopadu 1944 bez soudního rozsudku na příkaz gestapa popraven. Emilie Lišková se o jeho smrti dozvěděla téměř vzápětí. Pracovala v tzv. šijárně. Dozorkyně tam donesla Liškův oblek s příkazem rozpárat ho.¹¹⁾

Po zatčení matky zůstala ve smíchovském bytě tehdy čtrnáctiletá Viera sama. Babička Lišková zemřela, děda byl těžce nemocen, čeští strýci a tety se bá-

li o malou neteř postarat, matčini příbuzní pomoci nemohli. Na Slovensku vypuklo povstání a hranice byly neprůchodné. Otakar Liška mladší byl s ročníkem 1924 nasazen na práce ve prospěch Třetí říše. Teprve když se počátkem roku 1945 dostal z Berlína do Prahy, dozvěděl se na gestapu, že otec je mrtev. Sestře Vierce ani tehdy o otcově smrti neřekl. Teprve po shledání s matkou v květnu 1945 poznala, že otec nežije.

JUDr. Otakar Liška – zodpovědný, přesný tak jako otec – byl člověk neobyčejně statečný, vlastenec, který svůj vztah k republice nestavěl pouze naodiv. Prokop Drtina nebyl jediný, kdo ho takto poznal, a přesto jsou Liškovo jméno a příběh téměř zapomenuty. V březnu 1999 od jeho narození uplynulo 100 let, v listopadu 55 let od smrti. Když umíral, nebylo mu ještě 46 let.

Poznámky:

- ¹⁾ SÚA PMR sig. 11, karton 650, čj. 15621/26.
- ²⁾ Tamtéž.
- ³⁾ Údaje rodiny.
- ⁴⁾ SÚA, PMR, sig. 11, karton 695, čj. V 3.990/37.
- ⁵⁾ Prokop Drtina, Československo můj osud, Praha 1991, str. 297–8.
- ⁶⁾ MO, osv. o odbojové činnosti O. Lišky čj. 308378/1990
- ⁷⁾ Archiv rodiny.
- ⁸⁾ MO, cit. osv. O. Lišky; osv. o odb. činnosti V. Šecla čj. 17219/1958.
- ⁹⁾ Archiv rodiny.
- ¹⁰⁾ Cit. osv. V. Šecla.
- ¹¹⁾ Údaje rodiny.

The Story of Otakar Liška

Alena Hájková

Resumé

JUDr. Otakar Liška (born March 30, 1899), a departmental chief at the Ministry of Internal Affairs in pre-war Czechoslovakia, partook in resistance activities from the very beginning of the German occupation. He was active in a group called Political Headquarters (PÚ), a branch of the Central Directorate of National Resistance (ÚVOD). His fellow resistance fighters were such prominent personages as Dr. Prokop Drtina, Dr. Václav Holý, Dr. Vladimír Hora, Dr. Miroslav Kohák, Dr. Jaroslav Valenta, editor-in-chief Rostislav Korčák, and professor Wolfgang Jankovec, to name a few. Dr. Liška was particularly useful with respect to the forwarding of information. His activities were extensive and systematic. The final recipient of the information flow he organized was president Edward Beneš. Liška's messages were extraordinarily valuable, as professor Krajina, former ÚVOD representative living abroad since 1948, stated in his 1990 letter to Liška's children.

On September 7, 1942, Dr. Liška was arrested by the Gestapo. He continued in his resistance activities even at the Gestapo prison in Pankratz, Prague. He managed to establish contacts with other members of the group who had not been arrested, supplying them with important messages and information on the progress of the interrogation proceedings with himself and his fellow prisoners. His wife, Emilie Lišková, forwarded the messages to their designated points. The link was discovered in September 1944, whereupon Emilie Lišková and other resistance fighters were transported to the Gestapo prison at the little Fortress in Terezín. This is also where Dr. Otakar Liška was executed on November 24, 1944, without trial.

Das Schicksal von Otakar Liška

Alena Hájková

Resumé

JUDr. Otakar Liška wurde am 30. 3. 1899 geboren und war Sektionschef des Innenministeriums vor dem Krieg. Er betätigte sich von Anbeginn der Besatzungszeit an den Aktivitäten der Widerstandsbewegung. Er war Mitglied der Gruppe PÚ, die der politischen Zentrale. Diese Gruppe war Teil der Zentrale des heimischen Widerstandes (ÚVOD). Seine Mitarbeiter waren bedeutende Widerstandskämpfer wie Dr. Prokop Drtina, Dr. Václav Holý, Dr. Vladimír Hora, Dr. Miroslav Kohák, Dr. Jaroslav Valenta, der Redakteur Rostislav Korčák, Prof. Wolfgang Jankovec und weitere. Dr. Liška war besonders im Nachrichtensienst nutzbringend. Sein diesbezügliches Wirken war sehr umfangreich und systematisch. Die Nachrichten waren für Präsident E. Beneš bestimmt, sie waren äußerst wertvoll, wie Prof. Vladimír Krajina, ein Mitglied des ÚVOD, der seit 1948 im Ausland lebte, in einem Brief aus dem Jahr 1990 an Liškas Kinder feststellte.

Am 7. September 1942 wurde Dr. Liška von der Gestapo verhaftet. Selbst im Prager Gestapogefängnis in Prag-Pankráč setzte er seine Tätigkeit als Widerstandskämpfer fort. Es gelang ihm, eine Verbindung zu den nicht inhaftierten Mitgliedern der Gruppe herzustellen, denen er wichtige Nachrichten übermittelte und Informationen über den Verlauf der Verhöre seiner selbst und seiner Mitgefangenen. Nachrichten an bestimmte Stellen übergab seine Gattin, Emilie Lišková. Die Verbindung wurde im September 1944 aufgedeckt. Liška, seine Frau und weitere Mitarbeiter wurden ins Gestapogefängnis auf der Kleinen Festung in Theresienstadt gebracht. Dort wurde JUDr. Otakar Liška ohne gerichtliches Urteil am 24. 11. 1944 hingerichtet.

Otakar Liška a jeho žena Emilie

- 1) Průběhem co nejrychleji doolej Makarov
a to bezpečně, její obsah je pro středu
od Plasse, pro nějž jsi mi již svého
času Ty něco vyřizovala.
- 2) pro Tebe garantuji obsah své výpovědi
u vyšetřovacího Komisaře. Dej jí
přičině strýcovi a řekni mu, že to,
co jsem byla nucena říci, se opírá
o výpovědi a důkazy těch, kteří již
byli vyšetřováni předtím.
Výpověď svoji dobře uschovej.
- 3) Podle posledních mých informací
máme být předáni vyšetřovacímu
soudci v lednu 1944 a k soudu
do Mnicha odjít v březnu 1944.
To znamená, že bych ty nebyl
před Cervenou 1944.
- 4) Co je s Ašou? Již jsem neml na
Karlůvku.
Těch noviců?

Smj

OČIMA VZPOMÍNEK

Autorka těchto vzpomínek – Margita Krausová, provdaná Kárná – začala svou strastiplnou cestu po koncentračních táborech jako devatenáctiletá mladá žena. Do ghetta Terezín přijela z Prahy transportem Au 1 dne 15. května 1942. Odtud pak byla deportována transportem Em dne 1. října 1944 do Osvětimi. Díky silné vůli i přízni osudu holocaust přežila. Prakticky celý život pracovala se svým manželem na dokumentaci a výzkumu zločinů, jichž se nacisté dopustili na milionech evropských židů. Je spoluautorkou mnoha studií i publikací této problematiky. Také do Terezínských listů po mnoho let pravidelně přispívala. Jejím odchodem v roce 1998 jsme my všichni ztratili vzácnou ženu a obětavou spolupracovnici.

Redakce

Léta našeho života

Margita Kárná

Byl rok 1942. Bratr už byl v Terezíně, zprávu o něm jsme neměli žádnou. Matka umírala na tuberkulózu, nebylo jí pomoci. Proto jsem nesměla bydlet u rodičů, chodila jsem k nim jenom na návštěvu a pomoci tátovi při domácích pracích a při ošetřování matky. Když už jsem nesměla být zaměstnána v knihařské dílně, měla jsem ve dne více času. Pracovala jsem jako uklízečka časně ráno a pak zase večer. Máma umřela, táta zůstal sám a já jsem se na krátkou dobu zase k němu přistěhovala. Byla doba transportů, věděli jsme, že nás to čeká jako všechny ostatní. Měla jsem sice možnost dostat se do Maďarska, ale táta mi řekl, že beze mne nikam nepojede, že vyskočí z okna. Co mi tedy zbývalo?

Nastoupili jsme do transportu v květnu 1942. V Terezíně jsme pochopitelně byli od sebe odloučení, město bylo tehdy ještě obýváno tamějšími obyvateli a my uzavřeni v různých kasárnách. Ani bratra jsem tak hned neviděla. Musím říci, že jsem si dost rychle zvykla na terezínský způsob života – na život v kolektivu jsem byla zvyklá, na málo jídla také. Zpočátku bylo práce málo, tak jsem to brala skoro jako odpočinek.

Dobře se pamatuji na den, kdy jsme museli všichni nastoupit na dvoře kasáren, projít okolo vrat, kde byly vylepeny plakáty s obrazy jízdního kola a aktovky, a podepsat, že nám ty věci nebo jejich majitelé nejsou známi. Patřily těm, kteří vykonali atentát na Heydricha. V těchto dnech měl do Terezína přijet transport, ve kterém někteří lidé z Podmokelských kasáren čekali své rodiny – ale ten transport se v Bohušovicích jen krátce zastavil a šel dál přímo na Východ. Pamatuji se na zoufalství postižených lidí, když se o tom dozvěděli . . .

Pak bylo léto, přijížděly transporty z Vídně a z Německa, téměř samí staří

lidé, kterým namluvili, že jedou do lázní Theresienstadt, kde budou jako v domově důchodců. Hodně z nich byli lidé nemocní. Ubytovali je, vlastně uložili, ve stodole nebo jízdně Podmokelských kasáren na holou zem. Tam leželi a umírali. My mladí jsme tam tehdy měli zdravotnické služby. Dodnes vidím před sebou vděčné oči starce, který ležel nehybně na zemi, když jsem mu dala napít a odháněla od něho mouchy, které ho neustále obtěžovaly. Dodnes slyším hlas staré ženy, která volala po svých dětech . . .

Když pak už bylo celé město ghettem, bydlela jsem v domě L 309. Byl to normální malý, zřejmě rodinný domek. Zpočátku tam nebyly kavalce, měly jsme ale matrace. Ty se na noc rozložily po podlaze a ve dne uspořádaly na kuchyň jako „gauče“. Později nám kavalce postavili, takže v pokoji, kde dříve bydlel nebo jenom spal jeden člověk, bylo teď osmnáct děvčat. V tom domě byla dokonce koupelna, takže bylo možné denně se pořádně umýt, samozřejmě jen studenou vodou. Už nevím, jak jsme to dělaly, ale bylo nás tam v koupelně najednou také deset. Dvě ve vaně, tři rozkročmo nad vanou, ostatní u umyvadla. Tyhle věci jsme braly s humorem – byly jsme mladé.

Zakrátko jsem našla spojení k tajné terezínské komunistické organizaci a práce v ní a život v kolektivu stejně smýšlejících lidí mi pomáhaly přes lecjaká úskalí.

V lednu 1943 se stalo to, co mnohým jiným: dostala jsem předvolání do transportu. Na Východ. Přesně jsme nevěděli, oč tam jde, ale věděli jsme, že to jsou transporty na smrt. Strašně se mi chtělo žít! Už jsem byla ve „šlajsce“ se svým ranečkem a seděla tu, k smrti smutná, sama, bez svých dobrých přátel. Tu pojednou přiběhla má kamarádka Edita, zdravotní sestra, nikdo jiný by se ke mně nebyl dostal, a dala mi prášky na spaní a řekla: Honem sněz ty prášky, usneš, oni tě odnesou na marodku a snad se to povede, že tu zůstaneš. Ani chvíli jsem nerozmýšlela. Obložila jsem si chleba se sádlem sedmi luminály, snědla jsem chleba a čekala, až usnu. Nic. Vzala jsem si tedy další a další a další luminály . . . Pak jsem se probrala až na marodce, kde mne chtěla jedna německá lékařka honem vzkřísit, abych nezmeškala transport. Mezitím ale zapracovali moji přátelé, sehnali našeho lékaře dr. Reise a on se zdravotní sestrou Vlastou Tallenbergovou (že to byla ona jsem se dozvěděla od ní až dlouho po válce) zařídili, že jsem zůstala. Zachránili mi život. Z toho velkého transportu do Osvětimi se zachránilo jen pár jednotlivců.

Přišel podzim 1944. Nacisté potřebovali, aby v Terezíně nebylo tolik lidí, zejména tolik mladých lidí. Nastaly transporty. Odcházeli hlavně mladí. Mezi nimi byl také můj manžel, za kterého jsem se provdala v Terezíně. (Mimochoodem: Po šťastném shledání po válce jsme se museli vzít ještě jednou, terezínský sňatek byl neplatný, ostatně jsme neměli žádné doklady o uzavřeném manželství.)

Při sestavování transportů se říkalo, že jdou na práci. Vzhledem k válečné situaci a k tomu, že šli hlavně mladí, zdálo se nám to možné. Když po odjezdu prvních dvou transportů oznámili, že se mohou manželky přihlásit dobrovolně

do transportu, který pojedje do stejného pracovního tábora, udělala jsem to, abych byla manželovi blíže.

Skutečnost ovšem byla zcela jiná. Jeli jsme ne do pracovního tábora, ale do Osvětími, konkrétně do Birkenau. Tam nás vyhnali z vagonů, všechno jsme museli nechat ve vagoncích. Na rampě nás rozdělili, šli jsme někteří vlevo, druhí vpravo. Co to znamenalo, jsme nevěděli. A pak hulákání – los, los! Nás ženy vedli někam do baráků. Nikde ani živáčka, byla blocksperré, bloková uzávěra. Jen před jedním barákem za plotem z ostnatého drátu stála dívka a volala na nás, abychom jí hodily přes plot všechno, co máme v kapsách, že beztak o to přijdeme. Esesák, který nás vedl, vytáhl klidným pohybem pistoli a střelil. Do čela. Dívka upadla na obličej, sukně se jí vyhrnula, byly vidět bílé dlouhé nohy . . . Vedle nás šel jiný esesák, přikročil k plotu a volal: „Nina, was ist dir denn?“ A pak zase – los, los! Šlo se do „sauny“, do sprch. Ostříhali nás dohola. Hledala jsem svou kamarádku, ona hledala mne. Stály jsme vedle sebe a nepoznaly se. Ze sauny nás odvedla jedna Polka. Řvala na nás, že teď teprve uvidíme. Vedla nás do velkého baráku, kde jsme ležely na holých palandách, rozřfesený zimou, hladem, strachem, tiskly jsme se k sobě a hledaly útěchu.

Potom nastaly všední osvětímské dny: apely, řev, jídlo z umyvadla pro deset lidí najednou, špína, odřívování, defilé před esesáky bez oblečení. Poznání, kde jsme, poznání, co znamená jít vlevo a co vpravo. Hořící komín. Škvírou v baráku pohled na to, jak nakládají cikány na nákladní auta a odvázejí je. Poznání, kdo nás už navždy opustil. Poznání, že všude jsou naši: tak jsem se dozvěděla, že můj Mirek už jel transportem do rajchu a že Zdeněk, jeho mladší bratr, musel jít na tu nesprávnou stranu, do plynu.

Vzpomínám na některé z nás. Jmenovala se Jiřina, příjmení už dávno nevím. Přijela do Osvětími z Terezína, byla ve vysokém stupni těhotenství. Nevím, jak se nám to tenkrát podařilo, ale po celou dobu našeho pobytu jsme její těhotenství stačily krýt, ať už to bylo na apelech, při mytí, při odřívování, kdy jsme defilovaly před esesáky, jak nás pánbůh stvořil. Až jednou byla ohlášena selekce, kde se měly vybrat práce schopné ženy na práci do rajchu. Opět jsme tam stály nahé, jednotlivě jsme musely předstoupit před stůl, za kterým seděli šrajbři a stáli dva esesáci – jeden z nich byl Mengele. Jiřinka – mohlo jí být tak devatenáct let – stála kousek přede mnou a mou kamarádkou, s kterou jsme se vydávaly za sestry, abychom mohly zůstat spolu. A Mengele se ptal Jiřiny: „Ty jsi těhotná, že?“ A Jiřina tvrdošjně řekla, že ne, že má takovou postavu. Tak jí esesák řekl, aby šla stranou, že se tedy o tom přesvědčí. My jsme šly dál, přeřadili nás do jiného táborového úseku a o Jiřince jsme víckrát neslyšely.

Byla s námi mladá Slovenka, Zuza. Mně se tenkrát zdála být už hrozně stará – mohlo jí být tak osmadvacet, devětadvacet let. A byla divná. Nemluvila s nikým, neodpovídala na dotazy. Každou noc plakala ze spaní, naříkala. Až za dlouhou dobu jsme zjistily, co jí trápí: do Osvětími přijela se svými třemi dětmi. Při první selekci po opuštění vlaku jí někdo řekl, aby své děti svěřila nějaké starší ženě, že o ně bude dobře postaráno, ona sama že půjde pracovat a bu-

de jim moci přilepšit. Udělala to. Zakrátko, snad hned potom, se dozvěděla krutou pravdu, kam své děti poslala. Stejně by je nebyla zachránila, ale nemohla si odpustit, že v jejich těžké, nejtěžší chvíli nebyla s nimi . . .

Odjezd z osvětímského pekla byl stejně hrůzný jako příjezd, jako by nestačila osvětímská skutečnost sama o sobě, museli nás ještě strašit. Byl večer, ostré umělé osvětlení, ohlušující hluk nákladních aut, vypadalo to úplně stejně, jako když odváželi cikány do plynu. Ale pak nám dali chleba! Kdybychom šli na smrt, chleba by nám určitě nedali.

Jely jsme. Nevím, zda dlouho nebo krátce. Stály jsme namačkány v dobytčím vagoně. Jedna z nás, Líza, škvírou ve dveřích zjistila, kterým směrem jedeme. Jely jsme na západ! Tak jsme se dostaly do lázní Kudowa, Líza nám hned řekla, že jsme velice blízko našich hranic. Věřte, byla to obrovská útěcha, i když jsme nevěděly, co nás čeká.

Ostnatý drát, baráky, hned apel. A řev. A zjištění: vám zbyl chleba z cesty? To dnes nemusíte dostat večeri a zítra nebude žádný příděl chleba. Některé jsme držely svůj kus chleba jen tak v ruce, jak také jinak, ale zdaleka ne všechny si svůj chleba šetřily.

S ubytováním jsme byly spokojeny, nechali nás, děvčata z Terezína, pohromadě. Byly tam palandy, poměrně čisto, zdálo se nám, že před námi tam ještě nikdo nebydlel. Byl to malý lágř a hlavně – nebyly tam komíny.

Na cestu nás oblékly do pruhovaného munduru, dostaly jsme dokonce kabáty a spodní prádlo. Deky byly tenké, pod jednou dekou nebylo možno zimou usnout. Většinou jsme spaly po dvou, abychom se mohly přikrýt dvěma dekami. Ráno jsme byly celé rozlámané. Výhrůžku z prvního apelu komendantka nedodržela, dostaly jsme příští den najíst. Bylo to sice příšerné žrádlo, jinak se to nedá říci, ve vodě vařená červená čepa, nebo uvařený sušený tuřín, všechno samozřejmě neslané. Ale přece se alespoň trochu naplnil žaludek něčím teplým.

Byly jsme rozděleny do různých komand. V první době jsme pracovaly hlavně venku, dělaly jsme zákopy nebo základy něčeho. Stavební práce vedl starý člověk v civilu, esesáci nás hlídali zdáli. Naučily jsme se pracovat tak, aby nám nebyla zima, ale abychom nevydaly příliš sil. Občas nás sice honili, ale to jsme si pomáhaly tím, že jsme si do taktu s krumpáčem říkaly: A stejně to proserou a stejně to proserou.

Později vybírali mezi námi na práci do fabriky. Martu, moji kamarádku-ses-tru, vybrali za pradelnu. Měla brýle a asi proto ji nechtěli do továrny. Nás vodili do fabriky. Chodily jsme přes městečko, nedostatečně oblečené, hladové, v špatných botách, unavené. Jak to bylo daleko, dnes už nevím, ale zdála se nám ta cesta velmi dlouhá. Prodělaly jsme školení, při kterém jsme se učily, jak zacházet se šuplěrou, jak pracovat na soustruhu, jak nastavovat, pustit, zastavovat stroj. Samozřejmě školení bylo jenom v noci a bylo strašně únavné. Klížily se nám oči, byly jsme strašně hladové. Stejně jako při denní práci jsme dostaly polévku z řípy nebo tuřínu jen jednou denně. Po skončení nočního za-

učování nastala ještě denní práce, po apelech, po úklidu baráku. Oddechly jsme si, když jsme začaly chodit na denní směnu na práci v hale fabriky.

Naše komando pracovalo na jedné lince. V řadě soustruhů, možná i fréz, se krájely, obráběly a soustružily kónusy pro letadla. Dělal jsem první operaci, řezala velké silné trubky na pět nebo šest dílů. Byla to enervující, vysilující práce. Musela jsem ten těžký kovový kus – nevím, zda to byla měď nebo jiný kov – upnout, uvést stroj do chodu a hlídat. Když byl první kus odřezán, musela jsem ho chytit hákem, samozřejmě bez vypnutí stroje, čili sáhnout hákem dovnitř tak daleko, abych chytla uřezaný kus, ale ne dál! Hák by se roztočil a s ním i moje ruka. Nejhorší byl předposlední kus. Jen se nedotknout hákem stroje! Ale nechytit kruh by znamenalo, že by uletěl a někoho zranil. Celých dvanáct hodin, bez přestávky, být takto ve střehu, zvedat a držet ty těžké kusy. Fyzicky jsem byla velice unavena, ale horší bylo to celodenní napětí. Naštěstí jim za nějaký čas došel kov a my jsme nyní kónusy vyráběly z duralu. Byl to velmi lehký materiál, jen se při práci s ním strašně prášilo. Byly jsme celé zaprášené, vdechovaly prach, ale přesto to bylo pro nás mnohem lehčí.

Když jsme potřebovaly jít na záchod – směly jsme jen dvakrát denně – vedla nás tam aufseherka, dozorkyně. Šlo se velkou halou, kde pracovali Rusové, kteří tam vyklepávali a narovnávali vrtule. Byl tam ohlušující rámus a bylo zcela vyloučené si s někým promluvit.

S námi pracovala Marika, Maďarka, které bylo dvanáct let. Vydávala se za patnáctiletou, aby mohla zůstat s matkou, která také pracovala v továrně. Naštěstí dostala dívka poměrně lehkou práci, poněvadž náš školitel, demobilizovaný mladý muž, se do ní zakoukal. Ale i tak je pro mne dnes nepředstavitelné, co takové dítě muselo vydržet. Dvanáct hodin denní nebo noční práce, cesty z tábora a do tábora, apely a všechno ostatní.

Ve fabrice pracovali také Francouzi a Italové. Zda to byli zajatci nebo vězňové nebo zda byli totálně nasazení, nevím. Vždy v poledne jim dovezli velkou konev – asi jako byly naše konve na mléko – s polévkou. Oni viděli, že celý den nejíme, nepijeme, a chtěli nám trochu pomoci. Prohlásili, že polévka je kyselá, že takové žrádlo jíst nebudou, aby ji dali nám. Jednou nebo dvakrát jsme skutečně jejich polévku dostaly. To bylo blaho! Hustá, omaštěná, osolená polévka! Ale potřetí se tento trik nepovedl, polévku jim vylili před našima očima. Vícekrát se hoši o takovou pomoc pro nás už nepokusili.

Své denní penzum práce jsme musely vždycky plnit a práce musela být přesná. Na konci linky seděla německá kontrolorka, měřila každý vyrobený kus. Neodvážily jsme se, nepracovat přesně, ostatně nám každou chvilku kontrolovali stroje, zda jsou dobře nastaveny. Na jaře 1945 – to ovšem předbímám – se však stalo, že přestali vyrobené kusy odebírat a odvážet. Zda neměli vozidla, nebo zda už je nikdo nepotřeboval, zda už je nebylo kam odvážet, kdo ví. Kónusy se hromadily, na každém rohu stály narovnány a bylo jich stále více a více. A tu jsme začaly pracovat. Důkladně. A rychle! Mistr, který nás předtím honil, teď chodil a říkal: Co se tak honíte? Proč to děláte? A my jsme se jen

usmívaly. Bylo jaro 1945, věděly jsme, že to nemůže dlouho trvat, věděly jsme o tom, kde probíhá fronta, i o jaltské konferenci. Hlídali nás, hlídali, ale v továrně pracovali hoši a děvčata z Náchoda. Nemohli nám dávat jídlo, ale přinášeli zprávy a ty se vždycky nějak k nám dostaly. Jak, to věru dnes už nevím. My jsme se nesměly vzdalovat od svých strojů a nikdo, kromě mistra, k nám nesměl.

Když jsme měly noční směnu, čekala na nás ráno po apelu většinou ještě další práce – uklízet v baráku, na dvoře, někdy i jít do krechtu pro brambory. Tomu jsme se nebránily, i když jsme byly k smrti unavené. Tam totiž byla možnost najíst se syrových brambor. V krechtu jsme byly bez dozoru, našim hlídačům krecht nevoněl a tak jsme si při nabírání brambor honem vybíraly nějaké lepší a jedly je. Se slupkou, syrové. Nikomu po nich nebylo špatně a trochu jsme se nasytily. Později už jsme věděly, který z dozorců je „lepší“, který „horší“, kdy si můžeme dovolit nějaké ty brambory pronést na ubikaci.

Ve štabě jsme měly kamna a někdy se v nich i topilo. Nevím dnes už, zda jsme dostávaly nějaký příděl topiva, nebo zda jsme si i to musely „organizovat“, tj. ukrást. Našly jsme si staré plechovky, kterým jsme říkaly „pušky“, podle německého „Büchse“, navrtaly na jejich horním okraji dírky, provlékly drát coby držadlo. Další dlouhý drát jsme navázaly na tyčku, Bůh ví, jak jsme na to přišly a kde jsme to všechno sebraly, odkryly horní plát bubínku a spouštěly „pušku“ s obsahem dolů do kamen, přímo nad ohýnek. Šťastné majitelky bramboru si tak uvařily svůj úlovek. Když nebylo nic, ohřívaly jsme si vodu na mytí a na praní. Měly jsme přísný pořádek mytí, takže jsme přece jenom byly poměrně čisté. Byly jsme na to nemálo hrdé, že nemáme vši. Když jedna z nás přece jenom jednou vešky chytla, daly jsme se všechny do hubení a čistění a praní, aby se nerozmnožily, a skutečně se nám to povedlo.

Většinou jsme ovšem byly odkázány na jídlo, které nám dávali: ráno černou bryndu a kousek chleba, večer řídkou vodovou polévku z tuřínu nebo červené řepy. Někdy v polévce plavaly kousky brambor i se slupkami. I při tom hladu, který jsme měly, nemohly jsme někdy tuto polévku pozřít, všechno se vařilo bez soli, bez omastku. Mudrovaly jsme nad tím a řekly si, že česká kuchařka by určitě i z toho mála uvařila trochu lepší jídlo. Byly jsme např. ochotny vzdát se těch kousků brambor, které sem tam v polévce plavaly, abychom jednou za týden, třeba v neděli, dostaly brambory na loupáčku. Ale jak na to? Bylo dohodnuto, že se přihlásíme při ranním apelu a pokusíme se o nápravu.

Volba padla na mne. Byla jsem totiž štabenälteste, ačkoli jsem tam patřila k nejmladším. Byla jsem dost energická a bylo mi dokonce svěčeno rozdělování chleba, což byl projev velké důvěry. Těšilo mne to samozřejmě, i když to bylo spojeno s prací navíc. Každé ráno jsem vstávala první a šla jsem do kuchyně pro konev černé bryndy a pro chleba. Tuto cestu přes lágrovský dvůr jsem využívala také pro sebe: každé ráno, ať byl sebevětší mráz, byla má první cesta do boudy, kde byla pumpa. Rozsekala jsem dřevákem led, pouštěla na sebe vodu z pumpy a celá jsem se „osprchovala“. Měla jsem pak pocit čistoty

a osvěžení. Po celou dobu, i při našem nedostatečném oblečení, jsem nedostala ani rýmu.

Apel se zrovna konal v chodbě některého baráku, bylo totiž strašně počasí a esesákům se zřejmě nechtělo do té sloty. Přihlásila jsem se o slovo a přednesla naši žádost, aby kuchyň převzala jedna dívka z našich řad. Uša – Unterscharführer – na to pronesl delší řeč a řekl, že komu se to nelíbí, tomu mohou velice lehko dopomoci do ráje, že mají takové zázračné injekce, po kterých bude nespokojencům navždy dobře. To byl náš první a poslední pokus o zlepšení naší situace.

Čekaly jsme s obavami, jaké důsledky naše vystoupení bude mít. Nic se nám nestalo a za nějaký čas došlo k výměně kuchyňského personálu. Jídlo se od té doby přece jenom dalo pozřít. Kuchyň tam byla velice pěkná, vařilo se tam totiž také pro esesáky a výměna kuchařek přinesla zlepšení stravy i jim. Domnívám se, že to byl hlavní důvod, proč se k tomu rozhodli.

Náš lágř byl poměrně malý, nebylo nás tam více než pět set, možná i méně, což mělo své výhody, ale také nevýhody – esesáci a esesačky znali osobně všechny vězenkyně. Musely jsme tvrdě pracovat, měly jsme hlad, byla nám zima, ale přesto vládl poměrný klid. Jen jednou se stalo, že jednu vězenkyni odvezli zpět do Osvětimi. Pro jaké provinění – to jsme se nikdy nedozvěděly. Jednu ostříhali za trest znovu dohola. Ve srovnání s jinými lágřy to bylo vcelku dobré. Jestli naši vězňatelé chtěli mít klid a pokoj, jestli příčinou byla blízkost našich hranic nebo už pokročilá doba válečná – kdoví. Úmrtí tam byla spíše výjimkou než pravidlem, starší ženy mezi námi téměř nebyly.

Za nějaký čas jsme zjistily, že je možno opatřit si určité potřebné věci. Jak se k nim prodávající – vždy to byly Polky – dostaly, bylo jejich tajemství. Když mně začaly silně krvácet dásně, naše vězeňská „lékařka“ (byla to studentka asi se šesti semestry Lékařské fakulty) mi řekla, že bych potřebovala kartáček na zuby. Po tajných průzkumech a dotazech jsme zjistily, že kartáček na zuby stojí jeden a půl bochníku chleba. S kamarádkou Martou jsme začaly šetřit, ona i já jsme se vzdaly denního přidělu chleba, až jsme měly kartáček splacený . . . Bylo to velmi těžké a někdy jsem si zoufala, ale moje kamarádka hladověla pro mne a nestěžovala si. Myslím, že i to se dá nazvat hrdinstvím.

V té době se stalo, že se nám začal ztrácet chleba. Snažily jsem se totiž, uschovat si vždycky alespoň kousek na večer, abychom jednou denně měly pocit trošku naplněného žaludku. Kradla dívka z velmi bohaté rodiny. Byla na tom fyzicky velmi špatně, vyhublá na kost, ale přesto jsme ji odsuzovaly, vždyť tam byly těhotné mladé ženy, které musely být ještě hladovější než ona. Nikdo jí nikdy nic nevyčítal, ale nepatřila už mezi nás, nemluvily jsme s ní, nepomáhaly jsme jí v ničem.

Velkým problémem bylo také sušení prádla. Na rozdíl od Birkenau, kde bylo možno spíše jen výjimečně dostat se k troše vody, v Kudově jsme vodu měly a sem tam i možnost vodu si ohřát. Naštěstí se v naší šhubě sešla parta mladých žen, které se dovedly domluvit. Pralo se, ale jak vyprané prádlo sušit? Na

šťubě by neuschlo, byla tam příliš velká zima, plamínek na dně našich kamen nemohl stačit. Opatřily jsme si, bůh ví jak, každá kus provazu, který jsme si ovázaly kolem pasu. Vyprané či spíše vydrhnuté kusy prádla jsme si věšely kolem sebe, buď na holé tělo nebo na kabát, a chodily s nimi tak dlouho, až se zase daly obléknout.

Stejně záhadným způsobem jako provaz jsme si opatřily sůl. Byla to sice sůl červená, dobytčí, ale všem nám velice pomohla. Špetka soli do polévky, to bylo přece něco! Také jsme získaly jehlu, což byl poklad nad poklady. Když pak přišlo jaro, byly naše rezné, dlouhé spodní košile už zbytečné, jak jsme pevně věřily. Z dek jsme vytahovaly nítě, jedna dívka, šikovná švadlenka, napižlala nám z košil halenky, nevíím čím, nůžky jsme neměly. O jarních večerech jsme pak jedna po druhé šily. Kdo měl hotovou halenku, tomu ona dívka rozstříhla pruhovaný mundur a šily jsme si z toho sukni a bundu. Zda si toho aufseherky, dozorkyně, všimly nebo ne, kdo ví, ale nikdy kvůli tomu nebyl žádný průšvih. Jen prohlídek jsem se obávaly. Jednou se stalo, že jsme jehlu tak dobře schovaly, zřejmě ve slavníku, že jsme ji už nikdy nenašly, a byl konec šití. Stejným způsobem jsem ztratila i prstýnek, který mi s mými iniciálami poslal k narozeninám jeden ruský zajatec. Byl to prstýnek z obyčejného kovu, ale byl mi velice milý. I ten se mi ztratil ve slavníku. Tak jsem si ověřila, co to je, hledat jehlu v kupce sena . . .

Když začala naše šicí mánie, byla už velmi pokročilá doba, snad březen či duben roku 1945. Zprávy byly pro nás plny naděje, sem tam jsme se dokonce dosyta najedly masa. Dostaly jsme dvakrát nebo třikrát krátce po sobě skutečně velké porce masa. Domnívaly jsme se, že to bylo maso z padlých koní. V té době už ve fabrice pro nás neměli práci. Zpočátku nás zaměstnávali na dvoře, kde jsme zcela nesmyslně přenášely šrot z jednoho konce na druhý. Bylo to strašně únavné. Hlídaley nás esesačky, abychom se neulejvaly, ale bylo jaro, slunce svítilo, byly jsme aspoň na čerstvém vzduchu. Když pak už ani šrot nebyl, dali nám do rukou košťata, postavili do řad proti sobě a musely jsme zametat tovární dvůr. Sem a tam, a zase nazpátek. S touto nesmyslnou prací jsme se nemohly smířit. Jak jsme ty esesačky nenáviděly! Ale nesměly jsme nic na sobě dát znát. Nejvíc nás honila jedna, která nám zneptějšila život, jak jen mohla. Teprve ke konci jsme se dozvěděly, že měla čtyři syny a všichni jí padli ve válce. Ona se mstila nám.

Asi v polovině dubna 1945 jsme přestaly docházet do továrny. Zůstávaly jsme uvnitř lágru. Kromě apelů a vnitřních prací se nedělo nic. Jídla bylo stále méně a méně, ustal též příliv zpráv. Byly jsme odříznuty od vnějšího světa. I to komando děvčat, které chodilo pracovat na dráhu, bylo staženo zpět. Dříve tam získávaly zprávy, trochu jídla a hlavně předávaly ústně adresy se vzkazy, které pak náhodou hoši a děvčata posílali na určené adresy. Začalo se mluvit o evakuaci lágru. To nás vyděsilo. Byly jsme tak blízko naší vlasti a teď bychom měly jít nebo jet někam dále do rajchu! Všechno nasvědčovalo tomu, že přece jenom půjdeme. Dělal se pořádek ve skladech, byly prohlídky na pokojích, apel stíhal apel, vládlo rozčilené ovzduší.

30. dubna večer přišla k nám na pokoj polská šrajberka, písafka, moc slušné a vzdělané děvče, a řekla nám, že všechno vypadá, že opravdu půjdeme. Všichni esesáci jsou strašně rozčilení, stále spolu něco hovoří a debatují. Ona zaslechla jenom, že prý Hitler je mrtev. Jaká naděje pro nás! Přece musí být konec války už blízko! Ale co bude s námi?

Příští den byl klid. A další dny také. Až osmého května . . . Nástup! Apel! Sama lagerführerka k nám měla proslov a řekla, že u ní byla delegace náhodských občanů a žádala ji, aby tábor rozpustila a nás propustila. Obracela se na nás, že jí přece můžeme dosvědčit, že s námi bylo zacházeno vždycky slušně a humánně. Nařídila nám, abychom si vzaly své věci (!) a v pořádku za hodinu nastoupily. Nevěřily jsme jí tak docela, nevěděly jsme vůbec, jak to vlastně venku vypadá. Vrátily jsme se na ubikace a zjistily, že dveře do skladišť jsou dokořán. Vrhly jsme se na chleba, krájely si tlusté krajíce, namazaly je margarínem a zakously se hladově do nich. To byla slast! Už jsme našemu osvobození začaly pomalu věřit. V určenou dobu jsme stály připraveny na dvoře a . . . Vrata se otevřela a my jsme šly. Šly jsme tiše, bez řečí, omámeny svobodou, krásným májovým dnem a vyhlídkou na návrat domů . . .

Šly jsme dlouho či krátce? Já nevím. Nevěděl to asi nikdo z nás. Pojednou jsme viděly lidi. Lidi s československými prapory. Byly jsme na naší hranici. Z druhé strany se ozvalo: Kde domov můj, kde domov můj . . . My jsme nemohly hned zpívat s sebou. Tekly nám slzy, stály jsme a plakaly. Plakaly štěstím. A pak jsme se objímaly, plakaly, smály se. Byly jsme svobodné, byly jsme doma.

(Vzpomínka byla napsána v roce 1982.)

Years of Our Lives

Margita Kárná

Resumé

A former inmate of the women's camp in Terezín recalls in the form of retrospective flashes several years of the Nazi occupation which she had spent in forced incarceration in Terezín, Auschwitz, and Kudowa in Poland.

Margita Kárná, born Krausová, born on February 26, 1923, was brought to Terezín with transport Au-1 from Prague, on May 15, 1942. She was taken from Terezín to Auschwitz with transport Em, on October 1, 1944.

As bad as the conditions were in Terezín, they were no match to the horrors she was to live through later on in Auschwitz. Margita, then a young woman, was strong enough to withstand the work load and she did not succumb to any disease. Living in a collective of people sharing the same philosophy of life provided her with a great deal of moral support and filled her life with purpose. She even married in Terezín. In 1944, immediately after her husband left with the first Fall transport, she volunteered to go to a „labor camp”, too. She wanted to be near him. But the point of destination of her transport was Auschwitz, instead. It was there that she came to understand what it meant to go to the left or to the right, and what the smoke-stacks were for. She had the fortune to pass through all the selection procedures and, eventually, was shipped from Auschwitz to a genuine labor camp. The name of the new place was Kudowa and it was near the Bohemian border. The camp was small and its young female inmates were assigned to work in a factory for aircraft components. The work was exhausting and stressful, the young women had to work both day and night shifts, but thanks to solidarity and mutual support, they survived.

As the Spring of 1945 arrived, the work at the factory was suspended and rumors of an upcoming evacuation began to spread about the camp. The wardens were very nervous and showed signs of losing hope (they had learned of Hitler's death). On May 5, 1945, a group of citizens from a nearby Bohemian town named Náchod took over the camp during a spontaneous liberation raid, which was a success. The fortunate women wasted no time running for the Bohemian border, where they arrived just in time to join the citizens of Náchod singing *Kde domov můj ...*, the Czechoslovak national anthem.

Jahre unseres Lebens

Margita Kárna

Resumé

Die ehemalige Gefangene des Theresienstädter Ghettos erinnert sich an die Jahre der nationalsozialistischen Okkupation, die sie in Theresienstadt, Auschwitz und im polnischen Kudowa verbrachte. Margit Kárna, geborene Kraus wurde am 26. 2. 1923 geboren.

Mit dem Transport Au 1 wurde sie aus Prag nach Theresienstadt deportiert, am 15. 5. 1942, aus Theresienstadt wurde sie am 1. 10. 1944 mit dem Transport Em nach Auschwitz verschickt.

Die Verhältnisse in Theresienstadt waren bei weitem nicht so entsetzlich, wie das was folgte. Margit, ein junges Mädchen hielt die Arbeitsbelastung aus und wurde auch nicht krank. Im Kollektiv von Menschen gleicher Gesinnung fand sie Halt und einen Sinn des Lebens. In Theresienstadt heiratete sie. Als im Jahr 1944 der erste Arbeitstransport aus dem Ghetto wegging, wurde auch ihr Mann eingereiht. Sie zögerte nicht und meldete sich auch sogleich ins „Arbeitslager“. Sie wollte ihm nahe sein. Das Ziel war aber Auschwitz, hier erfuhr sie, was es hieß nach links oder rechts zu gehen und was die qualmenden Schornsteine bedeuteten. Sie hatte Glück, sie wurde selektiert und aus Auschwitz wirklich in ein Arbeitslager verschickt. Der neue Ort hieß Kudowa und befand sich nahe der tschechischen Grenze. Es war ein kleines Lager und die jungen Häftlinge kamen in eine Fabrik, wo Flugzeugteile erzeugt wurden. Dank ihrer Solidarität hielten die Mädchen die enervierende und ermüdende Arbeit aus, denn sie halten sich gegenseitig.

Im Frühling 1945 horte die Arbeit in der Fabrik auf und es wurde über eine Evakuierung des Lagers gesprochen. Das Wachpersonal war aufgeregt und empfand möglicherweise auch Horfnungslosigkeit, als sie vom Tod Hitlers erfuhren. Eine Gruppe von Bürgern aus Náchod kümmerte sich am 8. Mai um die rasche Auflösung des Lagers in Kudowa. Die glücklichen Gefangenen gelangten über die tschechisch-polnische Grenze und dort konnten sie mit der Bevölkerung ins Singen der Staatshymne einstimmen.

Vzpomínky Marie Polákové

Marek Poloncarz

Z celkového počtu asi 32 000 vězňů, kteří prošli v letech nacistické okupace branami policejní věznice gestapa v terezínské Malé pevnosti, téměř 5 000 tvořily ženy. Byla mezi nimi celá řada významných osobností společenského a kulturního života, jejichž jména se objevují na stránkách encyklopedií a slovníků. Byly zde ženy, které známe spíše díky jejich manželům nebo synům, za jejichž činy často byly pronásledovány. Jména jiných ostatní vězenkyně uchovávaly v paměti proto, že jim tu byly oporou a díky své povaze dokázaly smelostí osazenstvo cely.

Jednou z nich byla bez pochyb Marie Poláková. Jejího manžela Miloslava, který byl židovského původu, zatkl gestapo za podporování rodin zatčených a uvěznilo v Terezíně. Marie brzy následovala svého muže. Za porušování protizidovských nařízení byla zatčena 6. 10. 1942 v Praze. V Terezíně byla vězněna od 28. 10. 1942 do 5. 5. 1945, tedy více než dva a půl roku. Za tu dobu prošla několika celami (27, 24, 25) a stačila se dobře seznámit se systémem fungování nacistického vězení. Bohužel s mužem se již nesetkala. Z Terezína odjel začátkem roku 1943 transportem do Osvětimi, kde 24. 2. 1943 zahynul.

Byla známa i proto, že vykonávala funkci vedoucí ženského dvora (i zde dle vzoru koncentračních táborů nazývané kapo, ačkoliv přece jen poněkud odlišného postavení). Tato funkce byla vždy rozporuplná a mohla být ostatními vězňenými vnímána krajně negativně, jako jistá forma spolupráce s vězniteli. Jméno Marie Polákové ve vzpomínkách uvádí nejméně 50 spoluvězenkyň, v některých případech jsou to dokonce celé pasáže. Pouze dvě ze vzpomínajících o ní hovoří nepříliš lichotivě: „Maruška Poláková byla víc komisní, než musela, nebyla oblíbená, nikdo ji neměl rád. Chtít na ní soucit, radu – pokrčila rameny, zmizela.“¹⁾ Nebo: „Trochu závistí vyvolával u žen i její zjev, byla vždy pečlivě oblečená. Musím však říci, že trochu komisnosti v sobě měla“. Tatáž žena se však zároveň snažila pochopit a vysvětlit nelehké postavení vedoucí cely či dvora vůči spoluvězňům na straně jedné a věznitelům na straně druhé. „Její postavení bylo těžké, ženy si totiž myslely, že má možnost zasahovat do transportů a že může svou přímluvou zlepšit podmínky žen na cele.“²⁾

Naopak v ostatních zmínkách zcela převažuje kladné až vřelé hodnocení její osoby a postojů. Kladně bylo posuzováno i to, jak vykonává svou funkci. „Komandantkou dvora byla Maruška Poláková, která se o nás velmi starala. Zнала perfektně německy a dělala tlumočnici mezi dozorkyněmi a námi. Hned nás informovala co a jak, jak to v Malé pevnosti chodí.“³⁾ Z titulu své funkce byla přítomná při přijímání nových transportů a díky znalosti poměrů ve věznici dokázala je alespoň částečně chránit před týráním ze strany dozorců.⁴⁾ Ženy vyzdvihovaly, že byla hodná, klidná a uvážlivá. Velmi často také zdůrazňovaly, že „dbala na čistotu a na cele se snažila udržet pořádek“⁵⁾ Nepochybně chápala

význam hygieny v těžkých podmínkách, což ilustruje fakt, že „úzkostlivě dbala na to, abychom se nečesaly v blízkosti šatů, aby se nepřenášely šatové vši.“⁶⁾ Poukazovaly na to, že se snažila ostatním pomáhat. Jedna z vězenkyň uvádí, že díky Marii Polákové zachránila v Terezíně své cennosti. „Měla jsem... u sebe hodinky a nějaké prstýnky, tak jsem to jejím prostřednictvím poslala domů. Skutečně se to podařilo, blondýnka Marie tam měla nějakého známého četníka, který jí tyto věci zařídil.“⁷⁾ Využívala svého postavení i proto, aby mohla alespoň někomu něco opatřit. V jedné ze vzpomínek je dokonce zmínka o tom, že přinesla svým spoluvězenkyním vaňič, na kterém pak přes noc si mohly uvařit brambory.⁸⁾

Samozřejmě, že takovéto projevy mohly u jiných vězňů vyvolat závist a nespokojenost. v extrémních podmínkách věznice jakákoliv pomoc byla možná pouze v případě jednotlivců nebo malých skupin a nikoliv ve velkém měřítku. Nelze ji také proto přeceňovat. Chtěli jsme pouze ukázat, že Marie Poláková patřila k těm lidem, jejichž postoje a charakter byly v paměti spoluvězňů zachovány jako příklad čestného a slušného chování.

Nechme dále hovořit již samotnou Marii Polákovou. Následující text je výběrem ze vzpomínky, kterou sepsala v šedesátých letech. Je příznačné, že svou vzpomínku uvedla slovy: „Chtěla bych hned na začátku poznamenat, že nedovedu psát krváky, vím, co se vypráví na pevnosti návštěvníkům, a že to dav žádá. Lidem většinou nestačí to, co opravdu bylo, lidé nechápou, že ne tělesná bolest, ale to pošlapané lidství, bylo to nejhorší, čeho jsme byli svědky. Vzali nám lidskou důstojnost a poznali jsme jenom oheň nenávisti a že to vše se dalo vydržet jen proto, že jsme věřili, věřili pevně v lepší zítřek, a že tam nesedíme nadarmo.“ Text, který byl mírně zkrácen, neobsahuje žádné senzace, ale prosté vylíčení toho, co Marie Poláková v Terezíně viděla. Přesto, a možná právě proto, je velmi působivý a znovu nás přesvědčuje o tom, že to, co ona a další ženy (a samozřejmě i muži) v Malé pevnosti zažily, se v mnohém podobalo dění v koncentračních táborech, a je dalším kamínkem k mozaice obžaloby nacismu.

Zima 1943–1944

Jöckel zakázal svícení na celách, žárovky z cel byly vyšroubovány, cely přeplněné, ráno mytí i vydávání jídla – i večer za tmy. Žádný otop, děvčata tajně nosila z chléva dříví anebo nasbírala při polních pracích suché větvičky, někdy se podařilo v kanceláři při vybírání popele a odnášení tajně odnésti i trochu uhlí. Ve středu a v neděli, vždy 8 – 10 žen střídavě odevzdalo malý kousek margarínu, který se fasoval k večeři, s tím jsme svítily – z deky knot – když jsme zaslechly klíče, rychle zhasl – svícení na celách tehdy bylo přísně zakázáno. Zápalky obstaraly ženy, sloužící u komandantek a v Reinigungskommandu.

Na jaře 1944 znovu nařízeny hladovky, nejdříve pro pracák a později pro celé ženské oddělení. Komandantka Schmidová šla žalovat, že ženy nechtějí nastoupit na polní práce, přišel sám Jöckel a vyhnal všechny z cel, i nemocné, těhotné a staré, kopal a mlátil do všech, starou ženu (sestra Zajíčková), která

nemohla tak rychle vyběhnout, ve zlosti nakopl tak, že jí roztrhl křečové žíly, byla velmi těžce raněná a musela dlouho ležet na marodce. Po této akci Jöckel nevzkročil na ženské oddělení a Schmidku jsme nenáviděly ještě víc, poněvadž byla původcem těch hladovek a vyčerpávajících cvičení ráno a večer před biografem.

Na jaře 1944 přišlo několik set vězňů z Flossenbürgu (pracovali v Richardu) a Jöckel vtěsnal celé ženské oddělení na mužský dvůr proti márnici pouze do dvou cel, které měly nejhorší hygienické ubytovací podmínky vůbec. Byly to cely č. 8 a 9, ve kterých nás bylo často natlačeno až 500, ačkoliv maximální stav těchto dvou cel byl 150 až 200. Poměry na osmičce a devítce byly tak nemožné, že nikdy žádná komandantka do nich nevzkročila, ráno rychle otevřely dveře a utíkaly na vzduch. Měly jsme v každé cele pouze jeden kloset a jedno umyvadlo, to znamenalo celou noc a celý den fronty na kloset, nemožné větrání, malé, hustě zamřížované okénko, na jednom slavníku dvě, často i tři ženy, žádná izolační místnost pro nemocné.⁹⁾

Zdravotní poměry

Policejní lékař při jeho prohlídkách znovu a znovu poukazyval na nemožné poměry, na hrozný zápach a nemožné větrání, bylo mezi námi mnoho tuberkulózních žen. Jöckel se jen cynicky usmíval a prohlásil jednou, že pro něho je ženské oddělení „anatomickým ústavem“, nikdy do toho oddělení nevzkročil, jeho dcery jednou s kapesníkem před ústy a nosem nakoukly do cel a zhnusené utekly. Konečně prosadil dr. Krönert (policejní lékař na pevnosti) v cele č. 8 malou „ošetřovnu“. Měla 4 lůžka pod oknem a od ostatní místnosti byla oddělena pouze dřevěnou přepážkou, tam ležely ženy s vysokými horečkami a infekčními chorobami. V tomto prostředí byly i těhotné ženy a poněvadž dr. Krönert neměl právo poslat těhotnou ženu dříve, než se dostavily porodní bolesti do nemocnice v Litoměřicích, a poněvadž doprava byla tak špatně organizovaná, stalo se v červenci 1944, že jedna žena (Jiřina Beranová), která čekala na dvoře před zavřenou celou v porodních bolestech ráno v šest hodin na převoz do Litoměřic, porodila dítě, a v posledním okamžiku jsme ji dovezly na mužskou ošetřovnu. To vše tehdy zavinil Burian, který prohlásil, že musí nejdříve vypravit Aussenkomando mužů do práce a hlavně, že nesmí tak časně ráno Jöckela pro takový „Blödsinn“ budit a obtěžovat, ať prý ta žena čeká. Během dopoledne Jiřinu odvezli do Litoměřic, tam jí později dítě odebrali a musela se vrátit na pevnost. Za krátkou dobu musela s transportem do Ravensbrücku. Porody: 4 ženy v Litoměřicích, děti odebrány, tragický případ Vlasty Tiché, její malou Vlastičku převzala NSV (německá péče o dítě) a do dnešního dne se nenašlo. Rodiče Vlasty Tiché byli popraveni na podzim 1944. Vlastu tehdy zachránilo těhotenství – 9. měsíc. Žena partyzána ze Železných hor (M. Marková) přišla na pevnost v posledních měsících těhotenství a byla těsně před porodem několikrát volána na výslechy. Tato těhotná žena nesměla být na rozkaz kolínského gestapa odvezena do porodnice v Litoměřicích

a porodila 14. března 1945 na marodce na lůžku, kde předtím byly převazovány flegmóny a strašné abscesy. Pupečník bylo nutno podvázat gumou z kalhot narychlo vytaženou, vedle rodičky ležely hnisavé angíny, zápaly plic, místnost měla jen malé okno, hustě zamřížované, žádné denní světlo, žádné větrání. O chlapce a matku se obětavě a s láskou starala naše doktorka Anča Maryšková a sestra Boženka Průšová, která neúnavně pečovala o všechny nemocné.

Svizečná byla zvlášť doba v letních měsících na cele č. 8 po příchodu 60 žen, Židovek z Německa (Kolín nad Rýnem), vesměs staré ženy, jedné dokonce 92 roků. Ženy a muže přivezli nejdříve do terezínského ghetta a velitel je poslal na pevnost, ačkoliv to nebyli vězni – internováni ze smíšeného manželství – v ghettu věděli, že pobyt na pevnosti bude krátký. A také se Rojko a Soukup při stavbě na IV. dvoře o to postaral a muže během několika dnů umučil a lopatou utloukl. Naše ženy pracovaly na poli a byly svědky toho strašného divadla. Ženy rychle umíraly, až na nepatrnou část, při epidemii úplavice, která zaplavila na podzim 1944 celý lágr.¹⁰⁾

Jednou v létě 1944 přišla na celu č. 9 jedna žena z Českých Budějovic, která pravděpodobně po těžkých výsleších a hrozných poměrech na cele se zbláznila. V noci nespala a ležla po palandách, budila ostatní ženy a při policejní lékařské prohlídce dr. Krönert nařídil izolaci, bylo to možné pouze na samotce na mužském dvoře. Když tu nešťastnou ženu odváděli, chtěla svůj život ukončit skokem z můstku. Těžce zraněná byla dozorkyní násilím odvedena na samotku, kde za pár dní zemřela. V létě 1944 jezdilo venkovské gestapo na pevnost vyslýchat, narychlo se postavily kanceláře naproti Wache s Geschäftszimmer, a každý komisař měl svůj pokoj – mučírnu – pro sebe. Výslechy byly ve dne i v noci, nejhorší prý byly, když se jich zúčastnil velitel pevnosti Jöckel s Wachholzem a Schmidtem.¹¹⁾ Někdy se tam vrátily ženy až za 24 hodin v hrozném stavu stlučené až polomrtvé, stály třeba v dešti celou noc na dvoře, lékařsky nesměly být ošetřeny a většinou nesměly ani na celu, musely ležet na holé zemi bez deky na temnici. Žádná z těch žen nenaříkala, žádná si neztěžovala, tolik statečnosti a víry bylo u všech, žádná nezdárala, byl v nich pouze strach o muže, otce nebo syna – každá z nás tam někoho měla, neboť utrpení a výslechy mužů byly stokrát horší. Tehdy nejvíce řádilo plzeňské gestapo.

Ještě bych chtěla napsat, že jsme tam měly miliony blech, vlasové a šatové vši, jednou za 14 dní nám bachařky dovolily vyklepat deky. Nejhorší to bylo v létě 1944 na celách 8 a 9, pouze úzký dvoreček, kde 80 až 100 žen najednou hledalo blechy a klepalo deky; vrátily jsme se do cel s nohama úplně posetýma blechami, takže jsme podobné akce nijak nevířaly a raději každé ráno při skládání dek blechy vychytaly. Na podzim, při návratu žen na dřívější ženské oddělení, byly naše cely plné štěnic. Tento hmyz nás hrozně otravoval, poněvadž leželo tělo na těle a cely byly ke konci války velmi přeplněné, ježto již žádné transporty z Malé pevnosti neodcházely a na celách, kde dříve leželo 35 až 40 žen, bylo většinou přes 100, na židovské cele č. 31 skoro 200!

Popravy

Myslím, že první žena byla ošetřovatelka z ghetta v Terezíně. Zachránila prý několik žen před transportem do plynových komor a byla prozrazená, přivedli ji na Malou pevnost, odvedli do temnice s poznámkou, že běží o nakažlivou chorobu a přísnou izolaci. Ráno v 5 hodin pro ni přišel dozorce Malloth a odvedl ji na stělnici. Druhá byla – asi koncem srpna nebo začátkem září – sestra Silovská z Prahy, byla předtím delší dobu na naší cele č. 9 a pobyt ve vazbě nervově těžce snášela. Dne 9. října 1944 popravili naši drahou a všemi milovanou Miladku Pixovou. V 18 hodin přišel telefonický příkaz od Schmidta na ženské oddělení „die Pixa fertig machen geht nach Prag“, jede prý v 21 hodin do Prahy na výslech. Musela jsem to Miladce vyřídít, ani ona, ani já jsme té cestě do Prahy nevěřily, snažila jsem se u chlapců na dvoře, na Hofu a Geschäfte něco vypátrat, ale nikdo nic nevěděl. Nějaký tak zvaný FS rozkaz z Prahy dálnopisem prý přejímal sám Jöckel a se Schmidtem rozčileně debatoval, ale obsah nikdo z našich mužů neznal. Byly to hrozné tři hodiny čekání a nejistoty, balila jsem Miladce její věci s sebou, každá ji chtěla potěšit, pohladit a alespoň pohledem své přátelství a strach o ni projevit. Snad se tím balením a chystáním na cestu přece trochu uklidnila, vzpomínala hlavně na svého synka Kamila, který byl někde v Německu v koncentračním táboře, a na svého muže, žijícího celou tu dobu v ilegalitě. Byly různé dohady, tvrdily jsme Miladce, že snad našli jejího muže a proto ji volají do Prahy k výslechu, myslím, že nám moc nevěřila, ale zdánlivě se uklidnila. Přesně v 21 hodin byly slyšet kroky a klíče, a celu otevřel Rojko, sám bez komandantky, okamžitě jsme věděly, co to vše znamená. Rojko sám, zvláště večer, jde vždy pro heftlinky určené k popravě. Miladka jen zbledla, ale s krásným a statečným úsměvem se ještě jednou k nám obrátila a zavolala „nazdar děvčata!“ Rojko celu zabouchl, v cele nikdo nepromluvil, snad ani nedýchal, čekaly jsme, co bude následovat, hlavně zda přece neuslyšíme odjíždět auto. Asi za 10 minut jsme zaslechly kroky přes můstek a otevření márnice, která byla asi 10 kroků od naší cely 9. Osud Miladky nám nyní byl jasný. Tuto noc nikdo z nás v cele neusnul, ráno přišla komandantka a hlásila s úsměvem, že Pixová je Abgang (odchod) a veškeré její věci musí být okamžitě odneseny na kamr. Všimly jsme si, že na márnici visel poprvé visací zámek a český strážník, p. Bubník, mi ráno řekl, že viděl Miladku ráno ležet v márnici a že musela být zastřelena zákeřně ze zadu, podrobnosti ještě neznal. Ráno dostali chlapci v prádelně Miladky šaty a prádlo úplně zakrvácené. Žádná z nás na cele č. 9 nezapomene na poslední nedělní odpoledne, kdy nám Miladka s takovým jejím vlastním půvabem recitovala Šrámkův „Raport“. Přišla na pevnost 28. září 1942 a byla zavražděná 9. října 1944, žena, která tolik věřila v lepší zítřek, tolik milovala svoji rodinu a vlast, se svobody nedočkala.

Dále byly popraveny koncem října: osm žen z Prahy a Luhačovic – jeden případ, rodiče Vlasty Tiché¹²⁾ – a žena ze židovské cely, Křepinská.¹³⁾ V únoru 1945 sestra Weisssová ze židovské cely s jejím synem. Několik dní později,

po útěku třech vězňů z Malé pevnosti byly pro výstrahu hromadně popraveny – coram publicae – ze žen dvě mladé Židovky z Berlína,¹⁴⁾ v březnu jedna Holanďanka, přivezli ji z Prahy-Pankráce, musela na samotku a měla být použita k nejhorším pracím – poznámka na kartotéce – rozkaz z Prahy. Jednou odpoledne přišel Schmidt a vyzval ji, aby si vzala kbelík a hadr a šla s ním, na můstku před márnicí ji zastřelil.¹⁵⁾ Někjaký den později zavolal opět Schmidt při rozdávání večeře sestru Marii Papežovou, skvělou a statečnou ženu z cely 26 a odvedl na popraviště.¹⁶⁾

Koncem dubna 1945 přivedli tři Rusky, partyzánky, den i noc je vyslýchali a dali na samotku, nejmladší z nich ráno zastřelili.¹⁷⁾ Dne 2. května 1945 při hromadných popravách od časného rána, zastřelili ještě tři ženy, Zdenku Lachmannovou, Lízu Schwarzovou a Věru Čiperovou.

Na podzim 1944 jsme se opět vrátily z cel 8 a 9 na dřívější oddělení. Celý tábor tehdy zachvátila epidemie úplavice, ženy mladé a staré, vysílené hladem a vysokými horečkami nám umíraly ve velkém počtu. Nebyly léky, hlavně scházelo opium. Konečně nám uvolnili celu 32 a dovolili použít jako izolační celu – marodku. Nebyly tam vůbec palandy a musely jsme si z prken a špalků zhotovit kavalce, cela byla sice velká, ale měla jen docela malé, hustě zamřížované okno – větrání žádné. Cela vůbec nestačila pro všechny nemocné. Přemístily jsme proto lehčí onemocnění na celu 27, bylo věčné stěhování a přenášení dek a svršků, a nemoc se proto stále více šířila. Dr. Krönert sice nařídil u Jöckela dietní jídlo, ale ten byl ochoten povolit pouze hořkou černou vodu, káva se tomu těžko dalo říci. Izolační celu dozorkyně stále zamykaly a nebyla možnost zavolat o pomoc naši doktorku, která někdy injekcí kardiaka, anebo včasným lékařským zákrokem život ženy mohla ještě zachránit. Denně odnášeli muži (tak zvané Totenkomando) tři až čtyři mrtvé. Židovky vůbec nesměly na marodku a všechna infekční i horečnatá onemocní musela zůstat na společné přeplněné cele. O izolační celu č. 32 se až nadlidsky starala nejdříve vrchní sestra A. Rypáčková a po jejím odjezdu do říše sestra Helenka Šnajdrová.

Cela č. 33

Vedle cely 32 byla ještě jedna velká, úplně prázdná cela č. 33, kterou určil Jöckel jako celu smrti pro ženy z koncentračních táborů Gleiwitz, Osvětim a Christianstadt. V listopadu 1944, při evakuaci těchto lágrů na východě, vozili vězně – ženy i muže – všemi směry do říše, několik transportů šlo také přes naše území. Nešťastní vězni se pokoušeli o útěk a vyskakovali z otevřených nákladních vagonů. Gestapo je postřílelo, pochytilo a předalo, některé i těžce raněné, Jöckelovi na Malou pevnost k likvidaci, jak sám komandant Schmidt prohlásil. Ženy byly různých národností, hlavně z Polska, Jugoslávie, Rumunska, Maďarska, 5 českých žen a 3 Francouzky. Neměly doklady a do kartotéky se nezařadily. Nedostaly slamníky ani deky a ručníky, cela č. 33 měla stav 65 žen z cca 4 transportů. Dvě ženy zemřely, první přišla na pevnost již v bez-

nadějném stavu, napůl mrtvá (diagn. dysenterie), druhá měla omrzlé dolní končetiny a zemřela na otravu krve. Zbytek, 63 ženy, opustily 5. května 1945 úplným zázrakem celu smrti, mužů prý bylo kolem 250 a myslím, že se nezachránili ani jeden. Většinu ubili hned při příchodu ještě před „Kammer“ a „Wache“. Jídlo dostávaly pouze jednou za tři dny, a to buď ráno malý kousek chleba (polovinu našeho přídělů) a trochu černé hořké vody „kávy“ a zase až další třetí den žádný chléb, ale pouze v poledne trochu polévky. Bylo vyloučeno, aby tento stav delší dobu vydržely. Vyhublá a dlouhou vazbou vysílená těla musela v krátké době podlehnout. Bylo nutné denně alespoň malou dávku chleba a nějaké výživné preparáty dostat do cely. Při apelu nám komandant Schmidt řekl, že se nikdo nesmí přiblížit k této cele, jakmile někoho přistihne, přijde rovněž na tuto celu a je tím také odsouzen k smrti, je to prý „Schwerverbrecher-Zelle“. Pomoc musela ale být okamžitá, ovšem znamenalo to velmi opatrně postupovat, bylo nutno dostat ráno více chleba na ženské oddělení a tento pak dopravit na celu č. 33. Větší přísun nám zprostředkovali muži z tak zvaného „Lebensmittlu“. Jelikož se cela 33 otevírala pouze jednou za tři dny, vytrhly jsme v celu 32 (izolační marodka) na klosetu cihlu a touto dírou se jídlo denně prostrčilo na celu 33. Tyto ubohé ženy nesměly být vůbec lékařsky ošetřeny, byly tam těžce raněné, jedna s prostřeleným břichem, ani dostávat léky, ačkoliv právě tato cela byla zamořena různými infekcemi. Záchod a vodovod nefungoval, žádné větrání, ženy nesměly pod sprchy a teprve v dubnu jsme konečně prosadily, že mohly být odvšiveny. Bachaři se často dívali malým oknem do cely a nemohli pochopit, že ženy v tomto prostředí dosud žijí, že má žena mnohem tužší život, muži by již dávno zemřeli. Ženy na celu 33 obětavě ošetřovaly nemocné a raněné, každá věřila pevně v osvobození a brzký konec. Byly jsme šťastné a hrdé na to, že se nám podařilo zachránit těch 63 životů předem k smrti odsouzených.

Případ Margit Ostringer

Na kartě byla někdy poznámka „Fluchtgefahr“ (nebezpečí útěku). Tuto poznámku měla říšská Němka Jarmila Ortová, vlastním jménem Margit Ostringer. Byla prý dříve zaměstnána v Pečkárně a pracovala i ve Frankově kanceláři. Podle zpráv se prý rozešla s komisařem gestapa a ze msty prozrazovala akce gestapa a tajná opatření na Pečkárně. Byla odsouzena k smrti, žádala o milost a do vyřízení měla být ve vazbě na pevnosti. Přišla na tak zvané einzlíky, kde byly Němky, nesměla psát domů ani obdržet dopis nebo balíček. Komandantky jí říkaly „Todeskandidat“. Přišla na pevnost v zimě 1943, byla to záhadná žena, tvrdila, že nerozumí česky; nikdy česky nepromluvila. Vypadala velmi špatně, neměla žádné náhradní prádlo, tak jsme jí přinesly prádlo na výměnu, někdy trochu jídla z balíčků, nakonec se ale projevila jako velmi nebezpečný člověk. Žalovala komandantkám, hlavně Schmidtová byla vždy ochotná ji vyslechnout a hlášení podat dále Jöckelovi. Prý vedeme na celách pouze politické a velezrádné řeči, zpíváme hlavně komunistické písně, radujeme se, když jsou nále-

ty a už dnes děláme plány, jak a kde popravíme naše dozorkyně, nejvíce prý nenávidíme právě Schmidtovou. Komendantka Rojková a Wachholzová se totiž Ortové samy bály a vždy ji z kanceláře vykázaly. Pro poznámku „Fluchtgefahr“ nesměla ani na dvůr ani na polní práce. Jednou v létě 1944 zařadila se tajně do zástupu žen čekajících před celou na odchod za bránu na polní práce. Bylo to na cele 9 (proti márnici), kde byly i Němky s námi na společné cele, bylo nás tam přes 150 a vlastně si nikdo jejího zmizení nevšiml. Obličej si prý úplně zakryla šátkem a oblékla cizí šaty z vedlejší palandy. Teprve při návratu poznal bachař, že mu schází jedna žena, hlásil to na „Wache“ a pevnost byla okamžitě vzhůru nohama. Schmidtová křičela, že bude velké vyšetřování. Nenajdou-li do večera Orthovou, nechá Jöckel každou desátou ženu zastřelit. Orthová prý není obyčejný případ a nesmí mezi obyvatelstvo. Druhý den našli Orthovou úplně vysílenou někde v Českých Kopistech. Druhý den byla dopravena zpět na pevnost a prohlásila Jöckelovi, že nemohla déle s námi žít, prý jsme komunistická cela, zpíváme a recitujeme revoluční básně, ženy pracující v domácnostech komendantů prý poslouchají tajně rádio a nosí novinky na celu, je prý mezi námi ztracená, dostává méně jídla apod. Až na to jídlo snad všechno souhlasilo, ale teprve nyní jsme si uvědomily, jak nebezpečného člověka jsme měly na naší cele. Prohlásily jsme, že známe předpisy, nařízení věznic a že je celá cela dodržujeme, ale že máme dojem, že Orthová není nervová a duševně úplně zdravá, aby se zeptali ostatních říšskoněmeckých příslušníků na cele. Nejdříve tvrdili, že Orthovou zastřelí, dali ji ale do samoty na mužské oddělení a později šla transportem žen do koncentračního tábora Ravensbrück.

Tomáš Fritta

Malý chlapec na ženském oddělení Tomíček Fritta, syn známého malíře Fritty, kterého v létě 1944 přivedli s otcem a matkou z terezínského ghetta na IV. dvůr Malé pevnosti. Otce odtransportovali do Osvětimi, matka zešílela a zemřela. O dítě se starala Erna Haasová, žena známého malíře Haase. Rojko přivedl Tomíčka s Ernou na ženské oddělení a nařídil jejich ubytování na samotce, ve vedlejších celách. Na samotkách byly případy spály, růže a záškrtu. Tomíček byl roztomilý a chytrý chlapeček, celý lágř ho miloval. Tak vzpomínám dnes na malého Tomíka, jak sedí v zamřížovaném okně, nožičky skrz mříž se mu klátí, a šťastně se usmívá. Na sluníčko, že prý tolik na něj svítí. Anebo Tomíček před oknem cely, děvčata jako opice za mřížemi na něj křičí a hází mu panenky z hadrů a slámy, Tomíček jásá a spíná ručičky, volá „to mám tolik hodných tet ...“¹⁸⁾

Konec války – osvobození

Koncem dubna 1945 přišel z Prahy rozkaz sepsat TBC nemocné a seznam předložit na Hofverwaltung, po přezkoumání Prahou budou prý propuštěny domů. Sestavily jsme s doktorkou seznam všech TBC nemocných a pokusily

se připsat všechny staré a jinak těžce nemocné ženy, dále ještě ženy z káznice Aichach a všechny těhotné ženy.

Nejdříve se komandantky zdráhaly a nechtěly uznat tolik nemocných, je to prý téměř polovina lágru; několik dní nejistoty a všechna děvčata v seznamu uvedená šla před 1. květnem 1945 hromadně domů.

Situace na pevnosti začínala být kritická: I. dvůr zamořen skvrnitým tyfem, denně popravy a stále se proslýchalo, že Jöckel chystá hromadné zahubení všech vězňů Malé pevnosti. Za hradbami se vykopávaly velké hroby. Konečně 2. května 1945 se podařilo proniknout do pevnosti. Jöckel byl právě v Praze, zastupoval ho nějaký major Klein (skupina starších německo-maďarských vojáků z Banátu) a ten byl ochoten jednat s lékaři a výpravou Červeného kříže. 4. května večer šel první transport žen do města Terezín do karantény, ještě za doprovodu SS-manů, a 5. května už přišly pro nás autobusy s naší vlajkou. Jöckel a ostatní, hlavně Malloth a Wachholz, ještě řvali a zuřili, jsou prý dosud pány pevností, ale nikdo si jich už nevšímal. Komandantce jsme 5. května ráno odmítly nastoupit k apelu, žádná už nešla na Reinigungskommando, byly jsme pod dozorem sester Červeného kříže odvěšeny a vykoupány, každá měla někde tajně zašitou trikoloru, ta byla rychle připevněná na šaty, seřadily jsme se před branou slavného Frauen-Abteilung a místo „los, los Mensch, hau ab ...“ zazněla naše hymna. Tehdy stál u SS Wache Wachholz a nedokázal nic jiného, než s otevřenou pusou za námi hledět, jak vyjíždíme z brány terezínské Malé pevnosti na svobodu.

Jelikož se na ženském oddělení nevyskytl ani jediný případ skvrnitého tyfu, bylo toto oddělení přeměněné v nemocnici pro muže, vlastně jako pozorovací stanice. Zdravé muže odvezli také do města Terezína do karantény, část šla do roudnické nemocnice, ostatní byli postupně propuštěni domů.

Poznámky:

- ¹⁾ APT, sbírka vzpomínek, vzp. č. 351.
- ²⁾ APT, sbírka vzpomínek, vzp. č. 579.
- ³⁾ APT, sbírka vzpomínek, vzp. č. 1044.
- ⁴⁾ APT, sbírka vzpomínek, vzp. č. 1748.
- ⁵⁾ APT, sbírka vzpomínek, vzp. č. 1560.
- ⁶⁾ APT, sbírka vzpomínek, vzp. č. 946.
- ⁷⁾ APT, sbírka vzpomínek, vzp. č. 655.
- ⁸⁾ APT, sbírka vzpomínek, vzp. č. 946.
- ⁹⁾ Ženské oddělení bylo přestěhováno z II. dvora do prostor za I. dvorem v březnu 1944 a nacházelo se tam do října 1944. Na jejich místo přišla skupina vězňů spadajících pod KT Flossenbürg, která pracovala na stavbě podzemní továrny u Litoměřic a tvořila zárodek budoucího litoměřického tábora.
- ¹⁰⁾ Transport německých Židů z Kolína nad Rýnem přišel nikoliv v létě, ale teprve začátkem října 1944. Důvod, proč se místo do ghetta dostal do Malé pevnosti, není jasný.
- ¹¹⁾ Stavba místnosti byla zahájena v září 1944 a dokončena v únoru 1945. V části z nich skutečně probíhaly výslechy vězňů.

- ¹²⁾ Dne 4. 11. 1944 bylo popraveno devět příbuzných J. Kužely a J. Matičky, kteří se pokusili unést letadlo na pomoc Slovenskému národnímu povstání.
- ¹³⁾ Ze záznamu v pankráckých knihách vyplývá, že Františka Křepinská zemřela v Terezíně 7. 11. 1944.
- ¹⁴⁾ Podle deníku hlavního kápa pevnosti byla v odvetu za útěk z cely 38 spolu se třemi muži popravena jedna žena, Terezie Grünová.
- ¹⁵⁾ Marie Poláková má pravděpodobně na mysli Martu Delhaes, která byla zastřelena 16. 1. 1945.
- ¹⁶⁾ Marie Papežová byla popravena 20. 4. 1945.
- ¹⁷⁾ Jde zřejmě o ženu, která spolu s deseti muži, také oběť Sovětského svazu, byla za sabotáže popravena 28. 4. 1945.
- ¹⁸⁾ Tříletý Tomáš Fritta přišel do Malé pevnosti 17. 7. 1944 ve skupině židovských výtvarníků a jejich rodin, přesunutých do věznic z ghetta za to, že ve své tvorbě odhalovali pravou tvář ghetta. Matka Jana Frittová zemřela v Malé pevnosti 12. 2. 1945. Otec Bedřich Fritta zahynul v Osvětimi 26. 10. 1944.

Marie Poláková's Reminiscences

Marek Poloncarz

Resumé

Of the about 32,000 prisoners who had passed through the gate of the Little Fortress, the Gestapo police prison in Terezín, some 5,000 were women.

One of the women who had spent a long time at the fortress was Marie Poláková. Her imprisonment in Terezín lasted from October 1942 until the end of the war. Her name figures in the memories of a great number of former female inmates, which is without any doubt accountable mainly to the fact that she held the position as head of the women's quarters and, therefore, had some influence on everyday events. In the introduction, we present a selection of quotes from former inmates, in an attempt to recreate the image of Marie Poláková as seen by other female prisoners.

The core of the work consists of memories written by Marie Poláková herself in the sixties. The author concentrates primarily on the winter and spring of 1943 – 1944, when the women were moved from their original quarters to two cells in the back of the 1st courtyard. She also describes the appalling hygienic conditions at the prison. Individual chapters keep raising the issue of the executions and murders committed on women in Terezín. Cell No. 33 was reserved for women who had tried to escape from evacuation transports, and these women were treated with particular cruelty by the wardens of Terezín. In a somewhat more narrative style, the author tells the life stories of two extremely contrasting Terezín prisoners: Margit Ostringer, a German who had tried to escape so as not to be incarcerated with Bohemian political women prisoners, and a young boy, Tomáš Fritta, who had spent the duration of his imprisonment with a woman named Erna Haas in the women's quarters. Marie Poláková's memoirs end with a chapter about the end of the war and the liberation of the camp's inmates. The text was subjected to minimal editing, slightly abridged, and provided with explanatory footnotes.

Die Erinnerungen der Marie Poláková

Marek Poloncarz

Resumé

Unter den ungefähr 32 000 Häftlingen, die während der nazistischen Okkupation die Tore des Polizeigefängnisses der Gestapo in der Kleinen Festung von Theresienstadt durchschritten hatten, waren 5000 Frauen.

Eine jener, die lange Zeit in der Festung verbrachten, war Marie Poláková. Sie kam im Oktober 1942 nach Theresienstadt und blieb dort bis zum Kriegsende in Haft. Ihr Name erscheint in vielen Erinnerungen ehemaliger weiblicher Häftlinge, zweifelsohne deshalb, weil Marie Poláková die Funktion einer Lagerältesten des Frauenhofes ausübte und somit einen gewissen Einfluß auf den Alltag hatte. Aus diesen Zitaten haben wir versucht ein Bild von Marie Poláková zu zeichnen, so wie sie andere gefangene Frauen sahen.

Den Hauptteil des Beitrages bildet eine Erinnerung, die Marie Poláková in den sechziger Jahren niederschrieb. Die Autorin widmet sich anfangs dem Winter und später dem Frühjahr 1943–1944, als man die Frauen vom Frauenhof in zwei Zellen hinter dem ersten Hof der Festung verlegte. Sie beschreibt die erschütternde gesundheitliche und Hygienische Situation im Gefängnis. In abgeschlossenen Kapiteln kehrt sie zur Frage der Hinrichtungen und Ermordungen von Frauen in Theresienstadt zurück und zur Zelle 33, wo sich Frauen befanden, die aus Evakuierungstransporten geflüchtet waren und zu denen sich die Theresienstädter Wärter besonders grausam benahmen.

Neben diesen ausführlichen Schilderungen, erwähnt sie zwei äußerst unterschiedliche Begebenheiten Theresienstädter Gefangener: Der Deutschen Margit Ostringer, die einen Fluchtversuch unternahm, um nicht mit tschechischen politischen Häftlingen gefangen gehalten zu werden und des kleinen Sohnes von Thomas Fritta, der zusammen mit Erna Haas auf dem Frauenhof gefangen war. Ihre Erinnerungen beschließt Marie Poláková mit einem Absatz, der sich mit dem Kriegsende und der Befreiung des Gefängnisses befaßt. Der Text wurde minimal redigiert, nur geringfügig gekürzt und mit erklärenden Bemerkungen versehen.

Podkovu pro Marii Polákovou vyrobili vězni pracující v dílnách Malé pevnosti

Přání k narozeninám Marie Polákové od spoluvězenkyň

Na prahu svobody

Vladimír Zahradník

Koncem března 1945 byli mnozí vězni ze čtvrtého dvora zařazeni do komanda, které chodilo kopat zákopy. Místo chůze po silnici do Litoměřic odbočovali teď vpravo na vozovku vinoucí se uprostřed stromů a travnaté zeleně. Vznikaly tu nouzové zákopy, chatrné a mělké, které by sotva stačily k vážnějšímu odporu.

Muselo se pracovat rychle, jen aby alespoň něco bylo hotovo. „Los los“ se však už neozývalo tak pronikavě jako dřív. Přesto padaly ještě rány, unavená těla klesala vyčerpáním. Mladí esesmani, kteří snad dosud patřili k hitlerjugend, tu vykonávali dozorcí službu místo těch o málo starších, kteří museli odejít na frontu.

Pracovalo tu také hodně židů.

Byly mezi nimi děti mladší i starší, děti s velkýma očima plnýma lítosti a strachu, s tenkými a vyzáblými tělíčky, podle kterých jim každý hádal o několik let méně. Žily tu ještě v hroznějších podmínkách než ostatní vězni, dostávaly jíst pouze přesolenou vodovou polévku, po níž se umíralo žízni.

Židovští chlapci museli často u zákopů běhat v kruhu a mladí dozorcí rozložení opodál na trávníku je bedlivě sledovali vždy připraveni k zásahu, kdyby se událo něco „nepřístojného“.

Jednou se však přihodilo cosi neobvyklého. Jeden z chlapců náhle vybočil z koloběhu a dal se na útěk směrem k řece. Záchvat strachu či poslední vypětí vůle se zachránit. Mladí esesmani se vymrštili a pádili kupředu, aby na něho všichni mohli střílet.

„Nechte ho ještě kousek běžet, pánové,“ volal jeden z nich. „Ať Rudi ukáže, jaký je střelec. Ještě jsme neviděli, jak vlastně střílí.“

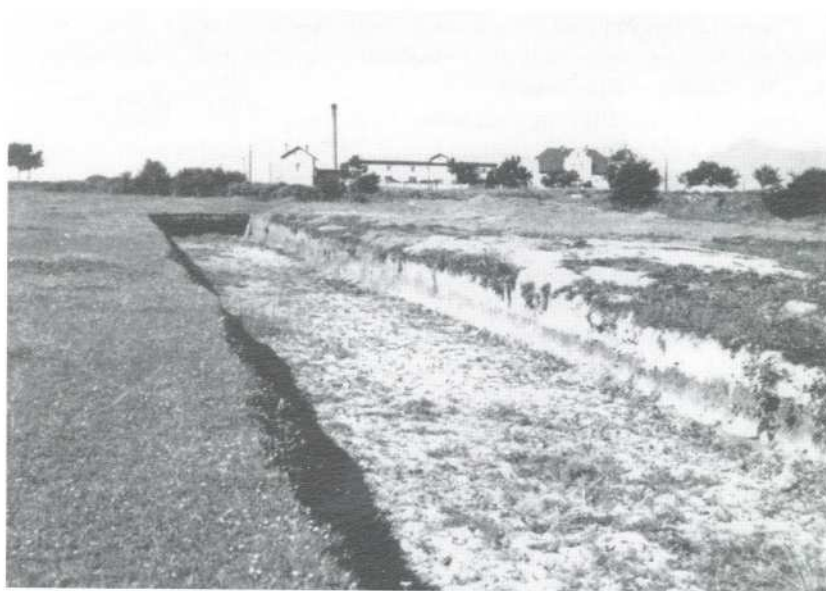
Rudi, malý podsaditý blondák, se rozběhl a začal pálit. Hoch klesl k zemi. Ale hned se zas vztyčil opíraje se svými drobnými pěsti o travnatou zem. Celé jeho tělo i obličej byly staženy bolestí od projektilu, který se mu zahryzl do ramene. Konečně vstal a dal se znovu do klusu, křečovitého a zoufalého. Ve velkých neforemných botách podivně čvachtaly a kmitaly jeho bledé hůlkovité nožičky.

„Však já tě dostanu!“ křičel Rudi brunátný vztekem, že se mu nepodařilo hocha skolit jednou ranou. Vyrázil dopředu a začal střílet jak pomínutý, až konečně dokázal srazit chlapce k zemi: Ležel bezvládně, malý a schoulený. Z hlavy a prsou mu tryskalo zároveň několik praménků krve, stékajících po pruhované vězeňské kazajce do syté zeleně a hnědého jílu, na nichž tvořily podivné obrazy.

Malá pootevřená ústa ještě odříkávala poslední molitbu, ale pak najednou bylo ticho . . . Trvalo jen krátce, než se ozval povel k odchodu.

Seřadili se s lopatami a krumpáči několik metrů od zákopů a vykročili směrem k pevnosti po cestě, která vedla krátkým stromořadím. Na louce zatím vězni zvedali ze země zabitého chlapce. Mrtvých však dnes bylo víc a všichni museli být přeneseni na pevnost.

Dlouhá šňůra zvláštního Arbeitskomanda teď procházela příjemným chladem stínu pod ševelíciemi korunami. Korunami plnými zpívajících ptáků a bzučících včel, které hlásily už neodvolatelný nástup jara.

Fotografie protitankového příkopu pořízeného krátce po skončení války

DENÍKY Z TEREZÍNA

Terezínský deník Miloslava Kuglera

Miroslav Kryl

Je mnoho důvodů, pro které se člověk může rozhodnout vést si deníkové záznamy. Stává se, že se takové soukromé zápisky dostanou do rukou historikům a bývají zkoumány jako historický pramen. Neplatí to jen o denících významných osobností, zejména jde-li o tak dramatickou a tragickou dobu našich dějin, jakou bylo období nacistické okupace.

Tentokrát však nejde o zápisky vězňů židovského ghetta, jak nacisté pojmenovali zdejší koncentrační tábor. (K tomu srov. např. v TL č. 26/98 stať Deníky terezínských vězňů s obsáhlým výběrem z textů, které připravili editoři A. Hyndráková, J. Podlešák a I. Smékalová.)

Terezínský úředník Miloslav Kugler (narozený dne 4. 5. 1905), od srpna r. 1939 těžce nemocný a předčasně penzionovaný, si do kapesních kalendářů na léta 1939 a 1940 přesně, den za dnem zapisoval údaje o počasí (o teplotě vzduchu, směru a síle větru, oblačnosti, srážkách apod.). Od 10. března 1939 (vojenský zásah pražské vlády na Slovensku) přidal k těmto záznamům soustavně vedené zápisky o politickém dění, o mezinárodně-politických událostech a od vypuknutí války o průběhu bojů na frontách. Vedle ryze soukromých a rodinných údajů tvoří tyto informace podstatnou část denních záznamů.

Styl deníku je kronikářský. Autor si zaznamenává vysílání londýnského a moskevského rozhlasu a v srpnu a září r. 1939 poslouchá rozhlasové stanice v Katovicích a ve Varšavě. Zaznamenává zprávy a zmiňuje se i o pořadech protektorátního a „velkoněmeckého“ rozhlasu, pořizuje si výpisky z protektorátních novin. **Glosuje však i život a události v Terezíně**, počínaje jeho okupací německou armádou.

Deník tvoří dva kapesní diáře, z nichž první obsahuje denní zápisky od 1. 1. do 31. 12. 1939. Poznámková část druhého kalendáře je popsána autorovou „denní kronikou“ od 6. 4. 1941 do 20. 3. 1942. Je zde tedy závažná mezera v deníkových zápiscích, kdy chybí celý rok 1940 a část roku následujícího. Nechybějí pouze záznamy o počasí v tomto roce, vedené v příslušných rubrikách kalendáře. Protože navázání druhé části deníku je plynulé, je možno se domnívat, že „kronika“ od 1. 1. 1940 do 5. 4. 1941, psaná pravděpodobně do jiného zápisníku nebo na volné listy, je ztracená.¹⁾ Text deníku, psaný zčásti tužkou, je neporušený a písmo většinou velmi dobře čitelné. Obě části deníku jsou podepsané (jako adresa v r. 1939 je uveden Terezín, Denisova ul. č. 265, v r. 1940 Tyršova ul. č. 211). Deník je původním dílem svého autora, bez cizích textových zásahů nebo pozdějších změn či dodatků.

Z autorových záznamů jsme pořídili komentovaný výbor, který tvoří hlavní

část tohoto příspěvku.²⁾ První textovou rovinu tvoří autorovy zápisky o věznicích terezínské Malé pevnosti, přeměněné od poloviny června 1940 na policejní věznici pražského gestapa. Jsou to faktografické údaje o propuštění nebo odtransportování větších skupin vězňů na podzim r. 1941 a na začátku následujícího roku. Jsou cenné hlavně svým chronologickým určením a jejich obsah by se mohl stát předmětem konfrontace s dalšími prameny. Je jen třeba litovat mezery v deníku; právě v této chybějící části z r. 1940 by se mohly objevit cenné informace o věznicích z Malé pevnosti.

Výrazným rysem obrazu města Terezína v l. 1939–1941 byla přítomnost silně posádky německé armády, čas od času – v souvislosti s jejím válečným nasazením – vyměňované. Zajímavé jsou Kuglerovy zprávy o protektorátním vládním vojsku, jehož oddíl se ve městě nacházel v r. 1939; odvolán byl 27. října uvedeného roku. Do naší ukázky jsou zařazeny dva zápisky o tichých demonstracích proti okupaci, což pokládám za typický jev pro česká města v létě r. 1939.

Deník ve stručných zmínkách ilustruje průběh nacistické propagační kampaně v létě r. 1941 o „Německu, jež vítězí na všech frontách pro Evropu“. Její pozůstatky – písmenem „V“ pomalované výkladní skříně a okna domů – přetrvaly zrušení města a jeho přeměnu ve sběrný a průchozí tábor pro židovské vězně. (Např. na jednom z obrazů Bedřicha Fritty vidíme výkladní skříně, která se změnila v ubikaci, přeplněnou starými zuboženými vězni. Jejich tváře na nás hledí přes obrovské písmeno V.)

Kuglerův deník zachytil počátky historie terezínského ghetta v době, kdy je – vlastně tábor připomínající spíše vězení – tvořily pouze kasárny. Jeho svědectví o přicházejících a odcházejících vězeňských transportech (v Terezíně v oné době ještě žili jeho původní obyvatelé) plní v této edici jen funkci ilustrativní. Autor deníku je tu většinou nezúčastněným pozorovatelem, jehož se dotýká především otázka, zda se bude nebo nebude muset z města odstěhovat. (Místo se však přece jen kmitne alespoň stopa soucitu s trpícími a zejména zemřelými.) Jeho svědectví je však důležité v jednom momentu. Deníkový zápis z 20. 11. 1941 totiž svědčí o tom, že okupantům se nepodařilo na podzim r. 1941 utajit plán na zřízení židovského tábora, účelově nazvaného ghettem. (Z obsahu tajné porady u Heydricha dne 10. 10. 1941 je zřejmé, že mělo jít o jeho přechodnou existenci. Po odtransportování židovských vězňů, pokud by nezemřeli zde, se sem původní čeští obyvatelé už nikdy neměli vrátit.)

Miloslav Kugler se z Terezína odstěhoval v době mezi březnem a červnem 1942. Tzv. přesídlovací kancelář mu vykazala byt v Roztokách u Prahy, kde také po válce zemřel.³⁾ Deník, který zanechal, nepřinesl – a ani nemohl přinést – žádná převratná fakta z let 1939–1942. Jeho autentické svědectví nám však přibližuje atmosféru doby a událostí, spjatých s počátky okupační historie Terezína.

Deník Miloslava Kuglera z let 1939–1942

15. březen [1939], středa

Dnes zuří víchřice a sněhová vánice. Dnes ráno v 6 hod. vtrhlo něm[ecké] vojsko do Terezína a do celé země. V poledne byli již v Praze. Naše vojáky všude odzbrojili. Celý den jezdí auta s německým vojskem skrz Terezín do Prahy.

16. březen [1939], čtvrtek

Ještě je vítr a sněží. Celou noc projížděly něm[ecké] kolony a ve 20 hod. ne-směl nikdo na ulici.

Již jsou zde také něm[ectí] četníci v ústřed[ním] zátíší.⁴⁾ Dnes byl také vyhlášen něm[ecký] protektorát nad Čechami a Moravou.

20. duben [1939], čtvrtek

[...] Dnes je svátek, 50 let Hitlerovi. Poslouchal jsem v rádiu vojenskou přehlídku z Berlína. Večer ve 20 hodin byla přehlídka s hudbou také u nás. Svítily reflektory a řečnilo se jen německy. Po skupinách vojáci šli zpět domů do kasáren. Také chtěli přijít Němci z Litoměřic s hudbou, ale něm[ecké] úřady jim to nedovolily [...]

12. květen [1939], pátek

[...] Dnes je výročí smrti Bedř. Smetany. Občané se smluvili a natruc Němcům vyvěsili všichni prapory, i okna byla vyzdobena, naše také. Večer byla v parku tichá oslava, ale velká účastí občanů.

26. květen [1939], pátek

[...] Naše naděje na válku s Německem a v naše osvobození silně klesají, skoro už tomu nevěříme.

27. květen [1939], sobota

Dnes odpo[ledne] projíždí opět něm[ecké] vojsko (pěchota) skrz Terezín neznámo kam (směrem ku Praze) a také po železnici, myslíme, že na polské hranice se Slovenskem.

5. července [1939], středa

Večer měla být oslava Husova, ale byla zakázána. Přesto byly u Husova pomníku věnce, květiny a hořely svíce. Sešel se tam večer velký zástup lidí a zazpívali naši hymnu. Ze všech domů a oken vlály prapory. Večer jsem slyšel v rádiu Husův pořad z Moskvy, který byl zakončen hymnou i s „Nad Tatrou sa blýska“.

28. července [1939], pátek

[...] Dnes přebírají Němci starou voj[enskou] nemocnici [...]

1. srpen [1939], úterý

[...] Dnes nastupují první členové vládního sboru českého.⁵⁾ Dosud jsou v civilu a včera přijeli několika autobusy [...]

12. srpen [1939], sobota

[...] Členové vládního sboru již pochodují ulicemi a zpívají voj[enských] písně, ale dosud jsou v civilu [...]

20. srpen [1939], neděle

[...] Dnes obsadili něm[ečtí] vojáci železnič[ní] trať Lovosice – Praha, ale provoz je dosud normální.

27. říjen [1939], pátek

[...] Vládní vojsko se dnes musilo stěhovat do Rakovníka. Od rána procházejí našimi ulicemi hlídky něm[eckých] vojáků s puškami [...]

18. listopad [1939], sobota

Bohušovickým nádražím projeli se zatčenými studenty z Prahy⁶⁾ [...]

24. listopad [1939], pátek

[...] Dnes se nastěhovali něm[ečtí] vojáci do obecné školy, ačkoliv v kasárnách je místa dosti, a do Záložny.⁷⁾

12. dub[na 1941]

[...] V noci nám bouchali opilí něm[ečtí] vojáci na okna, u Brudičů strhli světel[nou] reklamu, u Vašíka rozbili okno do lokálu.

18. č[erven]ce [1941]

[...] Něm[ečtí] vojáci malují na zdi a výklady písmeno „V“ (Victory – vítězství) a vyvěšují z oken kasáren vlajky s tímto písmenem [...]

22. č[erven]ce [1941]

[...] Bylo nám dnes nařízeno od městského úřadu vyzdobit okna písmenem „V“.

2. říj[na 1941]

[...] Všichni uvěznění býv[alí] důstojníci na Malé pevnosti byli odvezeni drahou neznámo kam.

30. říj[na 1941]

[...] Dnes bylo propuštěno z pevnosti na 200 vězňů.

1. list[opadu 1941]

[...] Další propuštění vězňů z pevnosti [...]

6. list[opadu 1941]

[...] Opět se vyskytují pověsti, že se musíme všichni odstěhovat, že prý tu bude židovský tábor

9. list[opadu 1941]

[...] Opět bylo propuštěno mnoho vězňů; [...]

15. list[opadu 1941]

[...] Opět tvrdil p. Jeruch i p. Tolar, že se budeme musit všichni z Terezína vystěhovat a že je to již jisté [...]

16. list[opadu 1941]

[...] Stále víc a více šíří se pověsti o tom, že se musíme z Terezína vystěhovat.

18. list[opadu 1941]

[...] Přijelo sem asi 50 četníků k hlídání voj[enských] objektů.⁸⁾

20. list[opadu 1941]

[...] Stěhují se odsud vojáci a všichni něm[ecí] zaměstnanci. Proslýchá se, že do kasáren přijdou židé; bude prý to jakási sběrna, naši četníci je budou hlídat a odtud budou hromadnými transporty dopravováni do Polska. Civilní obyvatelstvo prý se z města vystěhovat nemusí [...]

24. list[opadu 1941]

Dnes bylo sem přivezeno asi 350 židů na práce a jsou ubytováni u 103. děl[os-
třeleckého] pluku.⁹⁾

30. list[opadu 1941]

[...] Opět přijel velký transport do kavalíru a vel[kých] kasáren.¹⁰⁾

14. pros[ince 1941]

[...] Docházejí k nám nové transporty židů, tentokrát do jezd[eckých] kasáren¹¹⁾

16. pros[ince 1941]

[...] Opět přší, stále sem přicházejí noví židé i s ženami a dětmi.

17. pros[ince 1941]

Zase velký transport židů do staré nemocnice.¹²⁾ [...]

27. pros[ince 1941]

[...] Chladno, silný severozápadní vítr, časem sněží. Večer zahlédl jsem z okna smutný obraz. Židé vezli na káře rakev s mrtvolou, jen tak z hrubých prken sbítohou a převázanou provazem. Svítili si na cestu lucernami a mrtvého dají do hrobu pryč jen tak, bez rakev.

8. led[na 1942]

Dnes odjel odsud velký transport židů do Polska.¹³⁾

16. led[na 1942]

Velmi silný mráz (-18°). Dnes byli z Malé pevnosti odvezeni zavření Sokolové do Německa. Do města byli přivezeni noví židé [...]

27. led[na 1942]

[...] Došel sem nový transport židů, tentokrát samí staří lidé.¹⁴⁾

1. února 1942

Zase přišel nový transport židů.¹⁵⁾

3. února 1942]

[...] Dovídáme se dnes, že židé přijdou z Terezína pryč a budou zde zase něm[ečtí] vojáci, tak se asi stěhovat nebudem [...]

5. února 1942]

Opět tu jsou něm[ečtí] vojáci, ubytovatelé. Voj[enské] sklady jsou stěhovány zpět do Terezína a voj[enské] pekárny opět pekou chléb. Dnes zavřeli Peterku, Froňka a Gaubeho pro styky s internovanými na Malé pevnosti.

7. února 1942]

Gaube i Froněk byli již propuštěni, Peterka je dosud ve vazbě.

8. února 1941]

Dnes přišel velký transport židů, staří i mladí, muži, ženy i děti, díval jsem se na ně z okna, jak šli přes jízďárnu.¹⁶⁾ [...]

9. února 1942]

[...] Celé odpoledne dívám se na židy, jak se stěhují z bývalé nemocnice do Malých kasáren.¹⁷⁾

12. února 1942]

Zase přišel velký transport židů [...]

15. ún[ora 1942]

Už zase se šíří pověsti, že se přeci budeme stěhovat, asi 15. června, už je to s tou panikou k nevydržení [...]

17. ún[ora 1942]

Dnes se zde konala schůze místních Němců, na kterou přijel p. Oberlandrat z Kladna. Jednalo se prý o podporách, kterých se něm[ečtí] živnostníci domáhají v důsledku toho, že zde není vojsko, a o tom, zdali židé nepřekáží.

22. ún[ora 1942]

Dnes přišel zase velký transport židů (4 průvody), také Leichtag, Schumarin a Katzovic.¹⁸⁾

28. ún[ora 1942]

[...] Dnes jsme rozrušení poplašnými zprávami, že se musíme z Terezína vystěhovat do 1. června t.r., zdejší četnická stanice prý již obdržela určité pokyny.¹⁹⁾

1. bř[ezna 1942]

Dnes vyšlo ve Věstníku říšského protektora nařízení o zrušení města Terezína a zřízení židovského ghetta. Jsme všichni velice rozčileni, div že nenastala panika.²⁰⁾ [...]

5. bř[ezna 1942]

[...] Dnes se dovídáme, že lhůta pro vyklizení Terezína byla prodloužena až do 31. srpna t.r. Zase jsme dnes k večeru viděli smutné divadlo, hromadný židovský pohřeb, 2 káry, na nich několik truhel a za tím řada pozůstalých. Jedním z mrtvých prý byl starý Benesch odtud a jedním Otto Katz (ten hudebník), také zdejší. Tento prý byl popraven oběšením.²¹⁾

6. bř[ezna 1942]

Proslýchá se, že deputace několika sudetských měst vrátila se z Berlína, kde protestovala proti zřízení židovského tábora, a to prý s dobrým výsledkem. Nezbývá nám nic jiného, než s napětím vyčkávat další vývoj.

7. bř[ezna 1942]

[...] Dnes jsme viděli 3 káry s mrtvolami židů, jak jely na hřbitov...

10. bř[ezna 1942]

[...] Dnes zahájila zde činnost komise pro likvidaci města Terezína.²²⁾ [...]

11. bř[ezna 1942]

Dnes odjel transport 2 000 židů někam pryč.²³⁾ [...]

12. března 1942]

[...] Dnes sejmuli s věže veliký zvon; nejmenší (umíráček) zůstane. Odpo[ed-
ne] byly již všechny 3 zvony odvezeny pryč.

15. března 1942]

Dnes vlají prapory na domech, je třetí výročí zřízení Protektorátu Čechy a Mo-
rava. Oslavy se žádné nekonají [...]

19. března 1942]

[...] K večeru přišel zase veliký transport židů.²⁴⁾ [...]

20. března 1942]

[...] Dnes píší žádost bytové komisi v Roudnici.²⁵⁾ [...]

Poznámky:

¹¹⁾ Deník M. Kuglera je uložen v archivu Památníku Terežín, sbírka Terežín 1780–1939, kart. 1, inv. č. 3 (Signatura odpovídá době výzkumu v 70. letech.) O předání (prodeji, darování, event. nálezu) není v archivu žádná písemná zpráva.

²¹⁾ V citaci vybraných částí Kuglerova deníku jsem se řídil zásadami běžnými při vydávání historických pramenů. Hranatými závorkami jsou označeny veškeré doplňky (zejména doplněné znění zkratk a zkrácených slov, včetně chronologických údajů). Tři tečky v hranatých závorkách označují vypuštěné části deníkových záznamů; číselné odkazy se vztahují k vysvětlivkám a poznámkám.

V textu deníku bylo provedeno několik nepodstatných gramatických a pravopisných úprav podle současné jazykové normy. Ponechal jsem však autorovy slovosledné nebo jiné drobné jazykové zvláštnosti, které jsou charakteristické pro styl deníku.

³¹⁾ Vystěhovalecký soupis terežínských občanů, „seznam podnájemníků“, poř. číslo 181. V době výzkumu šlo o nezařazený materiál uložený ve sbírkovém odd. Památníku. (Podrobněji o tomto prameni viz: M. Kryl, Příspěvek k starším dějinám Terežína, II.–III., Terežínské listy, 10, 1980, str. 10).

⁴¹⁾ Za První československé republiky zde byl vojenský společenský dům (tzv. vojenské zátiší). Po okupaci byl přejmenován na Německý dům (dnes Kulturní dům na nám. Čs. armády).

⁵¹⁾ Vládní vojsko, loutková armáda podřízená vládě protektorátu.

⁶¹⁾ Transport studentů, zatčených v rámci represálií při „akci 17. listopad“, směřoval do koncentračního tábora Sachsenhausen.

⁷¹⁾ Hotel na hlavním terežínském náměstí. Od r. 1942 se zde usídlila esesácká komandatura ghetta.

⁸¹⁾ Šlo již o přípravu ke zřízení židovského tábora (srov. následující záznam z 20. 11. 1941).

⁹¹⁾ Komando výstavby č. 1 (Aufbaukommando I) tvořilo 342 mužů a jeho cílem bylo připravit vše potřebné pro příchod dalších transportů. Bylo umístěno v 1. patře dělostřeleckých kasáren, přejmenovaných německou armádou na Sudetské (Sudetenkaserne). Srov.: K. Lagus, J. Polák, Město za mřížemi, Praha 1964, s. 78 ad.; R. Feder, Židovská tragédie – dějství poslední, Kolín 1947, s. 37.

¹⁰¹⁾ Transport s označením H z Prahy s 1 000 vězni, muži, ženami i dětmi. Byl umisťován jen v Sudetských (tj. „velkých“ kasárnách, čili bloku E I) a v přilehlých pevnostních kasematech (kavalír IV). – Srov.: K. Lagus, J. Polák, Město za mřížemi, s. 80. Srov. též: H. G. Adler, There-

- sienstadt 1941–1945, Tübingen 1960, 2. vyd., s. XXIX, 79 ad.; A. Romaňák, Pevnost Terezín a její místo v dějinách fortifikačního stavitelství, Ústí n. L. 1972, s. 62.
- ¹⁴¹ Vybudována v letech 1784–1786; v době habsburské monarchie byl zde umístěn dragounský resp. hulánský pluk. I. dragounský pluk čs. armády osídlil kasárna, která nesla jméno Jana Jiskry z Brandýsa, v době předmnichovské republiky. Německá armáda je přejmenovala na kasárna Magdeburská (blok B V v ghettu, kdy zde úřadovalo vedení židovské samosprávy tábora). Nejnověji srov.: V. Blodíg, Magdeburská kasárna včera a dnes, TL, 26, 1998, s. 34–42.
- ¹⁴² Transport s označením N z Prahy, 1 000 osob. (K údajům o transportech viz: K. Lagus, J. Polák, Město za mřížemi, s. 334–346 ad.)
- ¹⁴³ První transport z *Terezína*, a to do Rígy, odjel 9. ledna 1942 (označení O, 1 000 osob). Autorův omyl v datování odjezdu transportu je zanedbatelný; zaznamenal pravděpodobně odchod vězňů na shromaždiště, do tzv. šlojsky.
- ¹⁴⁴ Transport s označením T z Plzně v počtu 604 osob přijel 26. ledna 1942.
- ¹⁴⁵ Patrně je míněn transport s označením V z Prahy (1 000 osob), datum příjezdu 30. 1. 1942.
- ¹⁴⁶ Prostranství před jezdeckými (Magdeburskými) kasárnami; v protilehlém objektu byla krytá jízdárna. Autor popsal příchod transportu s označením W z Prahy (1 000 osob).
- ¹⁴⁷ Malými kasárnami autor deníku minil kasárna, jež wehrmacht přejmenoval na Hamburská (v době první ČSR Prokopa Holého); blokové označení v ghettu C III (fungovala též jako shromaždiště odcházejících a přicházejících transportů).
- ¹⁴⁸ Transport s označením Y z Kladna; 800 osob. Datum příjezdu souhlasí. – Jsou zde zřejmě uvedena jména židovských občanů z Terezína, kteří byli do ghetta dopraveni přes kladenské shromaždiště. (Srov. dále zápis z 5. 3. 1942.)
- ¹⁴⁹ Tak skutečně zněl požadavek esesácké Ústředny pro židovské vystěhovalce v Praze, tlumočený předsilovací kanceláři v Terezíně dne 26. 5. 1942. – Srov.: K. Lagus, J. Polák, Město za mřížemi, s. 97.
- ¹⁵⁰ Heydrichovo nařízení o likvidaci města vyšlo 28. 2. 1942.
- ¹⁵¹ Cenná zmínka, která dokládá, že se mezi obyvatelstvem Terezína objevily zprávy o popravách v židovském táboře. Konkrétní údaj je však mylný: jméno O. Katze není v seznamu popravených, který byl sestaven a publikován na základě autentických pramenů. Srov. např.: K. Lagus, J. Polák, Město za mřížemi, s. 86–87.
- ¹⁵² Tamtéž, s. 96 ad.
- ¹⁵³ Transport s označením AA do Izbice, 1 001 osob.
- ¹⁵⁴ Transport s označením Ac z Brna, 1 000 osob. Datum příjezdu souhlasí.
- ¹⁵⁵ Viz poznámku 22.

Miloslav Kugler's Terezín Diary

Miroslav Kryl
Resumé

This publication presents excerpts from a diary (incomplete) written by Miloslav Kugler during his imprisonment in Terezín in 1939 – 1942. As a seriously ill official in early retirement, the author recorded various personal observations, as well as daily activities during his confinement.

In the annotated selection of excerpts, we focus on his notes from the first period of the occupation of Terezín and of the whole Czechoslovak Republic by the Nazis. We also concentrate on Kugler's observations of the foundation and beginnings of the Terezín Ghetto which was actually used as a collection and transit camp for the mass transport of the Jewish population. The diary ends shortly before the author, like most of over 3,000 of his fellow citizens in the camp at that time, was moved out of Terezín. At the beginning of the summer of 1942, the whole town, completely surrounded by the town's ancient fortification system, was converted to a concentration camp.

Das Theresienstädter Tagebuch des Miloslav Kugler

Miroslav Kryl
Resumé

Der veröffentlichte Text bringt Auszüge aus dem nur teilweise erhaltengebliebenen Tagebuch, das Miloslav Kugler in Theresienstadt zwischen 1939 und 1942 schrieb. Der Autor, ein schwer kranker und vorzeitig pensionierter Beamte hielt darin verschiedene Erfahrungen aus seinem Privatleben, aber auch aus dem, was sich um ihn herum tat fest. In der kommentierten Auswahl haben wir uns auf jenen Teil der Tagebucheintragungen konzentriert, der die Anfangsstadien der nationalsozialistischen Besatzungszeit in Theresienstadt und in Böhmen überhaupt schildert. Wir widmeten besondere Aufmerksamkeit Kuglers Schilderungen der Entstehung und der Anfänge des hiesigen Ghettos, das eigentlich ein Sammel- und Durchgangslager für jüdische Insassen war. Das Tagebuch endet kurz bevor sein Verfasser ebenso wie 3000 seiner Mitbürger aus Theresienstadt evakuiert wurden. Die ganze Stadt, in deren Mitte ein Festungskomplex liegt, wurde zu Beginn des Jahres 1942 in ein Konzentrationslager umgewandelt.

Okupační vojsko přijelo na terezínské náměstí – 15. březen 1939

Německá armáda v Terezíně

ZPRÁVY, RECENZE

Nové stálé expozice Památníku Terezín

Sklonek roku 1997 a rok následující byly v Památníku Terezín provázeny otevřením několika nových stálých expozic, postupně budovaných v souladu s dlouhodobou koncepcí rozvoje Památníku do roku 2000. Tato koncepce předpokládá přípravu a postupné vybudování nové stálé expozice v Muzeu ghetta a vybudování několika specializovaných expozic v nedávno rekonstruovaných bývalých Magdeburských kasárnách.

První úvahy o definitivní expozici Muzea ghetta vznikaly bezprostředně poté, když byla na podzim roku 1991 otevřena expozice dosavadní, označovaná v době svého vzniku za prozatímní. Již tehdy se počítalo s tím, že by v relativně krátké době měla vzniknout expozice definitivní, jež by využila poznatků a zkušeností z prvních návštěvnických ohlasů a využila i dokumentárních materiálů a exponátů, jež v relativně krátkém čase, který byl pro tvorbu první expozice vymezen, nebyly k dispozici. Velmi příznivý ohlas, s nímž se prozatímní expozice setkala, kladná stanoviska většiny návštěvníků z řad odborníků, ale i skutečnost, že nebyly k dispozici potřebné finanční prostředky – to vše vedlo k odsouvání termínu pro uskutečnění původního záměru. Přitom se provizornost expozice poměrně záhy počala projevovat v technických problémech, především v adjustaci řady exponátů. To si před několika lety vyžádalo repasí téměř poloviny z výstavních panelů, novou výrobu stél s hlavními texty i úvodní koláže s kresbami Helgy Hoškové. Teprve po provedení těchto náročných úprav a oprav mohla být hlavní energie věnována opět přípravě vytvoření nové expozice.

Před třemi lety byl vytvořen autorský kolektiv příští expozice, který nejprve přistoupil ke zpracování synopse celé expozice. Ta vznikla ve vnitřní soutěži tohoto kolektivu a vítězná verze byla vybrána na základě rozhodnutí nezávislé odborné komise. Synopse byla podkladem pro soutěž vypsanou na ztvárnění nejlepšího výtvarně prostorového řešení budoucí expozice. Jejím vítězem se stal pražský Ambra Ateliér.

Dalšími kroky bylo zpracování celkového libreta a vypracování návrhu na realizaci první části nové expozice, umístěné v přízemí Muzea ghetta. Dvojjedním cílem nové expozice se má stát hluboký citový prožitek návštěvníka na jedné straně a zároveň poznání historických fakt na straně druhé. Spojení emotivní a poznávací složky působení na návštěvníka má sloužit celková koncepce expozice, jež by měla ve své úvodní části oslovit návštěvníka právě zdůrazněným osudu dětí z terezínského ghetta a zároveň vyvolat jeho hlubší zájem o celou problematiku.

Celé levé křídlo přízemí budovy muzea je proto věnováno zavražděným a umučeným terezínským dětem a současně přináší úvodní základní informace

o Terezínu. Na bočních stěnách prvního sálu jsou vedle do prostoru předsunuté velké fotografie židovské rodiny odcházející do transportu umístěny charakteristické kresby transportů, koláž z transportními listinami do Terezína se zvýrazněním jmen dětí a na obrazovce umístěné v místnosti se objevují tváře nejmenších obětí tzv. konečného řešení židovské otázky. Na panelech se nacházejí informace o historii Terezína s důrazem na období druhé světové války, dále základní údaje o dětech a mládeži v ghettu a historii dětského domova, který byl právě v budově muzea umístěn. Tento sál uvádí návštěvníka do celé expozice a předznamenává emotivní účinek sálu následujícího, který je koncipován jako místo hlubokého zamyšlení a svého druhu pamětní síň terezínských dětí. Panel u vstupu do sálu poskytuje informaci o nejmladších obětech terezínského ghetta a jejich počtech a na plochách nacházejících se kolem celého obvodu stěn jsou napsána jména dětí do patnácti let, zahynulých v Terezíně, či po deportaci do míst hromadného vyhlazování na Východě. Na jednom ze tří předsunutých panelů nacházíme jako motto básničku Františka Basse o zahrádce a chlapečkovi, který už nebude až poupě rozkvetne, ve čtyřech jazykových mutacích (tak jako všechny ostatní texty), jakož i jeho zvětšený portrét. Další panel je věnován literární tvorbě nejmenších vězňů a jejich časopisů. Třetí panel obsahuje výběr z dětských kreseb z ghetta. Jeho hlavní text uvozuje i další dětské kresby, jež jsou v tematických celcích umístěny na panelech v navazující chodbě muzea. Dominantou celého prostoru je skleněný objekt se stylizovanou Davidovou hvězdou. Nová expozice byla zpřístupněna veřejnosti v polovině listopadu 1998.

Nový objekt Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách bude v jeho aktivitách využíván v několika směrech. Půjde o činnost sbírkotvornou (umístěno je zde pracoviště sbírkového oddělení s depozitáři), vzdělávací (v objektu působí Středisko setkávání vzdělávacího oddělení), ale i výstavní. Celé jedno podlaží je vyhrazeno pro výstavní činnost. Specializované expozice tam umístěné budou navazovat na kmenovou expozici v Muzeu ghetta a rozvíjet některá z témat, pojednaných v této expozici jen v nezbytné zkratce.

Jako první byla veřejnosti již na sklonku roku 1997 zpřístupněna replika hromadné ubikace z doby ghetta. Bylo tím splněno přání mnoha návštěvníků, kteří v minulosti postrádali názorné přiblížení podmínek, v nichž vězni terezínského ghetta žili. Při přípravě této repliky bylo využito kreseb a akvarelů namalovaných vězni (F. M. Nágl, A. Klein), dokumentárních fotografií, ale i rad a vzpomínek bývalých vězňů. Protože replika představuje hromadnou ubikaci žen, podílela se na jejím konečném aranžování skupina členek Terezínské iniciativy.

Návštěvník se může v místnosti pohybovat ve vyznačeném prostoru, umožňujícím seznámení se s celou instalací a příslušné informace získá na textovém panelu, který je zde umístěn. Největší část prostoru v místnosti je vyplněna dřevěnými konstrukcemi s kavalci, které jsou uspořádány do bloků oddělených úzkými uličkami, kam jsou orientovány lavice a umístěno několik stolků a sto-

líček. Kavalce a malé úložné plochy pro zavazadla jsou doplněny nástěnnými poličkami a policemi. Snaha o detailní propracování zahrnuje i instalaci malých dobových kamínek a konkrétních „osobních“ věcí ubytovaných. Ty pocházejí většinou ze sbírky, která proběhla mezi bývalými vězni a zahrnují kufry a jiná zavazadla s transportními čísly, oblečení jak na věšácích, tak volně položené na povlečených kavalcích s dekami, kastrůlky, pánvičky, hrnky atd. V zájmu maximálně autentického dojmu je konstrukce kavalců jednoduchá, sbíjená ze smrkových prken, trámků a odřezků, hoblovaných nahrubo. Kavalce jsou třípatrové, horní přístupné po žebřících. Do okenních otvorů byla vložena stará okenní křídla s původním kováním, stejně je tomu v případě obou dveří, které se v místnosti nacházejí. Okna jsou podle směrnic platných v ghettu zatměna černým papírem a místnost osvětlena malými originálními svítidly, zavěšenými u stropu na krátkých závěsech. Podle dosavadních reakcí návštěvníků i vyjádření bývalých vězňů působí celek velmi autenticky.

V sousedství repliky ubikace vězňů se nachází první ze stálých expozic, věnovaných různým oblastem kulturního dění v terezínském ghettu. Přibližuje hudební život v ghettu, jehož frekvence i umělecká úroveň byly mimořádné. Nacisté se jej – ostatně jako kultury v ghettu vůbec – snažili zneužít ke svým propagandistickým cílům. Některé legendy s tímto záměrem těsně spojené proto dodnes přetrvávají a tím spíše je třeba ukázat návštěvníkům co možná nejobjektivnější obraz této stránky života ghetta. Pro tuto expozici, ale i pro expozice ostatní, soustředěné v prvním patře Magdeburských kasáren, je charakteristická snaha scénáristů ukázat ty prvky kulturního dění, jež byly součástí projevů vzdoru i nadějí vězňů a jako takové mimořádným fenoménem, ojedinělým v historii nacistických koncentračních táborů.

Záměrem autorů expozice „Hudba v terezínském ghettu“ bylo ukázat jednak vedoucí osobnosti, jež nejvýrazněji ovlivňovaly hudební dění v Terezíně a na druhé straně pak hlavní hudební události a podmínky, v nichž tvůrci a interpreti v Terezíně pracovali. Jako vedoucí osobnosti jsou představeni Rafael Schächter, Karel Reiner, Hans Krása, Pavel Haas, Gideon Klein, Viktor Ullmann a Karel Ančerl. Vedle nich však defiluje i řada dalších skladatelů a hudebníků, jejichž činnost je dokumentována notopisy, plakáty, kresbami, deníkovými záznamy a dalšími materiály. V expozici je ve vitrinách vystaven i výběr z poválečné hudební literatury o hudbě a hudebnících terezínského ghetta. Pro ty z návštěvníků, kteří mají zájem o získání dalších poznatků, je v expozici zřízen studijní kout. V něm jsou k dispozici další hudební tisky, ale i výběr kompaktních disků a magnetofonových pásek s nahrávkami děl hudebníků z terezínského ghetta. Tyto nahrávky je možno poslouchat individuálně ve sluchátkách nebo hromadně, což umožňuje kvalitní ozvučení celé místnosti.

Těžiště výstavních prostor představuje expozice „Výtvarné umění v terezínském ghettu“, která představuje doposud nejobsáhlejší výběr z tvorby umělců, vězňů v ghettu. První část je věnována oficiální tvorbě, která vznikala v kreslírně Technické kanceláře v Magdeburských kasárnách. Do ní se podaři-

lo soustředit většinu profesionálních výtvarníků, vedených bývalým pražským karikaturistou Bedřichem Frittou. Jeho zástupcem byl František Petr Kien a v kreslárně dále působili mladí pražští výtvarníci Petr Lövenstein, František Lustig, Albin Glaser a Adolf Aussenberg, jakož i reklamní grafici Ferdinand Bloch a Leo Heilbrunn. Z Brna sem byli deportováni malíři Otto Ungar a architekt Norbert Troller, z Ostravy pak Leo Haas. Do skupiny později patřili také ing. Oswald Pöck z Vídně a Holanďan Jo Spier.

Pracovníci kreslárny vyráběli pro terezínskou komandanturu a vedení SS různé grafy a ilustrační kresby ke zprávám o činnosti terezínské samosprávy. Ve smyslu direktiv SS, jež chtěly tento sběrný a průchozí tábor pro židovské vězně představit jako normálně fungující samosprávné židovské sídliště, vyráběli bezpočet dokumentárních kreseb z různých provozů a zařízení, plakátů a ilustrací k různým zprávám. Museli se podílet i na pověstné akci „zkrášlování“ ghetta před návštěvou delegace Mezinárodního výboru Červeného kříže.

V místnosti jsou proto soustředěny plány, plakáty, ale i „oficiální“ kresby z Terezína, mezi nimiž dominují práce Jo Spiera.

Největší část expozice představuje následující prostor, v němž jsou svými neoficiálními díly zastoupeny nejvýznamnější osobnosti z řad terezínských malířů. Jejich práce vznikaly v kreslárně tajně a představovaly ostrý kontrast k tvorbě oficiální, neboť zachycovaly skutečnou realitu táborového života. Dokumentují všudypřítomné přelidnění ubikací, kasemat i půd v Terezíně, nekonečné fronty čekajících na výdej jídla, přicházející a odcházející transporty, lidmi tažené pohřební vozy používané v ghettu jako univerzální dopravní prostředek, utrpení starých lidí a smrt v nejrůznějších podobách. Tato díla představující nejen umění vysoké hodnoty, ale i nezastupitelný dokumentární pramen, se vzájemně doplňují a podávají skutečný obraz ghetta, takový, jaký měl navždy zůstat před světem utajen. Jak známo, pokusili se někteří z malířů propašovat své kresby ven z ghetta a po odhalení byli zatčeni a obviněni z „propagandy hrůzy“. Teprve po válce se podařilo nalézt některá jejich díla, skrytá na různých místech v ghettu. Tvorba tohoto typu je zastoupena pracemi Bedřicha Fritty, Leo Haase, Otto Ungara, Ferdinanda Blocha, Karla Fleischmanna, Adolfa Aussenberga, Františka Petra Kiena a Františka Lustiga.

Následující část expozice soustřeďuje práce dalších méně známých výtvarníků, jejichž tvorba má převážně dokumentární charakter. Na svých kresbách zachytili obvykle bezprostřední okolí svých ubikací a dvorků. Můžeme na nich nalézt řadu detailních informací o každodenním životě a prostředí ghetta. Nejrozsáhlejší cykly, jejichž výběr je v této části expozice vystaven, představují akvarely a kvaše Františka Mořice Nágl, Eduarda Neugebauera, Bedřicha Wachtela, Ludvíka Wodaka a Leo Heilbrunna, dále pak kresby Františka Zelenky, ing. Arnošta Kleina a dalších výtvarníků.

K oblíbeným žánrům patřil také portrét. Nejvýznamnějším terezínským portrétistou byl František Petr Kien, zachycující na svých kresbách především své přátele z řad hudebníků, umělců a lékařů. Rozsáhlou galerii významných tere-

zínských osobností vytvořil Max Plaček a četné podobizny svých blízkých nakreslily Charlotta Burešová, Malvína Schalková a Zuzana Eismannová. Unikátní je rovněž rozsáhlá sbírka portrétů starých a umírajících vězňů, jejichž autorem je prof. Mořic Müller.

Závěrečná část expozice je věnována málo známému žánru příležitostné tvorby spíše užitečného charakteru. Její zázemí v ghettu představovaly především umělecké dílny „Lautscher Werkstätte“, kde se vyráběly upomínkové a drobné dekorativní předměty pro potřeby komandantury SS. Pracovali v nich pražská výtvarnice Hilda Zadiková, grafik Otto Karas, malířka Helena Wiesnerová a další. V keramické dílně působili sochaři Rudolf Saudek a Arnold Zadikow. Také zde nevznikala pouze „oficiální“ produkce, ale též drobné dekorativní obrázky, ozdoby a přívěsky z kovů, které se stávaly ceněnými upomínkovými předměty, nebo byly využívány k zpříjemnění strohých ubytovacích prostor. Umělecká invence se projevovala i ve výtvarných nápadech realizovaných v práci řady amatérských výtvarníků např. při tvorbě novoročenek, gratulací, karikatur, výzdobě památníků a deníků apod.

Pro zájemce o širší výběr kreseb jsou připravena u studijních stolků prohlížecí alba. Jsou věnována následujícím tématům: Oficiální tvorba, Bedřich Fritta, Leo Haas, Otto Ungar, Karel Fleischmann, Petr Kien, Život v ghettu, Příležitostná tvorba.

Poslední z doposud vybudovaných expozic je věnována literární tvorbě v terezínském ghettu. Tato část kulturního života vězňů není tolik zakotvena v obecném povědomí veřejnosti. Na rozdíl od veřejné produkce divadelní či hudební byla velmi intimní, vznikala beze svědků a bohužel často zmizela i se svými autory v nenávratnu. Proto je jistě potřebné umožnit mnohem širšímu okruhu zájemců seznámit se s jejími charakteristickými rysy, formami a vedoucími osobnostmi.

Nikdo již nezjistí, kolik dospělých, ale i dětí se v Terezíně věnovalo literární činnosti a nemůžeme ani přesněji vymezit, jakého rozsahu jejich tvorba dosáhla. I tak je však literární odkaz terezínských vězňů úctyhodný. Svá díla tvořili v podmínkách permanentní nejistoty a obav z příštích transportů na Východ, scházely jim i samotné psací potřeby. Proto se snažili své myšlenky a dojmy zachytit co nejrychleji a nejušporněji. To byl také důvod, proč v jejich tvorbě převládaly lyrické verše a deníkové záznamy. Židé z českých zemí byli prvními vězni terezínského ghetta a zůstávali i později nejpočetnější skupinou, charakterizovanou hlubokou multikulturní tradicí. Posilou jim přitom bylo, že i v ghettu Terezín zůstávali ještě stále ve své rodné zemi. V případě terezínské poezie a dramatiky v německém jazyce lze spatřovat poslední generaci pražské německé literatury, v níž se slévaly německé, české a židovské tradice a jež byla výrazně poznamenána fenoménem „rakouská kultura“. S tímto proudem souzněla tvorba autorů, kteří do Terezína přišli z Německa a Rakouska. Ve svém celku terezínská literární tvorba měla vysoce angažovaný obsah a často v ní byl vězni rozpoznáván jinotajný rezistenční význam.

Úvodní tematické bloky expozice jsou věnovány Hanuši Hachenburgovi a Petru Ginzovi, dvěma velkými zjevy mezi mladými tvůrci v ghettu, jejichž talenty byly záhy umlčeny v osvětivských plynových komorách. Následující část expozice je věnována časopisu Vedem, který vznikl z podnětu Petra Ginzze a stal se pozoruhodnou tribunou mladých tvůrců i glosátorem kulturního dění, ale i života v ghettu vůbec. Jeho články, reportáže a zprávy jsou neocenitelným pramenem pro historiky, povídky, úvahy a poezie pak pozoruhodně zralými literárními díly. Poté jsou v expozici představeny i další terezínské časopisy a v bloku nazvaném „Dětská tvorba“ pak celá plejáda dalších mladistvých literárních tvůrců. Přiblížení tvorby lékaře, malíře a literáta MUDr. Karla Fleischmanna je současně přechodem k načrtnutí širokého spektra žánrů, v nichž své práce tvořili dospělí. „Česko“ část expozice uzavírají známí spisovatelé, kteří v ghettu rovněž pobývali – Karel Poláček, Norbert Frýd a František Schulmann.

Následující část expozice je věnována německé literární tvorbě v terezínském ghettu a představuje výběr představitelů různých žánrů. Mezi nimi je zvláštní místo věnováno Petru (Peteru) Kienovi, známému malíři a zároveň nejvýznamnějšímu z německy píšících básníků v Terezíně, dále pak Ilse Weberové, jejíž básně z ghetta se v německy mluvících zemích staly synonymem terezínské literární tvorby. Představeni jsou také spisovatelé, kteří do Terezína přišli z Německa a Rakouska.

V expozici se nachází studijní kout, kde se návštěvníci mohou seznámit především s ukázkami z časopisu Vedem, jakož i dalších terezínských časopisů. Instalaci této expozice doplňuje pět kreseb izraelské malířky Chavy Pressburgerové (dívčím jménem Evy Ginzové), inspirovaných terezínskými deníky.

Poslední z výstavních prostor v bývalých Magdeburšských kasárnách je zatím využíván pro příležitostné výstavy. V budoucnu se však počítá s tím, že v něm bude instalována stálá expozice, jež bude věnována divadlu v terezínském ghettu.

Vojtěch Blodig

Replika hromadné vězeňské ubikace v ghettu – 1. patro Magdeburských kasáren

Stálé expozice o hudbě a výtvarném umění v terezinském ghettu – 1. patro Magdeburských kasáren

Pohled do pamětní síně terezínských dětí – přízemí Muzea ghetta

Sonthofenský „Projekt Theresienstadt“

Díky Nadaci Hanse Krásky, která má dokonce dvě centra – v Terezíně a v Hamburku – získalo dílo tohoto pražského skladatele a jeho libretisty A. Hoffmeistera, dětská opera Brudibár, takřkajíc světový věhlas. Zvláštní pozorností se těší v Německu, kde měla už několik desítek provedení. Jednou z nejnovějších je její realizace v Sonthofenu, libežném alpském letovisku v kraji Allgäu. Premiéra se konala 4. října 1998.

Tamní inscenátorka a animus agens „Sonthofenské Kulturwerkstatt“ Monika Bestle, která v této dílně, připomínající klubové zařízení včetně restaurace, předkládá nejrozmanitější kulturní „menu“, přemýšlela, čím by tak Brudibára doplnila. Poradil jí a pomohl přítel ze sousedního městečka Immenstadtu, violoncellista a vedoucí dnes už renomovaného mladého souboru Pegasos Quartett. Doporučil jí výstavu z terezínských dětských kreseb Helgy Hoškové, s níž se seznámil v létě předešlého roku v Hamburku, kde kvarteto účinkovalo při podobné akci Nadace H. Krásky. A teď se s nimi počítalo v Sonthofenu spolu se skladbami V. Ullmanna, H. Krásky, K. Reinerja a E. Schulhofa. Tak vznikl „Projekt Theresienstadt“, představující divadlo, výstavu kreseb a koncert. Avšak navíc se pořadatelé rozhodli pozvat Helgu a mne, terezínské pamětnice, na besedu s publikem.

K mé lítosti Helga v tu dobu jet nemohla, a tak jsem celé riziko vzala na svá bedra a místo Helgy jsem přivezla dva filmy, o které mě ještě telefonicky na poslední chvíli požádali. Ve vlaku, kde jsem v oddělení seděla docela sama, se nad tou divnou průsvitnou taškou nad mou hlavou dost podezíravě pozastavili němečtí celníci. Ale po mém precizním vysvětlení, že jde o filmy „Motýli tady nežijí“ a „Vůdce daroval Židům město“, zdvořile poděkovali a šli dál.

Do Sonthofenu jsem přijela 12. října 1998, až po obou představeních Brudibára, ten mi ušel, ale výstava Helgy Hoškové, vzorně instalovaná ve dvou patrech té Kulturwerkstatt, se už týden těšila pozornosti a přiděl knižního vydání těchto kreseb z Göttingenu, byl už víc než z poloviny vyprodán.

Koncert se konal 13. října večer. Na samém počátku programu zazněla báseň P. Friedmanna Motýl. Je to úvodní báseň knihy „Motýla jsem tu neviděl“, sestavené z kreseb a básní terezínských dětí. Tuto, v německém překladu, jsem přivezla kromě obou jmenovaných filmů také s sebou. Po hudební prezentaci výborně zahráných skladeb autorů, kteří prošli Terezínem, zhlédlo obecenstvo oba dovezené filmy, které – podle úsudku přítomných – daly celému večeru mezi terezínskými obrázky Helgy Hoškové působivé, dovršující finále. U filmu Motýli tady nežijí diváci s potěšením konstatovali, že měli příležitost slyšet další hudbu skladatele Karla Reinerja.

Podle hodin už nastal čas, kdy se z koncertů odchází domů, ale všichni zůstali a čekali na slíbenou besedu. A tak jsem odpovídala na otázky, které nebraly konce. Bylo třeba vysvětlit ty nezákladnější věci o původní povaze Terezína a jeho přerodu na ghetto. Vyložit zvláštnosti tohoto nepředstavitelného

uskupení, života v něm a neuvěřitelných kulturních projevů při vší bídě a nevolnosti, zvláštnosti ve srovnání s dalšími nacistickými koncentráky, kudy většina terezínských prošla a jen hrstka se nás pak vrátila . . . Asi o půl dvanácté jsme usoudili, že je načase skončit. Ale přání přítomné učitelky ze Scheideggu jsem – jako někdejší „betrotjerka“ – nemohla odmítnout, totiž abych nazítří dopoledne přijela pobesedovat s jejími patnáctiletými sedmáky. Jejich nečekaný zájem protáhl naše rozprávění ještě i přes celou přestávku. Pak si mě odvedli „aspoň na chvílku“ páfáci z vedlejší třídy. Byl to mimořádný zážitek pro mne samotnou. Není to potěšující, když se německé děti dnes zeptají, co to bylo to zmiňované „SS“? A to dal Hitler vystavět jeden ze svých tří hradů (tvrzí) pro školení esesáckého dorostu právě zde v kraji, na kopci nad Sonthofenem. Dnes tam trčí jako obcludně hrozivý, ponurý prst. Ale už nefunguje.

Takový byl můj program bezprostředně spjatý s Projektem Theresienstadt, na který jsem byla pozvána.

* * *

Nadto jsem cestou do Scheideggu a zpět mohla obdivovat impozantní alpské panoráma – sněžné štíty Švýcarských Alp nad Bodamským jezerem, na druhé straně vrcholy Rakouských Alp a pod námi dlouhánské Sonthofenské jezero v malebném údolí s kravičkami na žirných zelených loukách, které prý se ještě v minulém století modraly rozkvetlým lnem. Dnes už lnářství zcela ustoupilo sýrařské výrobě. Také jsem pila kávu v nejvyš v celém okolí položené horské chatě „U prince Luitpolda“ a pobavila se v „Kočárovém muzeu“. V jakési bývalé salaši shromáždil hravý a vytrvalý kutil neuvěřitelné množství nejrůznějších starých vozidel – kočárů a sání – a důmyslně je v tom malém prostoru uspořádal s dětsky čistým smyslem pro pohádkovou stylizaci.

Měla jsem tam však ještě jiné zážitky, pro mne zvlášť závažné. Když moje milá a starostlivá hostitelka, paní Linda Knausová slyšela, že byl můj manžel Karel Reiner poslední půlrok před koncem války vězněn v KZ Kaufering, prohlásila: „To je kousek odtud“ a nabídla mi, že mě tam zaveze. Ten „kousek odtud“ trval autem hodně přes hodinu, ale konečně jsem se tam dostala. V poměrně ploché, lesnaté a nepřehledné krajině jsme našly tři hřbitovy s masovými hroby židovských „heftlinků“, obětí ďábelského nacistického plánu Vernichtung durch Arbeit im Rüstungsprojekt „Ringeltaube“ – při budování tří obrovských podzemních hal pro válečný průmysl „für den Endsieg“. Pak jsme přišly k malému památníku na ploše sotva větší než deset čtverečných metrů. Kolem dokola, v místě, kde byla kdysi kuchyně jednoho z kauferinských lágrů a dál jeho primitivní zemljanky místo baráků, se teď rozkládá idylická, malebná kolonie vikendových chat v kvetoucích zahrádkách.

Krátce nato jsme v deštivém odpolední dorazily do Landsbergu, kde jsme byly ohlášeny u evangelického faráře, jednoho z předních aktivistů hnutí „Versöhnungswege“, odkud se s paní Lindou znají. Pak farář mi daroval dvě čísla

pozoruhodného časopisu Themenhefte zur Landsberger Zeitgeschichte, který vydává občanské sdružení „Landsberg im 20. Jahrhundert“. Tak zní i titul jednotlivých čísel. Ty dva sešity, které jsem dostala, se zabývají skoro výhradně tématem KZ-Kaufering. Tam jsem se dočetla, že za dobu jeho trvání, tj. od 18. června 1944 do 9. března 1945, bylo do jedenácti postupně vzniklých kauferských lágřů „dodáno“ převážně z Osvětimi 28 838 židovských vězňů a nejméně 14 500 jich tam zahynulo – během necelých devíti měsíců! Od listopadu umírali „práceschopní heftlinci“ po tisíci v těch „studených krematoriích“ – zemljankách. Že se tam Karel Reiner při své křehké tělesné konstituci dokázal vykřesat ze skvrnitého tyfu a přežít i pochod smrti do Dachau, to považuji za zázrak nebo zvláštní milost osudu.

O hrůzách, které se tam děly, se konečně píše a mluví. Do roku 1994 byly prakticky tabu, platilo zde poválečné heslo: Nikdo se Landsbergu neptal, vyšší místa rozhodovala přímo, nikdo o lágrech nevěděl, a to i přesto, že byli vězňové a vězenkyně posíláni na hrubé práce přímo do města, do lágru Kaufering 1, vzdáleného něco přes tři kilometry.

Odhalení té nedávné ostudné minulosti způsobilo, že farář Aschoff se stal jedním z předních činitelů hnutí Versöhnungswege, které k 50. výročí konce války pořádalo kajicnické poutě do zemí okupovaných dříve nacisty, aby na místech utrpení zvláštními bohoslužbami vyprosili německému lidu odpuštění. V tomto hnutí je mnoho významných osobností. Snad to myslí všichni tak upřímně, jako moji noví známí: evangelický farář v Landsbergu a novokřtěnka Linda ze Sonthofenu.

Hana Reinerová

Theresienstadt

Leben und Überleben / Kunst und Kultur

Musik aus Osteuropa

Die Gruppe **SHARVIT** wurde 1948 in Dattungen (Israel) gegründet. Für Frauen und Kinder aus der Diaspora wurde die Gruppe als ein einzigartiger Probier- und Aufführungs-Ensemble gegründet. Die Gruppe hat sich seit ihrer Gründung kontinuierlich weiterentwickelt und gibt heute Konzerte in der gesamten Kultur-Welt.

Samstag, 21. Okt., 20.00 Uhr
Konzert „RUBATO“
Jüdische Lieder und Konzerte Tans

GESPRÄCHSKONZERT

PEGASOS QUARTETT

mit Kompositionen vieler in Theresienstadt
verbotener Komponisten, wie
Theodor Guthe, Kurt Engelberg
in der Violin
in der Violin

In Abschied erleben sich beiden Gattin in Theresienstadt
an einer im Sommer 1944
und der ersten Violin
über ihre Zeit im Ghetto Theresienstadt und die eigene Musik
Katharina Schöngren für Klavier und Violine

Dienstag, 13. Okt., 20.00 h

Eintritt: 15,- / 10,- / 5,-

Theresienstadt

Leben und Überleben / Kunst und Kultur

Begleitende Filme:

LENI... muss fort

Regie: Leo Himmerr

SONTHOFER
KULTUR WERKSTATT

HITLER, eine Karriere
nach der Biographie von Joachim C. Fest

Kunstaussstellung vom 4. bis 31. Oktober 1998
Vernissage-Matinée 4. Oktober 11.00 Uhr

Helga Weissová

Zeichne,
was Du siehst

V bavorském Sonthofenu ožila v říjnu 1998 terezínská kultura. Plakáty, dojmy a ohlasy v tisku na „Sonthofenský projekt“ (s. 148–151)

SONTHOFER

KULTUR WERKSTATT

Altsiedler Strasse 7

Teil- + FAX 08321 / 2492

Auführungstermine:

Freitag, 09.10.98, 19.30 h
Samstag, 10.10.98, 17.00 h
Mittwoch, 18.11.98, 17.00 h
Freitag, 20.11.98, 19.30 h

Eintrittspreise:

Erwachsene: DM 15,-
Kinder: DM 5,-

Brundbál

HANS KRÁSA
(1902-1944)

**ADOLF
HOFFMEISTER**
(1899-1973)

**In der Pause
servieren wir Ihnen
Erfrischungen!**

OPER FÜR KINDER IN ZWEI AKTEN

Hans Krása komponierte diese Oper bereits 1938.
Uraufgeführt wurde sie jedoch erst 1943 in Theresienstadt,
wo sie über 50 mal gespielt wurde.

Hans Krása überlebte die Grauen des 2. Weltkrieges nicht.
Er starb 1944 in der Gaskammer in Auschwitz.

Musikalische Leitung: Pia Praetorius
Theo Bross

Regie: Monika Besile
Bühnenbild: Jngrid Langstengel-Hames
Technik: Markus Hiltner
Masken: Laura Bentele
Markus Hiltner
Kostüme: Monika Besile

Gedanken zum Projekt

Theresienstadt

Als wir uns entschlossen, Theo Bross Stand Paie, die Kinderoper Brundibar aufzuführen, wußte ich noch nicht, was das für Folgen haben würde.

Es wurde mir jedoch sehr schnell klar, daß die Kinderoper Brundibar nicht nur ein musikalischer Leckerbissen ist. In Theresienstadt uraufgeführt, in Theresienstadt weitere 35 Mal gespielt, gebraucht und mißbraucht durch ein menschenverachtendes Regime, darf einfach nicht NUR aufgeführt werden.

So entstand das "Projekt Theresienstadt" hier in Sonthofen. Die Suche nach Bildmaterial gestaltete sich relativ einfach. Theo, der die Künstlerin Hejga Weisová-Hosková persönlich kennt, hatte sehr bald die Zustimmung, daß wir einige Bilder von ihr geliehen bekommen, und daß sie zusammen mit ihrer Freundin Frau Rainerová, Witwe eines Komponisten, der auch in Theresienstadt war, zu uns kommen würde.

Als Theo dann mit einer kompletten Ausstellung ankam wurde mir fast ein wenig schwindelig. Eine Ausstellung, von höchsten politischen Kreisen gewürdigt und unterstützt vom Verein zur Förderung von Theresienstadt in Niedersachsen.

Mit Hilfe eines Sponsors, der nicht genannt werden will, dem persönlichen Einsatz von Theo Bross, der in Bonn und Berlin die Ausstellungseröffnungen mit dem PEGASOS-Quartett musikalisch umrahmen wird und mit Ihrer Unterstützung werden wir es aber sicher schaffen.

Abgesehen von allen wirtschaftlichen Bedenken glaube ich, daß das Projekt Theresienstadt in der Sonthofener Kulturwerkstatt es umfaßt noch mehrere Veranstaltungen, die Sie unserem Programm entnehmen

können, daß dieses Projekt ein Versuch ist, offen darzulegen, was uns heute noch bedrückt.

Was für manche heute noch Grund genug ist, das schwärzeste Kapitel unserer jüngsten Geschichte zu verdrängen nach dem Motto: Was nicht sein darf, gibt es nicht. Andere wiederum der Gefahr erliegen Schuldkomplexe ins Gegenteil zu verkehren was eine besärgstigende Glorifizierung der Vergangenheit zur Folge haben kann und hat.

Ich glaube es ist für eine Generation, die dieses traurige Kapitel nur noch aus den Geschichtsbüchern kennt in den Schulen ist breites die zweite Nachkriegsgeneration befaßt wichtig: Schuld zu erkennen, anzunehmen, jedoch Schuldkomplexe gar nicht erst aufkommen zu lassen. Alle müsse Ekern können, wirklich alle, so etwas darf nie wieder passieren.

Ich glaube die Kunst, die über unsere Sinne Augen und Ohren einen direkten Zugang zu unserer Seele hat, haben wir eine große Chance, daß uns dies gelingen kann.

Ich wünsche jedem einzelnen von Ihnen, daß Sie, heute ein kleines Stück aufgearbeiteter Geschichte mit nach Hause nehmen können.

Herzlichst, Ihre

Monika Beisle

Gelassenheit statt eifernder Anklage

Musik und Berichte über Theresienstadt bezeugen, wie im Ghetto eine Enklave der Kunst entstand

Von Dr. Rainer Boyreuther

Kunst spricht, zum Trotz aller Achtundsechziger-Utopien, eben doch eine andere Sprache als Politik. Und sie eifert selbst da nicht, wo es sich um Politik der schlimmsten Sorte handelt. Das Gesprächskonzert in der Sont-hofer Kultur-Werkstatt, bei dem Werke von in Theresienstadt inhaftierten Komponisten zu Gehör kamen und die Holocaust-Überlebende Hannah Reinerová von ihrer Zeit in Theresienstadt erzählte, legte beeindruckend davon Zeugnis ab, wie vielschichtig, ja verworren die Lebenswirklichkeiten im Ghetto waren. Ebenso die Kunstwerke, die in diesem eigenartigen Biotop entstanden.

Das Innenstädtler Pegasus-Quartett, das sich seit langem intensiv der Streichquartett-Literatur unseres Jahrhunderts widmet, spielte Werke von Viktor Ullmann, Erwin Schulhoff, Hans Krása und Karel Reiner – vier jüdischen Komponisten, die aus den unterschiedlichsten Situationen heraus nach Theresienstadt kamen und das dortige Kulturleben mitprägten.

Mit der Ghettoisierung von Juden aus ganz Europa hatten sich die Nazis unfreiwillig eine hochkonzentrierte Enklave der Kunst geschaffen, die sie eigentlich austrotten wollten. Man mußte diese Ansammlung hoch-

karätiger Künstler und intellektueller gewähren lassen, wollte man nicht den Lagerfrieden aufs Spiel setzen. Erst ganz zum Schluß wurde tabula rasa gemacht. Massensweise rollten die Züge nach Auschwitz.

„Die wirkliche Hölle“

Hannah Reinerová, die in Prag lebende Witwe des Komponisten Karel Reiner, erzählte vom ganz normalen Wahnsinn des Ghetto-Lebens mit einer Versöhntheit, fast heiteren Gelassenheit. Wie man lebe, arbeitete, kom-

1943 im Ghetto entstanden, ist denkbar weit entfernt von einer eifernden Anklage, die wie Daniel Goldhagen Schaum vor dem Mund trägt. Weitgehend tonal, mit lyrischer Grundstimmung, kein wütender Protest, keine Dechiffrierung Theresienstädter Verhältnisse.

In dieser Einzigartigkeit und der Authentizität eines zufälligen Einzelschicksals wie dem der Reinerová ist die Erinnerung an die deutsche Schande vielleicht besser aufgehoben als in erstarrten, institutionalisierten Gedenktagen und Mahnmälen. Martin Walser, der frisch gekürte Friedenspreisträger des deutschen Buchhandels, hat sich jüngst in diesem Sinne geäußert, Einrüstung inklusive.

Dieser vom Cellisten des Pegasus-Quartetts, Theo Bross, initiierte Abend fand ein erstaunlich zahlreiches Publikum und reichem Applaus für eine Musik, die selten aufgeführt wird und mit ihnen spielerischen wie intellektuellen Ansprüchen vom Pegasus-Quartett hervorragend interpretiert wurde.

Zum Mehrwert der unmittelbaren Lebendigkeit trugen auch die beiden Kurzfilme über Theresienstadt bei (einer davon mit Filmmusik von Karel Reiner), die in gelassenem Kommentarsprache schlichte Bilder des Ghettos zeigten: Wie die Musik Ströme beschränkter, oft kindlicher Sichtweisen und des Charmes der Würde des einzelnen Ment-

Sonthofen
lebt
Kultur

ponierte, litt. Nur bei Auschwitz, das sie wie ihr Mann überlebte, versagt ihr die Sprache: „An Auschwitz habe ich kaum Erinnerungen, Auschwitz, das war die wirkliche Hölle.“ Reiners Streichtrio aus dem Jahr 1977, eine vom Pegasus-Quartett sehr dicht und engagiert interpretierte Musik, taugt, wie die ganze Ghettoesmusik kaum als Glossar des Grauens; eine rhythmisch dominierte, unmittelbar packende Musik mit einer völlig autonomen Klangsprache.

Auch Ullmanns drittes Streichquartett,

Seminář „Malá pevnost 1940–1945“

Ve dnech 18. a 19. listopadu 1998 se v Památníku Terezín konal pracovní seminář historiků a archivářů, jehož cílem bylo zhodnocení dosavadních výsledků výzkumu dějin policejní věznice pražského gestapa v terezínské Malé pevnosti v letech 1940–1945 a nastínění nových možností využití pramenné základny v archivních a muzejních fondech na území České republiky. Posouzení nových zdrojů výzkumu je nezbytné vzhledem k plánování další výzkumné činnosti Památníku, jejímž těžištěm se nyní stává projekt počítačové databáze vězňů policejní věznice gestapa v Terezíně.

V úvodním referátu nazvaném „Dosavadní výsledky výzkumu dějin policejní věznice gestapa v terezínské Malé pevnosti a perspektivy další výzkumné a dokumentační práce“ Marek Poloncarz zhodnotil stav výzkumu, jeho výsledky dosažené během třicetileté výzkumné činnosti a dále nastínil představy o elektronickém zpracování dat o bývalých vězňích, které Památník Terezín zahájil v roce 1998. V této souvislosti charakterizoval pramennou základnu v Památníku Terezín a spolehlivost jednotlivých pramenů. Jan Kuklík vystoupil s referátem „Příspěvek ke kritice pramenů o dějinách odboje v protektorátu“, ve kterém se zamyslel především nad faktem, že dějiny okupace se dosud v České republice nedočkaly reprezentativního syntetického zpracování a řada historiků se přiklání k publicistickému pojetí práce, ve kterém často dochází k zjednodušenému hodnocení. Autor se dále věnoval poznávací hodnotě žádostí o příznání potvrzení dle zákona 255/46 Sb. a poukázal na to, že je rozdílná v závislosti na období, kdy byly podávány. Jmenoval také několik dalších pramenů, které by mohly být nápomocné při dalším výzkumu.

Třetím hlavním referátem byl příspěvek Aleny Hájkové „Postavení Malé pevnosti v systému nacistické perzekuce“, ve kterém autorka charakterizovala terezínskou věznicí na základě srovnání s dalšími věznicemi gestapa v protektorátu (např. Pardubice, Tábor) a dokazovala, že terezínská věznice se od ostatních velmi lišila a v mnohém mohla připomínat koncentrační tábor. Podotkla, že je třeba pátrat po vězeňských knihách z dalších věznic gestapa, které by mohly doplnit řadu údajů a zmínila se o významu materiálů, které byly shromažďovány při pátrání po válečných zločincích.

Po úvodních referátech následovala diskuse. Jako první vystoupila Vlasta Kladivová, která se vrátila k otázce využití pankráckých vězeňských knih a připomněla, že bohužel je ztracen jeden velmi významný zdroj informací o zatčených českých Židech tzv. Haft der Häfte.

Oldřich Sládek uvedl, že v rámci spolupráce se Spolkovým archivem SRN byl proveden výběr archivních materiálů z nejrůznějších německých fondů, z nichž byly pořízeny mikrofilmy, zmínil se o materiálech amerického dokumentačního centra v Zellendorfu a říšského ministerstva financí.

Vlasta Měšíánková charakterizovala archivní materiály, uložené ve Státním ústředním archivu v Praze (dále SÚA), které by mohly být užitečné při zpra-

cování počítačového projektu, jmenovala mimo jiné fond Okupační vězeňské spisy – koncentrační tábory (dále OVS–KT), fond úřadu říšského protektora, fond gestapo a řadu dalších.

Velmi rozsáhle informoval o možnostech hledání v archivních fondech SÚA Ivan Šťovíček. Hovořil o dotazníkové akci, kterou SÚA provedl v oblastních a okresních archívech v souvislosti s agendou potvrzení žádostí o odškodnění, zmínil se o tom, že v poválečném období dokumentaci týkající se perzekuce čsl. občanů začalo shromažďovat ministerstvo vnitra, ministerstvo práce a sociální péče, pro změnu odbojovou činnost Památník odboje. Podrobně charakterizoval obsah fondu OVS-KT, fond Úřadu pro válečné poškozence, zmínil se o materiálech ministerstva práce a sociální péče, mikrofilmech týkajících se říšského ministerstva spravedlnosti a také o fondech gestapa a londýnské vlády.

Alena Nosková se s přítomnými podělila o své poznatky z dosavadního zpracování materiálů československé vládní komise pro stíhání válečných zločinců, které SÚA převzal v roce 1990 z generální prokuratury. Jde o materiál velmi rozdílné povahy velkého rozsahu, jehož těžištěm jsou tzv. pamětní spisy týkající se jednotlivých zkoumaných případů.

František Nedbálek se zmínil o osudu kartotéky levicového odboje a poukázal na to, že kartotéka tábora ve Svatobořicích je kompletně zachována a uložena v Moravském zemském archivu v Brně.

Miroslava Benešová se zamyslela nad jednou z dílčích otázek, týkající se jak dosavadní výzkumné činnosti, tak budované databáze. Na příkladu shromažďování dat o židovských vězňích Malé pevnosti poukázala na problémy spojené s porovnáváním jednotlivých pramenů a jejich vzájemnou verifikací.

Zuzana Pivcová hovořila o fondech Vojenského historického archivu, z nichž pro Památník Tereziín mohou mít význam některé dokumenty z materiálů označených jako „různé“ (např. kniha stráží) a dále sbírka koncentrační tábory a poválečné materiály.

Stanislav Kokoška rovněž charakterizoval fondy VHA a materiály HÚ armády ČR. Jmenoval sbírky Domácí odboj, Koncentrační tábory, dále sbírku 50 tisíc dotazníků, které se týkaly účastníků odboje a perzekvovaných osob, fond 308, jehož část je uložena na MO. Poukázal také na skupinu materiálů pocházejících z bývalého ÚML KSČ, obsahující mimo jiné materiály soudní povahy získané v bývalé NDR.

Richard Sicha přítomným přiblížil vznik a vývoj pracoviště pro vydávání osvědčení dle zákona 255/1946 Sb. při Hlavním personálním úřadu MO, které se věnuje dokumentaci a posuzování žádostí účastníků odboje, perzekvovaných osob a pozůstalých a v rámci své činnosti shromáždilo na 350 000 spisů.

Václav Babička doplnil sdělení na téma pramenů uložených v SÚA o informaci o výsledcích archivního průzkumu, který byl veden v 60. – 80. letech v Postupimi. Přes jistá omezení daná tehdejšími finančními možnostmi byl pořízen bohatý výběr materiálů, které by mohly rozšířit pramennou základnu dějin perzekuce českého národa.

Peter Stríženec přiblížil obsah archivních fondů Státního okresního archivu Praha-východ a poukázal na materiály ve fondech Okresních úřadů Brandýs nad Labem, Říčany a Praha-sever, dále měst Pyšely, Říčany a Úvaly a Okresního soudu Praha-východ týkající se jak rasové, tak politické perzekuce občanů tohoto území.

V posledním diskusním příspěvku Václava Krůty zazněl návrh na provedení soupisu pramenů v jednotlivých archivech ve spolupráci s Archivní správou MV, na základě kterého by pak bylo možné jejich jednotné využití. Garantem by se mohl podle něj stát Památník Terezín. Dále autor kritizoval kvalitu dokumentů Československé vládní komise pro stíhání válečných zločinců a poukázal na některé fondy v Okresním archivu Kladno, které by mohly být rovněž využity.

Program semináře byl doplněn promítáním filmů s terezínskou tematikou a návštěvou objektů Památníku Terezín.

Průběh semináře lze hodnotit jako velmi zdařilý. V prezentovaných příspěvcích zazněla řada podnětů, které budou moci být využity při další výzkumné činnosti Památníku Terezín, zejména při zpracování databáze bývalých terezínských vězňů.

Marek Poloncarz

Maluj, co vidíš

(Kresby jednoho dítěte z Terezína)

Na podzim roku 1998 vyšla v Nakladatelství Wallstein v Německu krásná publikace o životě v terezínském ghettu. Jedná se o soubor kreseb namalovaných v letech 1941–1944 během téměř tříletého věznění v Terezíně Helgou Weissovou.

Kniha dostala název „Zeichne, was Du siehst – Maluj, co vidíš“. Jsou to slova, která odpověděl malé, tehdy dvanáctileté Helze tatínek poté, co mu do mužských kasáren propašovala kresbičku, na níž si děti stavějí sněhuláka. Ona sama o tom řekla: „Ten sněhulák, to byla vlastně moje poslední skutečně dětská kresba. Dojmy, které mě od této chvíle provázely, mé dětství ukončily. Věta mého otce a moje vnitřní přesvědčení mi propůjčily pocit, že jsem povolána k tomu, ve svých kresbách zachytit všední život ghetta.“

Přípravy k vydání publikace začaly přibližně před rokem z podnětu skupiny německých pedagogů, členů Dolnosaského spolku pro podporu města Terezína (Niedersächsischer Verein zur Förderung von Theresienstadt e.V.). Zainteresovány byly i některé veličiny politického a společenského života. Pozdravné slovo čtenářům knihy připravili: Rita Süßmuthová, prezidentka Spolkového

sněmu, Ignatz Bubis, prezident Centrální židovské rady Německa a Hanuš Schimmerling, náměstek předsedy Terezínské iniciativy – sdružení bývalých vězňů Terezína. Spolu s předmluvou Bernda Wieganda, předsedy Dolnosaského spolku, tvoří úvodní část knihy. Do této textové části byla zařazena i slova samotné Helgy Hoškové-Weissové o tom, jak kresby vznikly a také o základních a důležitých momentech jejího života. Nachází se zde i krátká vzpomínka její spolubydlící z Terezína Charlotty Verešové.

Sestavovatelé publikace se prozíravě rozhodli pro trojjazyčné texty, které jsou v knize uváděny paralelně na každé straně společně, a to v jazyce německém, českém a anglickém. Dílo je tak přístupné doslova každému.

Plných 125 dalších stránek je věnováno kresbám samotným a dvacet závěrečných textových stran připravili odborníci na slovo vzati: Rudolf M. Wlaschek, historik, Felix Brunner, dětský terapeut a psychiatr a Heidrun Ch. Kowolik, pedagožka a výtvarnice. Dva posledně zmínění předkládají své odborné posudky kreseb jako celku, i některých jimi vybraných a zřetelně charakterizujících nitro mladé dívky Helgy. Nakonec nechybí poděkování všem, kteří velkorysími dary umožnili tisk této knihy.

Výtvarné řešení publikace je velice pěkné a přehledné. Kresby jsou umístěny vždy po jedné na stránku a všechny korespondují s doprovodnými texty uvedenými na straně sousední. Tam jsou ve třech jazykových mutacích obsaženy: název kresby, stručná charakteristika či vysvětlení jak kresba vznikla, dále její rozměry v originále, rok vzniku a zvolená malířská technika. Kresby jsou řazeny chronologicky a velice dobře umožňují představit si život v ghettu a koncentračních táborech. Tematicky byly vybrány tak, že zachycují tyto okruhy: transporty a šlojsku, všední den v Terezíně, kulturu v ghettu, sny a představy, zkrášlování, nemoci a umírání. Nakonec jsou přiřazeny kresby vzniklé těsně po válce ještě pod dojmem hrůzných prožitků v Osvětimi a Mauthausenu.

Kresby Helgy Weissové ožívují to, co se dnes už mnohým zdá zapomenuto. Zachycují svět, ve kterém všední scény jako výdej jídla nebo transport chleba na pohřebním voze zaujímají stejné místo vedle dětských snů. Mísí se v nich dětská naivita s realitou, proto se nás dotýkají tak hluboce.

Helga byla obětí nacismu, ale zároveň dobrou pozorovatelkou. Její kresby jsou neocenitelně drahým, autentickým a bezprostředním dokumentem tehdejší historické situace v zrcadle dětského chápání. Lze se domnívat, že jí umožnily přežít a zmírnit její osobní katastrofu. Otvírají cestu k nejsmutnější kapitole našich dějin. Kniha Maluj, co vidíš jich obsahuje 62, tedy více než polovinu ze všech, a bude přínosem jak pro děti, tak pro mládež i dospělé, kteří se touto problematikou budou chtít zabývat. Kresby, které Helga Hošková-Weissová sřežila několik desetiletí v té podobě, v jaké v Terezíně vznikaly, mohou dnes díky knižnímu vydání uvidět děti v každé škole.

Je třeba poznamenat, že v českém textu se vyskytují drobné gramatické chyby či neobvyklé výrazy, způsobené překladem z němčiny (velká písmena

u podstatných jmen či chybné koncovky). Autoři a editoři také ponechali původně udávaný počet 15 tisíc deportovaných terezínských dětí a jen sto z nich přeživších, přestože současné výzkumy historiků tato čísla poněkud opravily. V nových studiích jsou již publikovány.

Ludmila Chládková

Helga Weissová

Zeichne, was Du siehst

Zeichnungen eines Kindes aus Theresienstadt/Terezín

Deutsch - Česky - English

Wallstein

Titulní strana knihy kreseb Helgy Hoškové-Weissové

CHRONOLOGICKÝ PŘEHLED O ČINNOSTI PAMÁTNÍKU TEREZÍN V ROCE 1998

Leden

- Vyhlášení 5. ročníku literární soutěže pro mládež pod názvem „Lidská dlaň je mapa života“ a 3. ročníku výtvarné soutěže nazvané „Světlo pro život“. Zúčastnilo se přes 400 dětí z 59 českých škol.
- Památník Terezín získal „Osvědčení o způsobilosti vzdělávacího zařízení“ s právem realizovat další vzdělávání pedagogů a žáků v oblasti historie terezínských represivních zařízení.

4. 1.

- Jednání zástupců Památníku Terezín a organizací Tandem a Jeunesses Musicales o spolupráci při pořádání akcí pro mládež.

Únor

- Zahájena jednání s Kanceláří prezidenta ČR o přípravě mezinárodní konference s názvem „Fenomén Holocaustu“.

Březen

13. 3.

- Jako každoročně se před zahájením turistické sezóny uskutečnil seminář pro průvodce Památníku Terezín.

17.–21. 3.

- Za spolupráce Památníku Terezín a HCA Roma Section Brno proběhl ve Středisku setkávání mezinárodní seminář „Multikulturní výchovná práce“.

30. 3.

- Představení opery „Brundibár“ v podání Dismanova rozhlasového dětského souboru poprvé v půdním divadle Střediska setkávání.

Duben

2. 4.

- Vernisáž výstavy soch a obrazů Ludka Tichého „Vyznání“ v předsálí kina Malé pevnosti.

23. 4.

- V prostorách krematoria se u příležitosti dne Jom Ha Shoa konalo shromáždění věnované památce obětí holocaustu.

24.4.

- V Muzeu ghetta byla slavnostně otevřena dokumentární výstava „Od jména k číslu“, kterou ve spolupráci s Památníkem Terezín připravili studenti Gymnázia Syke-Brinkum (Německo).

Květen

- Zahájení provozu vlastního stravovacího zařízení Památníku Terezín v objektu bývalých Magdeburských kasáren.
- 14. 5.**
 - Vernisáž výstavy obrazů Grid Schindler „Dialog“ ve výstavním prostoru IV. dvora Malé pevnosti.
- 17. 5.**
 - Tereziánská tryzna na Národním hřbitově. Položením věnců uctili památku obětí druhé světové války předseda a místopředsdkyně Senátu Petr Pithart a Jaroslava Moserová, místopředseda Poslanecké sněmovny ČR Jaroslav Zvěřina, zástupce Kanceláře prezidenta republiky Ivo Mathé, ministři Jaroslav Šedivý, Zuzana Roithová, Karel Kühnl, Martin Stropnický, Vladimír Mlynář, Michal Lobkowicz, poslanci, zástupci velvyslanectví v ČR, představitelé církví, organizací, bývalí vězni a hosté.
- 20. 5.**
 - Slavnostní vyhodnocení literární a výtvarné soutěže pro mládež v Muzeu ghetta. Ceny převzali výherci tradičně z rukou Hany Greenfieldové, bývalé vězenkyně tereziánského ghetta, pod jejíž záštitou soutěže každoročně probíhají.
- 22. 5.**
 - V předsálí kina Malé pevnosti byla otevřena výstava německého sochaře Stuarta N. R. Wolfa.
 - Na 4. Mezinárodním knižním veletrhu v Praze proběhla prezentace publikace „Člověk není číslo“, sestavené z nejlepších literárních a výtvarných prací vzniklých v posledních dvou letech v soutěžích pro školy, které připravil Památník Terezín.
Kniha byla vydána v české, německé a anglické verzi díky podpoře Hany Greenfieldové, Rakouského kulturního institutu v Praze a Kultur Kontaktu ve Vídni.

Červen

- 6. 6.**
 - Muzeum ghetta se stalo místem setkání členů pražského divadelního souboru „Bílá síť“, studentů FAMU, DAMU a SPgš. Celodenní akcí, která proběhla pod záštitou Památníku Terezín a Tereziánské iniciativy, tak byl završen tříletý projekt pod vedením Ljuby Fuchsové s názvem „Kořeny hledání sebesmyslu“.
- 9. 6.**
 - V prostorách půdního divadla Střediska setkávání se konalo v rámci projektu United Games of Nation Austria '98 Growing Together představení dětské opery „Brundibár“.
- 29. 6.**
 - Slavnostní otevření stálé expozice „Výtvarné umění v tereziánském ghettu“ v bývalých Magdeburských kasárnách.

-
- Vernisáž výstavy výtvarných prací posluchačů katedry výtvarné kultury Západočeské univerzity Plzeň pod názvem „Přerušená píseň“ ve výstavních prostorách objektu Magdeburských kasáren.

Červenec

- Vydání sborníku Tereziánské listy č. 26.
- 2. 7.**
 - Otevření výstavy „E luma romane jakhenca – Svět očima Romů“ ve výstavních prostorách IV. dvora Malé pevnosti.
- 7. 7.**
 - Ministr školství, mládeže a tělovýchovy ČR dr. Jan Sokol přijal pozvání k besedě se studenty – účastníky tereziánského semináře „Škola Aria“.
- 9. 7.**
 - Vernisáž dokumentární výstavy „Naši vězni ve věznicích a káznicích“ v předsálí kina Malé pevnosti.

Srpen

- 13. 8.**
 - Pracovní návštěva dr. Tatyany Macaulay z Clark University v USA v Památníku Tereziín v souvislosti s přípravou studijního pobytu amerických studentů.
- 26.–29. 8.**
 - V Mostě a Tereziíně se konal již šestý společný seminář českých a německých pedagogů, jehož spolupředatelem byl Památník Tereziín.

Září

- 3. 9.**
 - Divadelním představením pohádky „O Sněhurce“ připraveným pro žáky tereziánské základní školy se rozloučila poslední skupina mladých lidí, kteří přijeli do Tereziína z různých zemí světa. V rámci projektu Workcamp-Inex, I.–III. zde pomáhali budovat víceúčelové hřiště v blízkosti Střediska setkávání. Záštitu nad letní brigádou převzal Městský úřad Tereziín a Památník Tereziín.
- 20. 9.**
 - Stejné výročí narození skladatele Viktora Ullmanna připomnělo symposium a koncert, uspořádané Nadací Hans Krása ve spolupráci s Památníkem Tereziín.

Říjen

- Vydání „Sešitu III“ s literárními pracemi žáků a studentů, účastníků 5. ročníku literární soutěže „Lidská dlaň je mapa života“.
- Vyhlášení nového vzdělávacího programu pro třídní kolektivy a jednotlivce základních škol z Litoměřic a Tereziína. Soutěž nazvanou „Poznáváme památná místa našeho okresu. Tereziín“ tvoří tři tematické celky: I. Tereziín od vzniku pevnosti po současnost, II. Tereziánské ghetto a jeho historie, III. Malá pevnost – věznice gestapa.

11. 10.

- Půdní divadlo – Magdeburská kasárna. Divadelním představením s terezínskou tematikou „Leb wohl, Schmetterling“ – „Žij blaze, motýlku“ se veřejnosti představil studentský soubor „Theater in der Vorburg“ (SRN).

12. 10.

- Památník Terezín navštívila Anita Tarsi, ředitelka muzea Beit Theresienstadt v Izraeli. Prohlédla si expozice Památníku a seznámila se s činností vzdělávacího oddělení v souvislosti s přípravou seminářů pro izraelské studenty v Terezíně.
- Proběhlo jednání vedení Památníku s představiteli Dolnosaského spolku pro podporu Terezína o budoucí spolupráci.

Listopad

- Otevření nové expozice věnované památce dětí – terezínských vězňů v přízemí Muzea ghetta.

12. 11.

- V Parku terezínských dětí byla odhalena pamětní deska věnovaná Friedl Dicker-Brandeisové, Ottilie Davidové-Kafkové a Luise Fischerové a všem, kteří v ghettu pečovali o děti.
- U příležitosti 100. výročí narození Friedl Dicker-Brandeisové byla v Muzeu ghetta zahájena výstava jejích obrazů ze sbírek Židovského muzea v Praze.

18.–19. 11.

- V prostorách Střediska setkávání se konal mezinárodní seminář k historii policejní věznice gestapa v Malé pevnosti.

Prosinec

- Žáci ze ZŠ v Soběslavi byli posledními účastníky ze 101 vzdělávacích seminářů připravených pro české a zahraniční zájemce v tomto roce.
- V předšálí kina Muzea ghetta byla znovu otevřena výstava kreseb Alfreda Kantora.

Sestavila Ilona Smékalová

Z průběhu výtvarné soutěže Světlo pro život, jíž se zúčastnilo na 300 žáků a studentů mnoha českých škol

Kulturní program při slavnostním vyhodnocování nejlepších mladičkových „malířů a literátů“ v Muzeu ghetta zajistil dramatický soubor „Bílá síť“ z Prahy

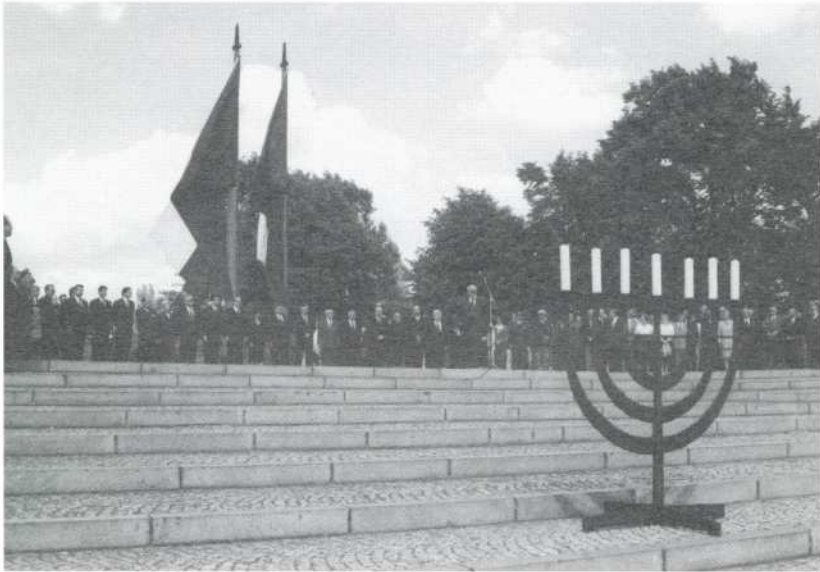
Opera Brundibár v podání Dismanova rozhlasového dětského souboru poprvé v půdním divadle
Magdeburských kasáren – 30. 3. 1998

Poděkování patřilo i vedoucím souboru – Zdeně a Václavu Fleglovým

Petr Pithart, předseda Senátu ČR při
projevu k účastníkům tryzny

Terezínská tryzna na Národním hřbitově – 17. květen 1998

Foto z vernisáže výstavy „Od jména k číslu“, připravené německými studenty z Brinkumu. Foyer Muzea ghetta

Při vernisáži obrazů představujících Svět očima Romů zahrála i romská kapela – IV. dvůr Malé pevnosti

Hana Greenfieldová při předávání autorských výtisků

Prezentace publikace Člověk není číslo na Mezinárodním knižním veletrhu v Praze – květen 1998. Pohled do sálu s pozvanými hosty

Při oficiálním otevření výtvarné expozice v Magdeburských kasárnách dne 29. 6. 1998 vystoupil s kulturním programem komorní sbor Západočeské univerzity v Plzni

Pohled do výstavní síně Magdeburských kasáren, kde byla instalována výtvarná díla studentů Západočeské univerzity. Inspirace pro jejich vznik vyšla ze studia dokumentů v archivu Památníku

Organizátorem zajímavého programu nazvaného Škola Aria byl redaktor Českého rozhlasu Pavel Ryjáček. V Terezíně proběhla i beseda s ministrem školství dr. Janem Sokolem

Ředitel Památníku dr. Jan Munk vítá hosty z Německa, Rakouska, Izraele a České republiky, kteří přijeli do Terezína na slavnostní odhalení pamětní desky věnované vychovatelkám terezínských dětí – 12. 11. 1998

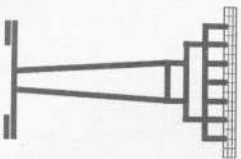

Pamětní deska v Parku terezínských dětí

Gedenken

Projekte

Zielsetzung

Niedersächsischer Verein zur Förderung von Theresenstadt/Terezín e.V.

Gedenken

Projekte

- Die Erinnerung an das Ghetto Theresenstadt wachhalten.
- denkmalpflegerische Initiativen, die der Erhaltung und der Nutzung des Geländes und der Gebäude der Gedenkstätte und des ehemaligen Ghettos dienen, fördern.
- die Fürsorge für die Überlebenden von Theresenstadt/Terezín fördern.
- Arbeitsvorhaben und Projekte der Theresenstädtler Initiative der ehemaligen Häftlinge und der Gedenkstätte Terezín in materielle und Ideeller Weise fördern und unterstützen.
- mit Institutionen, Organisationen, Vereinigungen und Verbänden, die gleiche oder ähnliche Ziele wie der Verein verfolgen, kooperieren.
- hat in Zusammenarbeit mit dem Wallstein Verlag die Kinderzeichnungen der Holocaust-Überlebenden Helela Holikova herausgegeben. Helela Holikova ist als zwölf-jähriges Mädchen nach Theresenstadt deportiert worden.
- hat Wanderausstellungen zu den Kinderzeichnungen für Schulen und öffentliche Einrichtungen konzipiert. Die Ausstellungen sind zunächst in Göttingen, Hannover, Rheine und Schöppingen zu sehen. Weitere Stationen werden Bonn, Berlin, Theresenstadt und Prag sein.
- erarbeitete zu der Ausstellung pädagogische Handreichungen.

- Hilfe bei der Planung von Studienreisen und Fahrten nach Theresenstadt.
- bei der Organisation von themenbezogenen Projekten.
- bei der Organisation von Ausstellungen.
- bei der Erstellung von Unterrichtsmaterialien.

Členové Dolnosaského spolku k nám přijíždějí již několik let a svými aktivitami významně podporují i činnost Střediska setkávání. Na snímku Eva Freudenstein a Ludmila Chládková

Studenti mělnického gymnázia při vzdělávacím semináři v Terezíně

Pamětní kámen ze zničené synagogy v Aachen byl přivezen do Terezína, aby zde připomínal osud tamějších Židů – říjen 1998

TEREŽÍNSKÁ BIBLIOGRAFIE 1998

Použité zkratky:

RCH	Roš Chodeš
TL	Terežínské listy
TSD	Terežínské studie a dokumenty
TStD	Theresienstädter Studien und Dokumente
ZTi	Zpravodaj Terežínské iniciativy

Sborníky:

- Člověk není číslo.** Literární a výtvarné práce českých dětí. Sestavila Ludmila Chládková a Iлона Směkalová. Vydal Památník Terežín, 1998, s. 63.
- Man is Not a Number.** Chosen essays from a nationwide competition by Czech children. Sestavila Ludmila Chládková a Iлона Směkalová. Vydal Památník Terežín 1998, s. 64.
- Mensch ist keine Nummer.** Literarische und künstlerische Arbeit der tschechischen Kinder. Sestavila Ludmila Chládková a Iлона Směkalová. Vydal Památník Terežín 1998, s. 72.
- Terežínské studie a dokumenty 1998.** Editoři Miroslav Kárný, Margita Kárná a Eva Lorencová. Praha, Nadace Terežínská iniciativa v nakladatelství Academia 1998, s. 390.
- Theresienstadter Studien und Dokumente 1998.** Herausgeber Miroslav Kárný, Raimund Kemper und Margita Kárná. Praha, Nadace Terežínská iniciativa v nakladatelství Academia 1998, s. 390.

- Adler Hans Günter** Svoboda a bezmoc. Praha, Prostor 1998, s. 216.
- Berichte zum ersten Jahrestag der Theresienstädter Heime in L 417.** Berichte von O. Zucker, A. Fischer, E. Redlich, F. Kahn, O. Klein, G. Bäuml, M. Adler, B. Freund, W. Eisinger, R. Engländerová, J. Brammer, S. Kwasiński, F. Brandeis und H. Krása. In: TStD 1998, s. 149–180.
- Blodig Vojtěch** Magdeburská kasárna včera a dnes. In: TL 26/1998, s. 34–42.
- Bondyová Ruth** Prominenti až do odvolání. In: TSD 1998, s. 187–204.
- Čapková Kateřina** Svědectví Salmena Gradovského o rodinném táboře v Birkenau. In: TSD 306–310.
- Daniel Jiří** „Mé myšlenky se velice nepodobají dýmu“. Vydal Marek Toman. Praha, Torst a Sefer 1998, s. 402.
- Franc Miroslav** Pracovní komando Wulkow. In: TSD 1998, s. 187–204.
Arbeitskommando Wulkow. In: TStD 1998, s. 239–256.
- Frankl Michal** Případ Jeanette Jennové. In: TSD 1998, s. 355–363.
Der Fall der Jeanette Jenny. In: TStD 1998, s. 368–378.
Terežínský rodinný tábor v učebnicích dějepisu. In: ZTi, č. 13, s. 1 a 15.
- Franková Anita** Terežínská výchova. In: TSD 1998, s. 114–120.
Theresienstädter Erziehung. In: TStD 1998, s. 142–148.
- Greenfieldová Hana** Očima vzpomínek. Pocta Richardu Glazarovi. In: TL 26/1998, s. 112–117.
- Hájková Alena** Pracovník Sokola Ladislav Moulík. In: TL 26/1998, s. 100–104.
Osudy rodiny Velemínských. In: TL 26/1998, s. 105–111.
- Hájková Věra** Nejmenší vězni v Terežíně. In: TL 26/1998, s. 58–70.

- Hampel Jens** Osud židovského obyvatelstva města Jihlavy 1938–1942. In: TSD 1998, s. 86–113.
Das Schicksal der jüdischen Bevölkerung der Stadt Jiglau 1938–1942. In: TStD 1998, s. 70–130.
- Housková Hana** Česlicí času. Olomouc, Votobia 1998, s. 145.
- Hyndráková Anna** Deníky terezínských vězňů. Zrcadlo Terezína. In: TL 26/1998, s. 126–149.
- Chládková Ludmila** O jednom domě v terezínském ghettu. In: TSD 1998, s. 179–186.
Von einem Haus im Theresienstädter Ghetto. In: TStD 1998, s. 131–141.
- Kamarád.** A Children's Newspaper in the Theresienstädter (Terezín) ghetto, 1943–1944. Israel, Beit Theresienstadt 1998, s. 176. Hebrejsky.
- Kárná Margita** Terezínská bibliografie 1997. In: TL 26/1998, s. 182–184.
- Kárný Miroslav** Die Ausschaltung der Juden aus dem öffentlichen Leben des Protektorats und die Geschichte des „Ehrenarierentums“. In: TStD 1998, s. 7–39.
Pogrom zvaný křišťálová noc. In: RCH 1998/listopad, s. 6–7.
Popírání Šoa v Čechách. (Na okraj vydání knih Davida Irvinga). In: RCH 1998/březen, s. 3 a 15 + RCH 1998/duben, s. 10.
Vyřazení Židů z veřejného života protektorátu a historie „čestného árijství“. In: TSD 1998, s. 390.
Waffen-SS und Konzentrationslager. In: Die nationalsozialistischen Konzentrationslager. Entwicklung und Struktur. Band II. Hrsg. Ulrich Herbert, Karin Orth und Christoph Dieckmann. Göttingen, Wallstein Verlag 1998, s. 787–799.
- Kolářová Eva** Theresienstadt-Bild in Werken der Häftlinge 1941–1945. Ústí nad Labem, Albis 1998, s. 180.
- Kopold Bedřich** Osvobození vězňové v Československé východní armádě. In: TSD 1998, s. 341–354.
- Kukánová Zlatuše** K evidenci zemřelých v terezínském ghettu. In: TSD 1998, s. 259–272.
- Matušíková Lenka** Zur Erfassung der Verstorbenen im Theresienstädter Ghetto. In: TStD 1998, s. 356–367.
- Lorencová Anna** Žena bez minulosti. ZTI, č. 13, červen 1998, s. 13.
- Makarová Jelena** Akademie přežití. In: TSD 1998, s. 232–258.
Die Akademie des Überlebens. In: TStD 1998, s. 213–238.
- Margry Karel** Zajímavý předchůdce – první terezínský film (1942). In: TSD 1998, s. 205–231.
Ein Interessanter Vorgänger: Der erste Theresienstadt-Film (1942). In: TStD 1998, s. 181–212.
- Milotová Jaroslava** Okupační aparát a příprava transportů do Lodže. In: TSD 1998, s. 42–66.
Der Okkupationsapparat und die Vorbereitung der Transporte nach Lodz. In: TStD 1998, s. 40–69.
- Munk Jan** Rozvojové koncepce Památníku Terezín a motivační struktura jeho návštěvníků. In: TSD 1998, s. 331–340.
Entwicklungskonzeptionen der Gedenkstätte Theresienstadt und die Motivationsstruktur ihrer Besucher. In: TStD 1998, s. 342–355.
- Opfermannová Charlotte** Z mých vzpomínek. Od minulosti k dnešku. In: TL 26/1998, s. 118–125.
- Osers Jan** Flucht aus Zamošč. In: TStD 1998, s. 288–321.
- Pařík Arno** Terezínské výtvarné umění – expozice v Magdeburských kasárnách. In: RCH/ srpen 1998, s. 12–13.
- Pick Miloš** Erinnerungen an die Widerstandsbewegung. In: TStD 1998, s. 322–341.
- Podlešák Jan** Deníky terezínských vězňů – Deník Edity Steinové z Českých Budějovic. In: TL 26/1998, s. 150–154.
Hana Housková (1941–1998). In: RCH/listopad 1998, s. 17.

- Poloncarz Marek K výstavní činnosti Památníku Terežín In: TL 26/1998, s. 7–33.
Vězni Malé pevnosti v KT Gross-Rosen. In: TL 26/1998, s. 83–88.
- Ritvo Roger A.
Plotkin Diane M.
Seemann Richard
Schiff Vera Sisters in Sorrow. Texas, A/M University 1998, s. 314.
Čeští Židé v Lodži. In: TSD 67–85.
Theresienstadt. The Town The Nazis Gave to The Jews. Toronto, Lu-
gus 1998 s. 245.
- Sladký Hanuš Epizody ze života přeživšího. In: TSD 1998, s. 289–305.
Episoden aus dem Leben eines Überlebenden. In: TSD 1998,
s. 257–276.
- Smékalová Ilona Kolik dětí zemřelo v Terežíně? In: TL 1998, s. 71–82.
Deníky terežínských vězňů – Ještě jednou Mahlerův deník. In: TL
26/1998 s. 155–157.
- Steiner Jiří Kříž i šesticípá hvězda. In: ZTí, č. 13, červen 1998, s. 6 a 7.
Stránský Pavel Po třiapadesáti letech. In: ZTí, č. 13, červen 1998, s. 7 a 8.
Škorpil Pavel Případ Bedřicha Laufera. In: TSD 1998 s. 364–374.
Štíchova Eva Už vím, co byl holocaust . . . In: ZTí, č. 13, červen 1998, s. 154–178.
Tarsí Anita Staré ženy z Německa v ghettu Terežín In: TSD 1998, s. 154–178.
Das Schicksal der alten Frauen aus Deutschland im Ghetto Theresien-
stadt. In: TSD 1998, s. 100–130.
- Toman Marek Za časů kamene – básník Jiří Daniel se vrátil. In: RCH/červenec 1998,
s. 14–15.
- Vilímek Ladislav Vzorné ghetto Terežín. In: Dotyky – Židé v dějinách Jihlavska. Jihla-
va, Muzeum Vysočiny 1998, s. 145–147.
- Vrba Tomáš Transakční jednání mezi vojenskou a civilní složkou města Terežína
v období I. republiky. In: TL 1998, s. 43–45.
- Zeitoun Sabine
Foucher Dominique Masque de la Barbarie. Le ghetto de Theresienstadt 1941–1945. Lyon,
Centre d'Histoire de la Résistance et de la Déportation 1998, s. 256.
- Zprávy k 1. výročí terežínských domovů v L. 417. Zprávy M. Adlera, G. Baumlové, F. Brandei-
sové, F. Hirsche, F. Kahna a H. Krásky. In: TSD 1998, s. 121–153.

Sestavila Marie Poljaková

TEREZÍNSKÉ LISTY

SBORNÍK PAMÁTNÍKU TEREZÍN

Řídí redakční rada ve složení Miroslava Benešová,
doc. PhDr. Vojtěch Blodig, CSc., PhDr. Jan Gebhart, CSc., PhDr. Alena Hájková,
Mgr. Ludmila Chládková, Miroslav Kárný, doc. PhDr. Miroslav Kryl, CSc.,
PhDr. Jan Munk, CSc. a PhDr. Jan Stříbrný

Grafická úprava: Petr Osvald s použitím obálky Milana Janáčka

Překlad resumé: Mgr. Vladimíra Ráftlová (do angličtiny)

a Margit Herrmannová (do němčiny)

Odpovědný redaktor: Ludmila Chládková

Technický redaktor: Helena Osvaldová

Vydalo Nakladatelství OSWALD, Praha pro Památník Terezín, 1999

Sazba TYPO JP, s. r. o.

Náklad 600 kusů

ISBN 80-85433-51-6

va v tvorbě Ilji Sainera obrat směrem dovnitř k vnitřnímu tepu živofa. Vznikají cykly Biorytmy a Bioprstory (1985–1988), vypoovídající o souvislostech mikrosvěta člověka a makrosvěta, kosmu. Výstava „Citadela“ byla určitým předělem v autorově umělecké tvorbě. Ukázala postupný přechod od materiálové exprese k symbolům duchovní vize, objevujícím se v cyklu Fragmenty (1987–1995). Jak sám autor říká, není profesionál v běžném smyslu tohoto slova. Umění je pro něho záležitost kardinální, otázka poznání a aktivního vztahu ke světu a lidem. Hluboce přemýšlí o světě a jeho nadějích a hrozbách. Aktivní vztah ke světu se odráží ve výmluvnosti jeho prací, strohosti i drsnosti používaných výtvarných symbolů.

Nastavuje učitostné zrcadlo rozporům technické civilizace. Zaujímá jasné stanovisko ke všemu, co ohrožuje samotnou existenci člověka. Ve svých uměleckých záměrech je nesmlouvavý i vůči sobě. Autorova zamýšlení nad smyslem bytí člověka ve světě jsou vedena snahou zachovat prostor pro život, pro jeho trvale udržitelný rozvoj. Je zastoupený v soukromých sbírkách i v mnoha sbírkách jednotlivých muzeí a galerií. V letech 1975–1995 vystavoval Ilja Sainer svá díla na 38 samostatných a 82 skupinových výstavách doma i v zahraničí (Maďarsko, Japonsko, Slovenská republika, Kanada, Itálie, Spolková republika Německo, USA, Francie).

Jiří Brabec

ПАМ'ЯТНИК ТЕРЕЗІН
TEREZIN MEMORIAL
ПАМ'ЯТНИК ТЕРЕЗИН
GEDENKSTÄTTE THERESIENSTADT

TEREZINSKÉ LISTY 27/99